

OSADNICTWO EPOKI BRĄZU I ŻELAZA

Kultura łużycka

OBIEKTY NIERUCHOME

Osadnictwo kultury łużyckiej jest reprezentowane na stanowisku 10 w Kruszynie w niewielkim zakresie. Materiał zabytkowy tej kultury stwierdzono tylko w 9 obiektach archeologicznych, dodatkowo w niewielkim stopniu zróżnicowanych morfologicznie i funkcjonalnie, wyróżniając trzy podstawowe ich rodzaje, a mianowicie pięć obiektów odpadkowych, dwa dołki posłupowe oraz dwie glinianki. Nie tworzyły koncentracji, lecz luźno były rozproszone na dość dużym obszarze, tylko glinianki znajdowały się obok siebie we wschodniej partii badanego stanowiska (ryc. 178).

JAMY ODPADKOWE

Obiekty te są w dość znacznym stopniu zróżnicowane wielkościami i morfologicznie. Zasadniczo możemy wyróżnić tylko dwie grupy w tej kategorii obiektów. Do pierwszej grupy zaliczamy jamy kształtu owalnego o wymiarach od średnicy 100 cm do 210 × 103 cm i głębokości od 23 do 92 cm. Są to obiekty 169 (ryc. 132: 1), 311, 512 (ryc. 132: 2) oraz 568. Natomiast do drugiej grupy tylko jedną jamę w kształcie silnie wydłużonego owalu o wymiarach 242 × 121 cm i głębokości 75 cm (obiekt 1145). Ich wypełnisko stanowiła brunatno-ciemnoszara próchnica. Zawartość kulturowa ograniczała się do kilku lub kilkunastu fragmentów ceramiki.

Interpretacja funkcjonalna tej kategorii obiektów jest dość utrudniona z uwagi na stan ich zachowania. Wydaje się, że można im przypisać funkcję zasobową jako konstrukcji zagłębionych w podłoże nakrytych bliżej nieokreślonym rodzajem dachu zabezpieczającym przed warunkami atmosferycznymi, służących do przechowywania zapasów.

DOŁKI POSŁUPOWE

Obiektów tego rodzaju odkryto na osadzie w Kruszynie tylko dwa (152 oraz 593), choć wobec ogólnie niewielkiej ilości ruchomego materiału zabytkowego, jaki pozyskano w trakcie badań, ich ilość przypuszczalnie może być większa. Miały one kształt kolisty lub owalny o wymiarach odpowiednio: średnica 70 cm oraz 45 × 40 cm, przy głębokości 41 oraz 30 cm. Ich wypełnisko stanowiła jasnoszara brunatna próchnica, z zawartością pojedynczych fragmentów ceramiki. Dołki posłupowe posadowione były w znacznym oddaleniu od siebie, w związku z czym wydaje się, że możemy je interpretować jako ślady stogów, których konstrukcja składała się z pojedynczego słupa skopanego w podłoże.

GLINIANKI

Tak zapewne można interpretować obiekty 1441 i 1442 oraz prawdopodobnie 1499 zgrupowane na arach 38–39, 47–49 w hektarze F (ryc. 178). Wielkościami są to duże obiekty o wymiarach odpowiednio

585 × 390, 1210 × 640 oraz 600 × 480 cm oraz głębokości 160, 161 oraz 85 cm. Wypełnisko tych obiektów stanowiła brunatno-ciemnoszara próchnica, niżej z węgielkami drzewnymi, a przy dnie szara i brunatna próchnica z domieszką gliny lub glina z domieszką ciemnoszarej próchnicy. Zawartość kulturowa tych obiektów była bardzo uboga i ograniczała się do kilkunastu fragmentów ceramiki lub też jej braku (obiekt 1499).

MATERIAŁ RUCHOMY

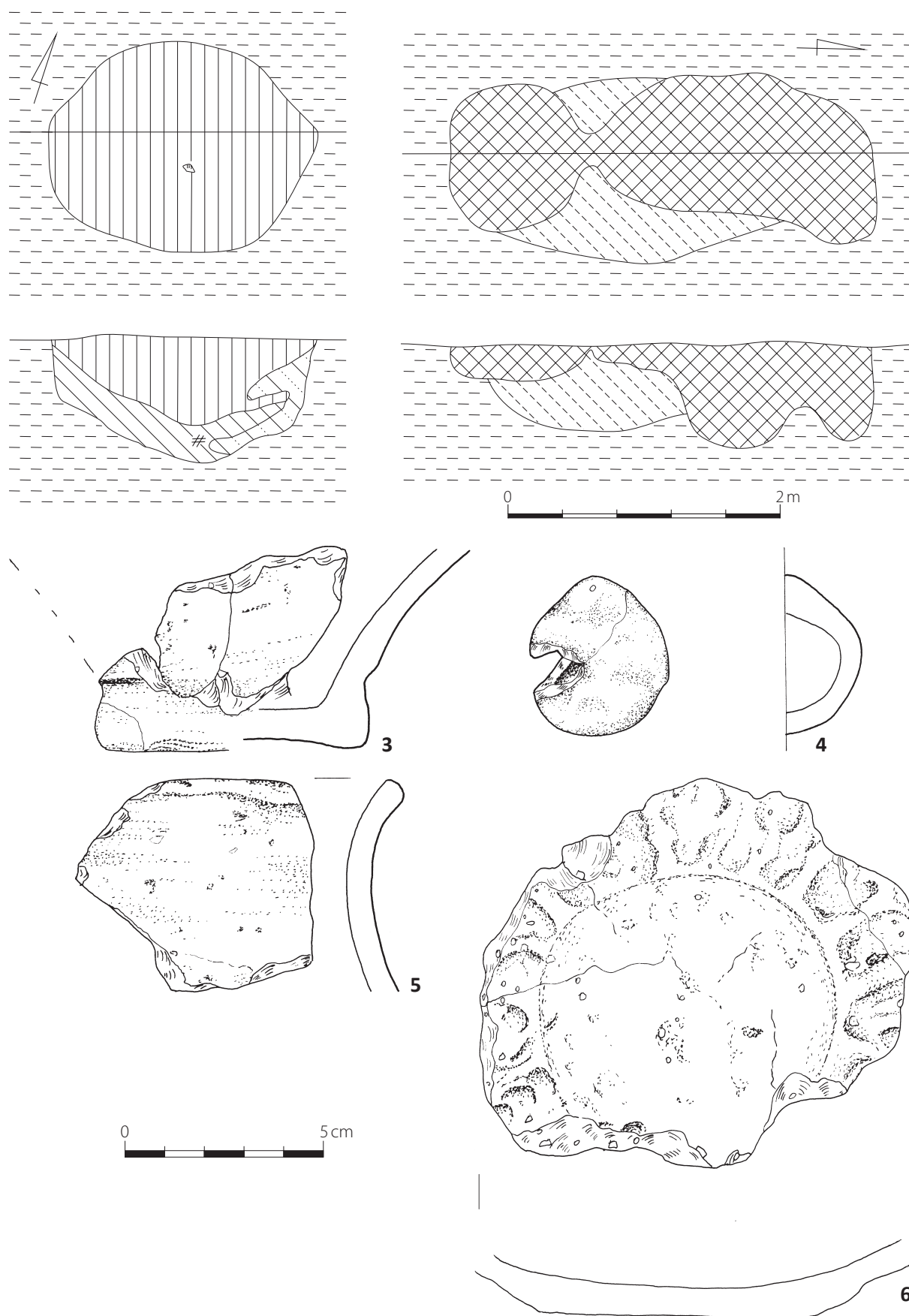
Materiał ruchomy kultury łużyckiej jest reprezentowany wyłącznie przez bardzo niewielką ilość ułamków ceramiki odkrytych w wypełniskach 9 obiektów archeologicznych oraz w dalszych trzech obiektach z materiałem kultury przeworskiej jako starsza domieszka. Ilość ułamków ceramiki w poszczególnych obiektach wahała się od 1 (obiekty 311, 568 oraz 593) do 25 fragmentów (obiekt 1442). W sumie jest to 90 ułamków ceramiki silnie rozdrobnionych, których stan zachowania nie pozwala nawet na częściową rekonstrukcję form naczyń. W związku z tym pozyskany materiał ceramiczny nie daje podstaw do przeprowadzenia analizy morfologicznej form naczyń. Z bardziej charakterystycznych ułamków możemy wymienić fragment wychylonego na zewnątrz wylewu naczynia ze ściętą krawędzią o powierzchni gładzonej barwy jasno brunatnej z obiektu 1145 (ryc. 132: 5) oraz fragmenty den z obiektów 169 (ryc. 132: 3) i 1441 (ryc. 132: 6). Pierwszy z nich to fragment dna o szorstkiej powierzchni barwy brunatnej z wyodrębnioną, lekko wygładzaną stopką. Drugi natomiast to fragment słabo wyodrębnionego dna zdobionego na ściankach bocznych ornamentem w postaci odcisków paznokciowych bądź palcowych w układzie pionowym tworzących rodzaj ornamentu warkoczowego. Pozostałe ułamki ceramiki to niecharakterystyczne fragmenty brzuśców gładzonych lub lekko chropowatych barwy czarnej oraz brunatnej oraz ich pochodnych.

Zupełnie oddzielnie należy rozpatrzyć fragment glinianej grzechotki odkrytej w obiekcie 626 (ryc. 132: 4), dużej jamie osadniczej o charakterze zasobowym, w której stwierdzono nieliczny materiał ceramiczny kultury ceramiki wstęgowej rytej oraz kultury przeworskiej. Jest to niewielka grzechotka częściowo uszkodzona w górnej części, o wysokości około 4 cm, którą możemy zaliczyć do typu gruszkowatego z mniej lub bardziej zaznaczonym uchwytem. Spotykane są w epoce brązu, a od przełomu V EB i w okresie halsztackim typ ten należy do dominujących (J. T. Nowiński 2000, s. 266). Z terenu Kujaw zbliżone nieco grzechotki, określane jako forma dwustożkowa, pochodzą z cmentarzyska w Mariankach, pow. Włocławek, gdzie datowane są na IV EB (J. Miśkiewicz 1961, s. 237, tabl. IV: 3; VIII: 5). Podobną kształtem grzechotkę odkryto w miejscowości Kopacz, pow. Sieradz (I. Jadczykowa 1996, ryc. 1: 6), a także na halsztackim cmentarzysku w Zalewie II w grobie 38 (I. Jadczykowa 1990, tabl. VII: 2). Na osadach znajdowane są bardzo rzadko. Zbliżony formą przedmiot pochodzi również z osady w Janowie, pow. Łęczyca, zaliczony jednak przez autorów opracowania do materiałów kultury przeworskiej (B. Jurkiewicz, H. Machajewski 2006, tab. 42: 10).

CHRONOLOGIA

Przedstawione powyżej nieliczne materiały zabytkowe kultury łużyckiej są bardzo ułamkowe, dlatego określenie szczegółowej ich chronologii jest dosyć trudne. Wydaje się jednak, że czułym wyznacznikiem może tu być ornament warkoczowy wykonany techniką paznokciową lub palcową spotykany na naczyniach garnkowatych lub misowatych umieszczanych w młodszej epoce brązu (K. Szamałek 1987, ryc. 28: 1) oraz we wczesnej epoce żelaza (M. J. Hoffmann 1992, ryc. 1: 4, 5; 17: 3; A. Sosnowska 1992, ryc. 1: d; 5: g, i). Ornament w postaci odcisków paznokci oraz palców znany jest już z zespołów z IV okresu EB, a jego nasilenie występowania wyraźnie widoczne jest w okresie halsztackim (I. Marchelak, L. Tysler 2003, s. 106). Również omówiona tu grzechotka ma dość szerokie ramy chronologiczne. W związku z czym wydaje się, że omawiane materiały należy umieszczać w szerokim przedziale schyłku epoki brązu i początków okresu halsztackiego.

Zaprezentowane powyżej bardzo nieliczne materiały kultury łużyckiej odkryte na stanowisku 10 w Kruszynie są być może pozostałością krótkotrwałej osady kultury łużyckiej na tym terenie. Możliwe jest także, że w trakcie prac wykopaliskowych uchwycono jedynie wschodni skraj większego założenia osadniczego tej kultury, rozciągającego się wzdłuż cieku wodnego w kierunku zachodnim, ale już poza badanym pasem kolizji stanowiska z przebiegiem autostrady.

Ryc. 132. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 169; 2: obiekt 512; 3: obiekt 169; 4: obiekt 626; 5: obiekt 1145; 6: obiekt 1441. 3-6: glina.

Fig. 132. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: Feature 169; 2: feature 512; 3: feature 169; 4: feature 626; 5: feature 1145; 6: feature 1441. 3-6: clay;

Kultura grobów kloszowych

OBIEKTY NIERUCHOME

Również w niewielkim zakresie reprezentowane jest na stanowisku 10 w Kruszynie osadnictwo kultury grobów kloszowych. Materiał zabytkowy tej kultury stwierdzono tylko w 8 obiektach, należących do kategorii jam osadniczych (6 obiektów), natomiast dwa do dołków posłupowych. Nie tworzyły zwartej koncentracji, lecz luźno były rozproszone na dość dużym obszarze, jedynie na arach 52 i 81 w hektarze D stwierdzono po dwa obiekty tej kultury, a pozostałe odkrywano pojedynczo. W związku z tym, iż dysponujemy tu bardzo szczupłą ilościowo grupą obiektów, nie jest możliwe przeprowadzenie analizy przestrzennej prezentowanego fragmentu osady (ryc. 178).

JAMY OSADNICZE

Są to obiekty dość znacznie zróżnicowane wielkościami i morfologicznie. Na plan pierwszy wysuwa się obiekt 9 kształtu owalnego o wymiarach 395 × 310 cm (12,2 m² powierzchni), którego jasnobrunatno-szare wypełnisko sięgało głębokości 80 cm (ryc. 133). Kolejną grupę tworzą obiekty w kształcie silnie wydłużonego owalu o wymiarach od 215 × 120 cm do 415 × 100 cm i wypełnisku, który stanowiła brunatno-ciemnoszara próchnica. Głębokość ich sięgała od 31 do 90 cm. Są to obiekty o numerach 908, 909 oraz 927. Ostatnią grupę tworzą obiekty owalne o średnicy odpowiednio 100 cm i 180 cm i głębokości 20 i 76 cm (obiekty 1 i 5). Ich wypełnisko stanowiła również brunatno-ciemnoszara próchnica (ryc. 134: 1 – 2). Inwentarz tych obiektów był dość zróżnicowany, przeważały fragmenty ceramiki w ilości od 2 do 303 ułamków (obiekt 9) i w kilku wypadkach dodatkowo niewielkie ilości kości zwierzęcych.

Interpretacja funkcjonalna tej kategorii obiektów jest utrudniona z uwagi na stan zachowania. Wydaje się, że pierwszy z omówionych obiektów o największej powierzchni możemy uznać za pozostałość budynku mieszkalnego zagłębionego w podłoże o konstrukcji zrębowej, na co wskazywałby brak śladów po słupach konstrukcyjnych ścian. Taką interpretację potwierdzałyby również dość bogate materiały ruchome, a także obecność w jego sąsiedztwie kolejnej jamy – obiekt 5, która mogła pełnić funkcję zasobową. Całość mogłaby tworzyć niewielki zespół funkcjonalny. Jako zasobowe uważamy także pozostałe obiekty kształtu owalnego i dość zróżnicowanej głębokości.

Niejasna natomiast wydaje się funkcja obiektów kształtu wydłużonego owalu, o niekiedy dość znacznej głębokości, przy jednocześnie ubogiej zawartości kulturowej. Są to trzy obiekty położone bardzo blisko siebie na arach 81 i 82 w hektarze D. Prawdopodobnie możemy je uznać jako rodzaj piwniczek, zagłębionych w podłoże do przechowywania zapasów. Konstrukcyjnie musiały być zabezpieczone dwuspadowym dachem wspartym na powierzchni gruntu.

DOŁKI POSŁUPOWE

Tego rodzaju obiekty na osadzie w Kruszynie odkryto tylko dwa (numery 74 oraz 921). Oba miały kształt zbliżony do kolistego o wymiarach odpowiednio: średnica 31 cm oraz 30 × 28 cm i głębokości 19 oraz 23 cm. Ich wypełnisko stanowiła jasnoszara i brunatna próchnica z zawartością pojedynczych fragmentów ceramiki. Dołki posłupowe były położone z dala od pozostałych obiektów kultury grobów kloszowych, w związku z czym wydaje się, że można je interpretować jako element naziemnej konstrukcji służącej do magazynowania zapasów dla zwierząt hodowlanych, np. w typie brogu.

MATERIAŁ RUCHOMY

Materiał ruchomy łączony z kulturą grobów kloszowych stanowią wyłącznie ułamki ceramiki, pochodzące z wypełnisk obiektów archeologicznych. Ilościowo były to niewielkie zespoły liczące od 1 (obiekty 74 i 921) do 77 ułamków (obiekt 1). Wyjątkowo liczny materiał ceramiczny stwierdzono tylko w obiekcie 9 stanowiący zbiór 303 fragmentów naczyń. W sumie jest to zespół liczący 429 ułamków ceramiki, jest on jednak silnie rozdrobniony, gdyż tylko w niewielu wypadkach pozwalający na przeprowadzenie analizy morfologicznej form ceramicznych.

Technologicznie zbiór ułamków naczyń tworzy dwie podstawowe grupy, wyróżniające się sposobem potraktowania powierzchni oraz rodzajem i ilością domieszki schudzającej zastosowanej w masie garncarskiej. Do **grupy I**, obejmującej fragmenty naczyń o powierzchni lekko wygładzanej lub lekko szorstkiej barwy brunatnej zaliczono tylko niewielką ilość ułamków naczyń. **Grupę II** stanowią fragmenty o powierzchni chropowaczonej przez obmazywanie lub obrzucanie rozrzedzoną masą garncarską. Jako domieszkę schudzającą masę ceramiczną stosowano przede wszystkim różnej granulacji tłuczeń kamienny oraz piasek w różnych proporcjach. Domieszkę taką stwierdzono praktycznie w obu grupach naczyń. Grubszą domieszkę oraz w nieco większej ilości zaobserwowano w naczyniach grubościennych o większych rozmiarach. W omawianym zbiorze nie stwierdzono naczyń pozbawionych domieszki schudzającej lub z domieszką wyłącznie piasku.

W prezentowanym poniżej materiale, pod względem morfologicznym wyróżniono cztery podstawowe grupy naczyń.

Grupa 1 obejmuje stosunkowo dużych rozmiarów naczynia baniaste o powierzchni gładkiej lub szorstkiej, barwy brunatnej i jej pochodnych. Wśród nich wyróżniono dwa typy.

Typ 1a reprezentowany jest przez fragment naczynia grubościennego o szyjce stożkowato zwężającej się ku górze z listwą plastyczną zdobioną dołkami palcowymi w rodzaju karbowania odkrytego w obiekcie 9 (ryc. 135: 7). Naczynia tego rodzaju są dość liczne w kulturze grobów kloszowych. Analogiczne egzemplarze pochodzą m.in. z cmentarzyska w Zarębowie, pow. Aleksandrów Kujawski (W. Tetzlaff 1967, ryc. 29: 2), czy z osady w Szeligach, pow. Płock (B. Chomentowska 1975, tabl. III: 36; IV: 51), Łagiewnikach stan. 1, pow. Inowrocław (K. Szamałek 1995, ryc. 2: j), Brześciu Kujawskim stan. 3 (R. Grygiel 1995, ryc. 14: a–d; 15: a–b). Uznawane są za typowe formy dla najstarszego horyzontu kultury grobów kloszowych (R. Grygiel 1995, s. 348; K. Szamałek 1995, s. 309; B. Muzolf 2002, s. 188).

Typ 1b jest reprezentowany przez fragmenty dwóch naczyń, które pochodzą z obiektu 9. Pierwsze z nich to ułamki naczynia o tulipanowato wychylonej na zewnątrz krawędzi, powierzchnia jego jest gładka, a barwa szarobrunatna (ryc. 135: 3). Drugie natomiast to fragmenty naczynia o gładkiej powierzchni, stożkowato uformowanej szyjce i wychylonej na zewnątrz, uszkodzonej partii wylewu, zdobionego na brzuscu guzkami wgniatanymi lekko do środka (ryc. 136: 1). Tego rodzaju zdobienie nie jest spotykane zbyt często. Jako analogię możemy przytoczyć naczynie z grobu 1 w Kręcieszkach, pow. Kutno zaliczanych również do najstarszych pochówków kultury pomorskiej w Polsce Środkowej (I. Jadczykowa 1992, s. 229; ryc. VII: 1).

Grupa 2, najliczniej reprezentowana, obejmuje naczynia jajowate o powierzchni chropowaczonej i karbowanej krawędzi. Na cmentarzyskach naczynia takie pełniły funkcję popielnic, lub też, zwłaszcza większe egzemplarze, kloszy. Ze względu na sposób uformowania partii wylewu możemy wyróżnić dwa typy tych naczyń.

Typ 2a tworzą fragmenty naczyń o krawędzi stożkowato nachylonej do środka. Odkryto je w obiektach 1 (ryc. 135: 1) i 9 (ryc. 135: 5). Są one spotykane dość często zarówno na osadach, m.in. w Grabku, pow. Bełchatów, gdzie stanowią wyróżnik garnków grupy B podtyp 1 A (B. Muzolf 2002, ryc. 168: 3; 183: 8; 187: 3, 5; 196: 3) oraz na cmentarzyskach, np. w Witaszewicach, pow. Łęczyca (I. Jadczykowa 1975, tabl. III: 6; IV: 4, 8; V: 6).

Typ 2b obejmuje natomiast naczynia o krawędzi lekko wychylonej na zewnątrz. Odkryto je w wypełniskach obiektów 1 (ryc. 135: 2) i 9 (ryc. 135: 5, 8). Naczynia tej grupy mają szereg analogii na wielu stanowiskach kultury grobów kloszowych, m.in. na cmentarzysku w Zarębowie, pow. Aleksandrów Kujawski (W. Tetzlaff 1967, ryc. 17: 4 – 6; 33: 1, 3) oraz osadzie w Szeligach datowanej od końca okresu halsztackiego po środkowy okres lateński (B. Chomentowska 1975, tabl. II: 16, 18, 24, 25; III: 42; IV: 60).

Grupę 3 reprezentuje tylko jedno naczynie odkryte w obiekcie 9. Jest to dosyć dużych rozmiarów dzban z szerokim, taśmowatym uchem wychodzącym z krawędzi naczynia. Brzusiec ma kształt zbliżony do dwustożkowatego, a krawędź nachylona jest do środka. Powierzchnia jego jest gładka, a barwa brunatna (ryc. 136: 5). Naczynia tego rodzaju nie są zbyt często spotykane w zespołach kultury grobów kloszowych. Zbliżone nieco formy, określane także jako kubki, znane są z cmentarzyska w Gledzianówku, pow. Łęczyca (I. Jadczykowa 1977, tabl. III: 4), czy w Warszawie – Grochowie (M. Gądzikiewicz–Wozniak 1961, ryc. XII: 1, 2).

Grupę 4 stanowią talerze. Na stanowisku 10 w Kruszynie odkryto je w dwóch obiektach (9 i 909). Możemy wśród nich wyróżnić dwa typy.

Typ 4a charakteryzuje się gładką powierzchnią oraz lekko zaokrągloną krawędzią (ryc. 136: 2), natomiast w **typie 4b** krawędź jest karbowana poprzez naprzemianległe niewielkie dołki wykonane narzędziem drewnianym lub kościanym (ryc. 136: 3). Talerze nie są zbyt często notowane na stanowiskach kultury grobów kloszowych. Na osadzie w Szeligach odkryto ich tylko kilka egzemplarzy (B. Chomentowska 1975, s. 318, tabl. III: 43). Analogie znane są także z terenu Kujaw z osady w Sławsku Wielkim stan. 12, pow. Kruszwica (K. Szamałek 2006, ryc. 14: 2, 3), a większą ich ilość obydwu wyróżnionych tu typów dostarczyło cmentarzysko w Zarębowie (W. Teztlaff 1967, ryc. 28: 1–2; 29: 3–4).

Ponadto badania stanowiska 10 w Kruszynie dostarczyły szeregu fragmentów brzuśców oraz den naczyń (ryc. 136: 4), które z uwagi na stan zachowania nie mogą stanowić podstawy do bardziej szczegółowych rozważań typologicznych i chronologicznych.

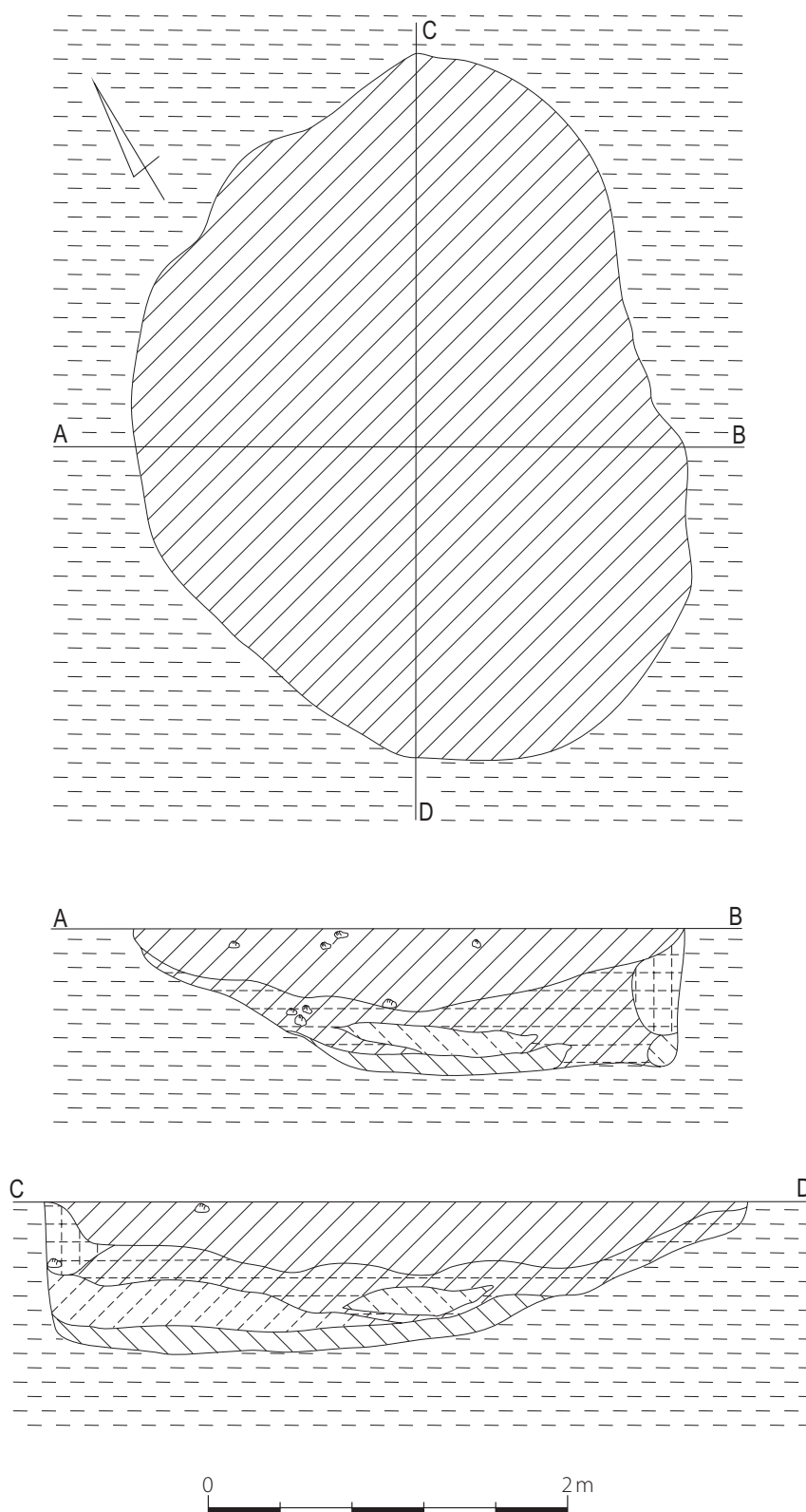
ZAJĘCIA GOSPODARCZE

Źródła, które mogą posłużyć do poznania działalności gospodarczej reprezentowane są w materiale zabytkowym kultury grobów kloszowych w znikomym zakresie. Tylko jeden obiekt dostarczył dość dużej grupy źródeł archeozoologicznych (aneks nr 3). Jest to jama (obiekt 9), która jest interpretowana jako pozostałość budynku mieszkalnego zagłębionego w podłoże o konstrukcji zrębowej. W jej wypełniku rozpoznano kości owcy (47,5%) oraz świni (2,5%), zaś pozostałe pochodzą od ssaków nieoznaczonych. Brak jest w tej grupie kości bydła, które jest dominujące zarówno w okresie neolitu, jak i w okresie wpływów rzymskich. Nie można jednak wyciągać zbyt daleko idących wniosków odnośnie struktury hodowli w kulturze grobów kloszowych na podstawie materiałów z jednego tylko obiektu.

CHRONOLOGIA

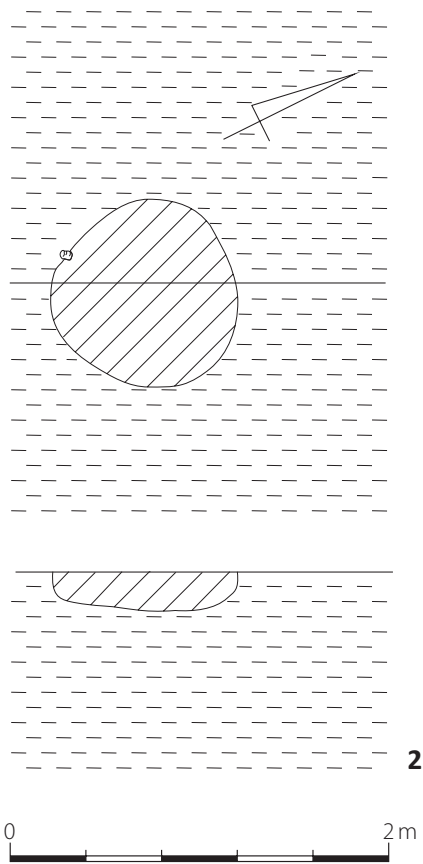
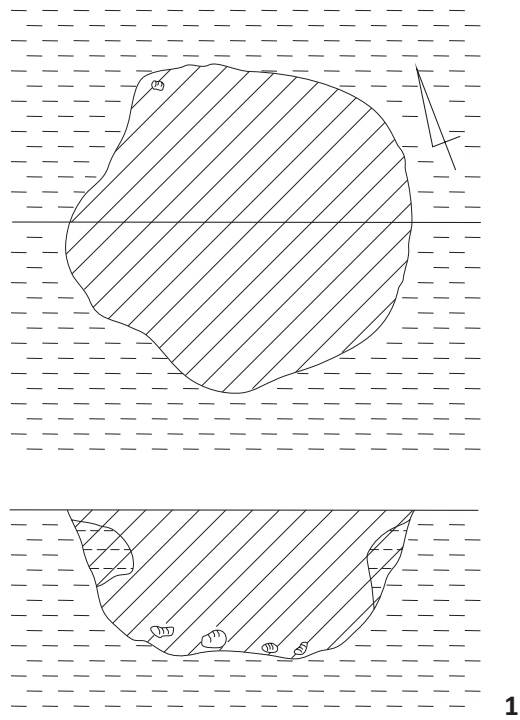
Ustalenie szczegółowej chronologii użytkowania osady kultury grobów podkloszowych w Kruszynie na stanowisku 10 jest dość trudne. Powodem tego jest znaczne rozdrobnienie materiału ceramicznego, będącego tu jedynym elementem datującym. Ceramika, mimo stosunkowo dość znacznej ilościowej frekwencji w dużej części obiektów, jest jednak małocharakterystyczna i przez to pozbawiona w większości wyraźniejszych cech chronologicznych. Przeprowadzona klasyfikacja typologiczna ceramiki, wobec szczupłości materiału, możliwa tylko w kilku wypadkach oraz przytoczone do niej analogie z osad i cmentarzysk, pozwalają jednak przyjąć pewne ramy funkcjonowania zaprezentowanego fragmentu osady. Jako najstarszy należy uznać obiekt 9 z dość bogatą zawartością kulturową, który należy odnieść do początkowego horyzontu kultury grobów kloszowych w schyłkowym okresie halsztackim D. Wskazują na to zwłaszcza naczynia grupy 1 typu 1a oraz 1b. Również obecność talerzy zdaje się wskazywać na związki jeszcze ze starszym podłożem kultury łużyckiej (obiekty 9 oraz 909). Pozostałe materiały ceramiczne nie dają możliwości ściślejszego datowania, wobec czego możemy je umieszczać w szerszych ramach funkcjonowania osadnictwa kultury grobów kloszowych w okresach schyłkowym halsztackim D – wczesnym/środkowym lateńskim.

Zaprezentowane powyżej materiały zabytkowe kultury grobów kloszowych na stanowisku 10 w Kruszynie, rozproszone co prawda na znacznym terenie objętym badaniami wykopaliskowymi, są zapewne efektem krótkotrwałego pobytu niewielkiej grupy ludzkiej związanego z gospodarczą eksploatacją środowiska. Jest jednak możliwe, że w trakcie prac archeologicznych uchwyciono, podobnie jak w przypadku kultury łużyckiej, wschodni skraj większego i bardziej długotrwałego osiedla rozciągającego się w kierunku zachodnim, wzdłuż cieku wodnego.

Ryc. 133. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 9.

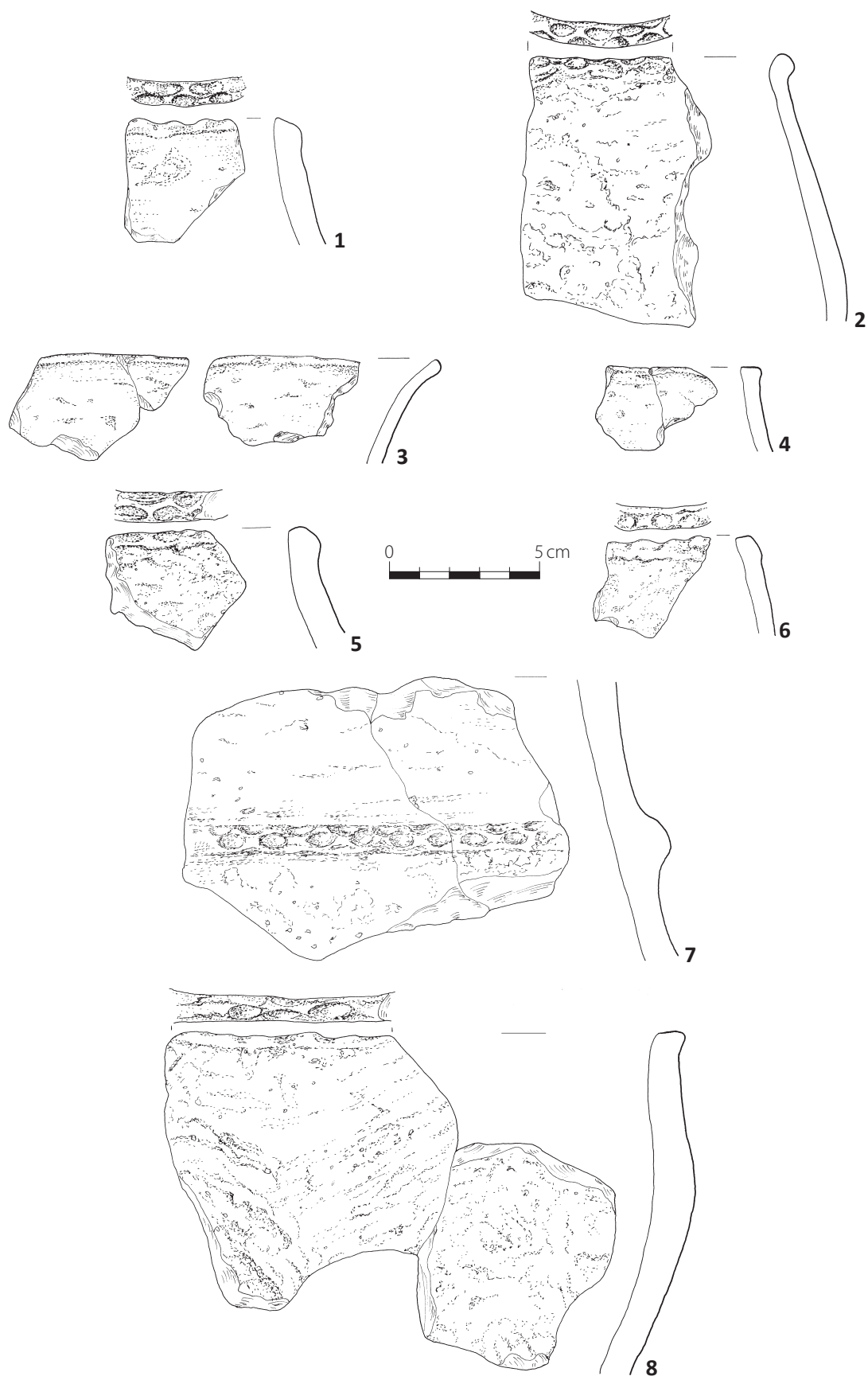
Fig. 133. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 9.

Ryc. 134. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1; 2: obiekt 5.

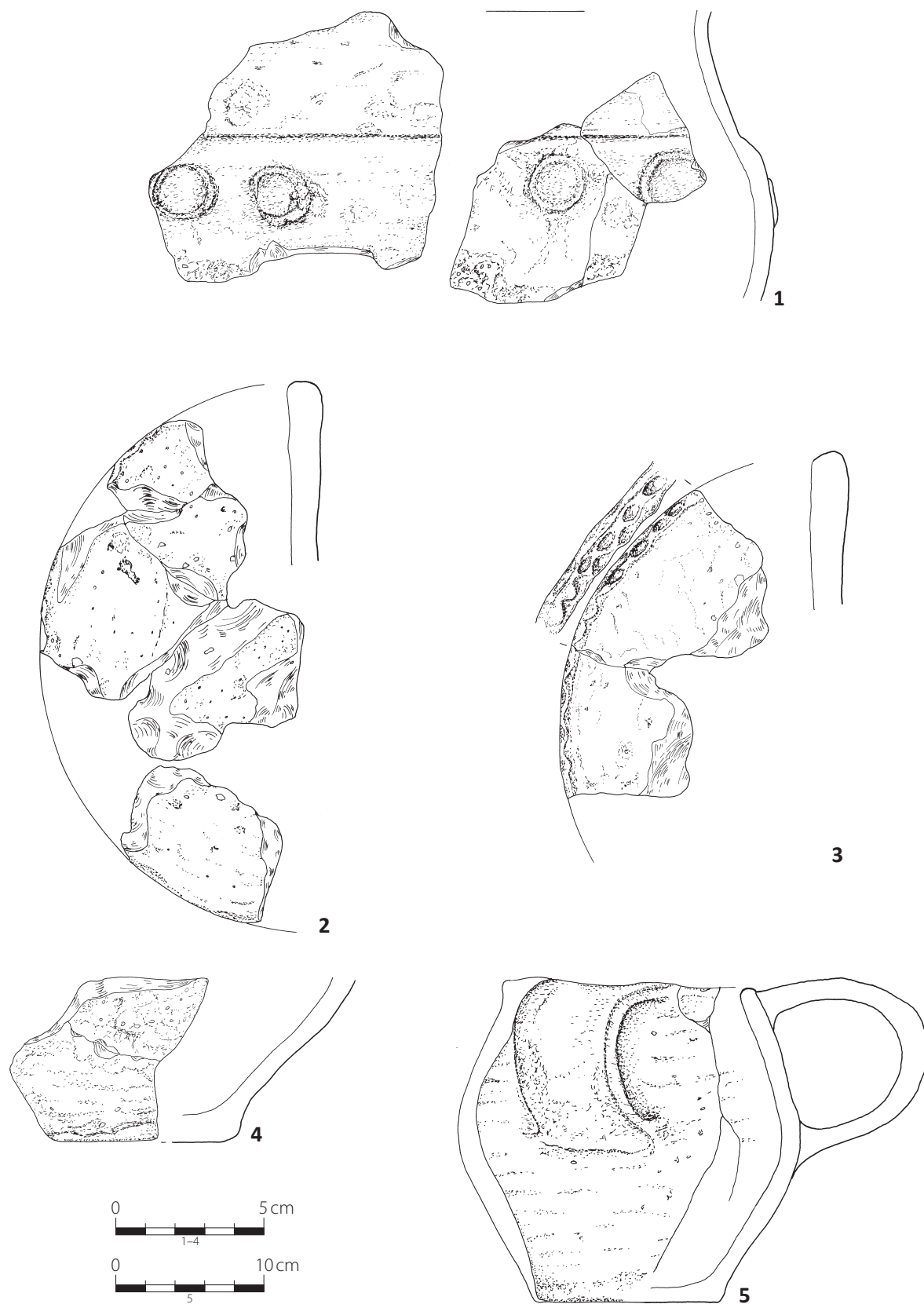
Fig. 134. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1; 2: feature 5.

Ryc. 135. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1–2: obiekt 1; 3–8: obiekt 9. 1–8: glina.

Fig. 135. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1–2: feature 1; 3–8: feature 9. 1–8: clay.

Ryc. 136. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 9. 1-5: glina.

Fig. 136. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 9. 1-5: clay.

Kultura przeworska

OBIEKTY NIERUCHOME

Obiekty osadnicze kultury przeworskiej są notowane przede wszystkim w południowej strefie badanego stanowiska, tuż przy niewielkim cieku wodnym, gdzie znajdowała się największa ich koncentracja. Im dalej w kierunku północnym przebiegu pasa autostrady następowało znaczne rozrzedzenie osadnictwa kultury przeworskiej, gdzie w końcu odkrywano już tylko jej pojedyncze obiekty. Ogółem na przebadanej powierzchni osady na stanowisku 10 w Kruszynie odkryto 84 różnorodne obiekty archeologiczne, w których wypełnisku stwierdzono materiał zabytkowy z okresu wpływów rzymskich (ryc. 178). Jest to głównie materiał ceramiczny lepiący ręcznie i toczony na kole garncarskim, który należy odnieść do młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich. Ponadto, w kilku obiektach odkryto pojedyncze przedmioty metalowe, gliniane, szklane, rogowe i kamienne. Wyróżniono 34 jamy osadnicze, 33 dołki postłupowe, 11 studni, 3 paleniska, wapiennik oraz 2 piece. Ponadto do tego przedziału czasowego prawdopodobnie możemy zaliczyć część obiektów co prawda pozbawionych materiału datującego, jednakże ze względu na podobieństwo funkcji oraz charakter wypełniska możemy je wiązać z kulturą przeworską. Dotyczy to zwłaszcza siedmiu kolejnych jam o numerach 473, 1093, 1204, 1336, 1466, 1495, 1501 oraz dwóch studni – obiekty numer 474 i 1483, a także dwóch palenisk o numerach 1464 i 1468. Kolejna niejasność odnosi się do bardzo dużej ilości dołków postłupowych (ich liczba niekiedy przekraczała 50 obiektów na arze), z których część związana jest także z osadnictwem kultury ceramiki wstęgowej rytej. Nałożenie się na to starsze podłoże osadnictwa kultury przeworskiej preferującej podobny charakter budownictwa słupowego, uniemożliwiło w wielu wypadkach wydzielenie domów słupowych i odniesienie do konkretnych przedziałów chronologicznych. Tym niemniej wśród tej olbrzymiej ilości dołków postłupowych doskonale czytelnych na tle gliniastego podłoża z dość dużym przedziałem prawdopodobieństwa wydzielono 11 budynków o konstrukcji słupowej o zapewne różnej funkcji (budynki XV–XXV), które można przypisać ludności kultury przeworskiej. Wydaje się, że z osadnictwem z okresu wpływów rzymskich należy również łączyć 4 pochówki zwierzęce, zgrupowane bardzo blisko siebie w rejonie obiektu 39 – jamy osadniczej, które interpretowane są jako rodzaj „sanktuarium”. Ponadto należy się jeszcze liczyć z przynależnością do tej jednostki kulturowej bliżej nieokreślonej, lecz z pewnością dość dużej grupy innych obiektów pozbawionych materiału datującego. Rozszerza to znacznie liczbę obiektów bezpośrednio łączonych z kulturą przeworską.

Poniżej zostanie omówiona klasyfikacja morfologiczna i funkcjonalna wszystkich obiektów zaklasyfikowanych do kultury przeworskiej, w tym także śladów budownictwa słupowego, które można z dużym prawdopodobieństwem łączyć z tym przedziałem czasowym.

JAMY OSADNICZE

Obiekty tego rodzaju stanowią jedną z najliczniejszych grup na omawianym stanowisku. W olbrzymiej większości charakteryzowały się one zarysem owalnym lub zbliżonym do owalnego, rzadziej zbliżonym do kolistego, a sporadycznie prostokątnym. W przekroju ich profile miały kształt najczęściej workowaty, rzadziej wannowaty lub wyjątkowo lejkwowaty. Wielkość wahała się od 110 × 64 cm przy głębokości 41 cm do 570 × 330 cm i głębokości nawet do 185 cm. Wypełnisko stanowiła brunatno–ciemnoszara próchnica i glina z domieszką ciemnoszarej próchnicy, niekiedy drobnymi grudkami polepy i węgla drzewnych, często ze znikomą ilością materiału zabytkowego w postaci ułamków ceramiki lub też jej brakiem.

Wskutek znacznych przeobrażeń po okresie użytkowania, określenie pierwotnej funkcji poszczególnych obiektów określonych jako jamy stwarza bardzo poważne trudności. Dlatego też w zasadzie tylko w przypadku jam o dość dużych rozmiarach, kształtu kolistego lub owalnego, których jeden z wymiarów często przekracza 3 m, a głębokość oscyluje około 1 m, domyślamy się ich ewentualnego związku z budownictwem mieszkalnym, bądź też gospodarczym. Możemy próbować interpretować je jako zagłębione części budynków naziemnych (może piwniczek pełniących funkcje zasobowe lub też specjalne o czym poniżej) o konstrukcji zrębowej, na co wskazuje brak w ich obrębie lub otoczeniu śladów dołków postłupowych. Do tej grupy zaliczyć można obiekty 164 (ryc. 137: 1), 473 (ryc. 137: 2), 608 (ryc. 137: 3), 619, 626, 636 (ryc. 139: 1), 637, 820, 1093 (ryc. 141: 1), 1204 (ryc. 141: 2), 1225, 1282, 1336 (ryc.

142), 1400 (ryc. 144: 2), 1433, 1456, 1466 (ryc. 143), 1472 (ryc. 144: 3), 1491, 1501 (ryc. 144: 4) oraz 1503. Wypełniska tej grupy obiektów charakteryzowały się z reguły znikomą zawartością kulturową lub jej brakiem. Dość duża grupa jam kształtu owalnego lub też kolistego charakteryzowała się znaczną głębokością dochodzącą do 185 cm. Wydaje się, że funkcjonalnie możemy je określić jako jamy zasobowe, związane z przechowywaniem pożywienia. Ich wielkość wskazuje na możliwość interpretacji ich funkcji przede wszystkim jako zagłębionych w podłoże elementów składowych niewielkich budynków gospodarczych związanych z gospodarczą eksploatacją najbliższej okolicy. Obiekty te można określić więc jako piwnice do magazynowania produktów wymagających chłodu dla zabezpieczenia pożywienia na okres zimowy. Na terenie Kujaw obiekty tego rodzaju spotykane są zarówno w obrębie domów, jak i samodzielnie (J. Bednarczyk, A. Sujecka 2004, s. 406). W obiektach tego rodzaju brak jest śladów elementów konstrukcyjnych, wskazujących na sposób budowy ścian, czy też zadaszenia, które z pewnością musiało istnieć w celu zabezpieczenia chociażby przed warunkami klimatycznymi. Prawdopodobnie więc musiały to być naziemne konstrukcje albo zrębowe, albo też typu szalasowego oparte bezpośrednio na gruncie.

Tylko w przypadku kilku obiektów możliwa jest ich interpretacja także jako konstrukcji ziemiankowych, które charakteryzowały się kształtem zbliżonym do prostokąta i dość znaczną głębokością. W klasyfikacji obiektów ziemnych jest to grupa 1 pozbawiona konstrukcji słupowej (A. Michałowski 2011, s. 90). Na uwagę w tym wypadku zasługuje zwłaszcza obiekt 338 o powierzchni około 10 m² i 110 cm głębokości (ryc. 138), obiekt 746 o około 18,8 m² powierzchni i 98 cm głębokości (ryc. 140) oraz obiekt 1196 o około 5,1 m² powierzchni i 130 cm głębokości (ryc. 139: 2). Typowa dla nich była również bogata zawartość kulturowa, zarówno w ułamki ceramiki, jak i kości zwierzęce. Mogły więc pełnić funkcję jam magazynowych, a może nawet „lodówek” (zwłaszcza obiekt 338, czy 1196). Konstrukcja ścian oraz rodzaj zadaszenia tych obiektów wobec braku źródeł nie może być określona. Możliwe, że ich zadaszenie wsparte było i w tym wypadku bezpośrednio na powierzchni gruntu.

Na prezentowanej osadzie kultury przeworskiej niezbyt liczną grupę stanowią obiekty niewielkich rozmiarów oraz średniej wielkości określone jako jamy osadnicze. Ich powierzchnia nie przekracza 2–3 m², a głębokość oscyluje w granicach 16–70 cm. Do tej kategorii możemy zaliczyć obiekty nr 325, 511, 558, 563, 611 (ryc. 137: 4), 1060, 1215 (ryc. 144: 1), 1327, 1351 (ryc. 142), 1394, 1411, 1433, 1473 oraz 1492. Ich funkcja nie może być ściśle sprecyzowana. Brak jest w ich wypełniskach jakichkolwiek śladów konstrukcyjnych oraz śladów prowadzonej tu działalności gospodarczej czy produkcyjnej. Są to więc prawdopodobnie pozostałości zagłębień służących do zaspokajania doraźnych potrzeb. Spotykane są na wielu osadach kultury przeworskiej (J. Bednarczyk, A. Sujecka 2004, s. 406).

W przebadanej części osady nie stwierdzono obiektów, które można by jednoznacznie interpretować jako ślady po budynkach słupowych lub zrębowych zagłębionych w podłoże o funkcji mieszkalnej. Niewykluczone jednak, że funkcjonowały tu budynki naziemne o charakterze zrębowym, które w związku z gospodarczą działalnością człowieka w okresach późniejszych nie pozostawiły śladów swojego istnienia. Przedstawiona powyżej klasyfikacja obiektów osadniczych o charakterze jam, odkrytych na omawianym stanowisku, wskazuje więc na znaczny stopień trudności interpretacji ich pierwotnej funkcji.

Na marginesie rozważań na temat możliwości konstrukcyjnych obiektów zagłębionych w podłoże jako przykład możemy podać przebadaną częściowo jamę 1203 (ryc. 141: 3). W obrębie jej wypełniska, skąd wydobyto wyłącznie kości zwierzęce, zarejestrowano ślady czterech dołków posłupowych, trzy w narożnikach oraz czwarty środkowy, które wyznaczają zarys prostokątny o wymiarach ok. 3,5 × 2 m. Konstrukcja ścian mogła być sumikowo-łatkowa lub plecionkowa, a dach czterospadowy, wsparty na słupie środkowym i ścianach bocznych. Jednakże jej związek z kulturą przeworską, wobec braku materiału datującego, nie jest pewny.

DOŁKI POSŁUPOWE

Obok jam jest to najliczniejsza grupa obiektów odkrytych w trakcie badań na osadzie w Kruszynie (33 tego rodzaju obiekty, w wypełnisku których odkryto materiał ceramiczny kultury przeworskiej). Wśród dołków posłupowych możemy wyróżnić dwa podstawowe rodzaje, różniące się kształtem zarysu. Pierwszy obejmuje dołki kształtu kolistego, do którego zaliczono jedynie 3 tego rodzaju obiekty. Ich średnica wynosi od 25 do 48 cm, a głębokość sięga 40 cm. Do drugiego natomiast zaliczono dołki kształtu owalnego i zbliżone do niego, tworzące grupę 30 obiektów. Pod względem wielkości mieściły się one w przedziale

od 31 × 29 do 94 × 40 cm. W przekroju większość była workowata lub wannowata, zagłębiona w podłoże od 9 do 65 cm. Ich wypełnisko stanowiła najczęściej brunatno-ciemnoszara próchnica lub też jasnoszaro-brunatna.

Obecność większej liczby dołków posłupowych na stanowiskach archeologicznych bardzo często służy do wyznaczania rzeczywistych lub domniemych obiektów (zwłaszcza budynków mieszkalnych lub gospodarczych) o konstrukcji słupowej ścian. W przypadku prezentowanego fragmentu osady kultury przeworskiej w Kruszynie na stan. 10, przeprowadzenie takiego zabiegu jest możliwe tylko w ograniczonym zakresie z uwagi na starsze osadnictwo neolityczne. Nałożenie się obydwu faz osadniczych spowodowało znaczne zakłócenie w pierwotnym układzie budynków słupowych obydwu jednostek kulturowych. Tym niemniej wydaje się, że wyróżnione tu zarysy 11 budynków słupowych (nr XV–XXV), z dużym prawdopodobieństwem możemy łączyć z osadnictwem ludności kultury przeworskiej. Znajdują się one przede wszystkim w południowej strefie osady, gdzie dominują obiekty kultury przeworskiej. Budynki KCWR natomiast wykazują bardzo ścisły związek z obiektami gliniankowymi posadowionymi w strefie centralnej i głównie północnej części stanowiska. Dlatego też taka ich interpretacja chronologiczna, mimo braku materiału datującego, jest wielce prawdopodobna. Charakterystykę wyróżnionych budynków słupowych kultury przeworskiej zawiera tabela 26.

Tabela 26. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Budynki słupowe kultury przeworskiej.

LP	NR OBIEKTU	LOKALIZACJA	NR OBIEKTÓW SKŁADOWYCH	OPIS	Pow.	Ryc.
1	XV	Ha D ar 54–55, 64–65	12–15, 17–37, 816–818, 861–873	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 42 słupach, dach wsparty na 4 słupach środkowych; dłuższa oś E–W	112 m ²	145, 146
2	XVI	Ha D ar 68	1321–1326	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 6 słupach, obok jama zasobowa; dłuższa oś E–W	12 m ²	147
3	XVII	Ha F ar 23, 33	510, 513, 612–616, 620–624, 628–629, 1149–1158	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 25 słupach, dach wsparty na 5–6 słupach środkowych; dłuższa oś E–W	103 m ²	148: 1
4	XVIII	Ha E ar 19, 29	411–412, 415, 417, 426, 429, 437, 441–442, 445, 448, 450, 462, 1236	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 16 słupach, dach wsparty na 3 słupach środkowych; dłuższa oś E–W	56 m ²	148: 2
5	XIX	Ha E ar 19–20	434–435, 440, 443, 499, 515, 517–518, 520–521, 525, 527, 532	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 14 słupach, dach wsparty na 4 słupach środkowych; dłuższa oś E–W	45 m ²	148: 2
6	XX	Ha E ar 20, 30, Ha F ar 11	534, 541–543, 572–573, 1216, 1218, 1222	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 9 słupach, dach wsparty na 1 słupie środkowym; dłuższa oś N–S	23,8 m ²	148: 2
7	XXI	Ha E ar 20	529–530, 536–537, 539, 571, 1081	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 7 słupach; dłuższa oś E–W	7,5 m ²	148: 2
8	XXII	Ha D ar 93–94	326–331, 333–335, 368, 471	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 13 słupach, dach wsparty na 3 słupach środkowych; w stratygrafii z obiektem 338; dłuższa oś E–W	51,3 m ²	149
9	XXIII	Ha F ar 3	658, 1084–1086, 1088, 1090, 1092–1093, 1095–1096, 1099 – 1108, 1284, 1312	Dwuczłonowy zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 24 słupach; dłuższa oś E–W	34 m ²	149
10	XXIV	Ha F ar 4, 14	675–677, 679–681, 687, 1285, 1287, 1292	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 10 słupach; dłuższa oś N–S	18,4 m ²	149
11	XXV	Ha F ar 13	643–644, 650, 654–657, 662–663, 666–670	Zbudowany na planie prostokąta, konstrukcja wsparta na 14 słupach, dach wsparty na 2 słupach środkowych; zorientowany na osi N–S	27 m ²	149

Wydzielone budynki są zróżnicowane wielkościami, funkcjonalnie oraz konstrukcyjnie. W kategoriach wielkościowych możemy wyróżnić budynki duże o powierzchni powyżej 100 m² (obiekty XV i XVII), średniej wielkości o powierzchni od 18,4 do 56 m² (obiekty XVIII–XX, XXII–XXV) oraz małe o powierzchni 7,5 – 12 m² (obiekty XVI i XXI).

W kategorii budynków dużych na uwagę zasługuje obiekt XV, kształtu prostokątnego, którego konstrukcję wyznaczają 42 dołki o numerach 12–15, 17–37, 816–818 i 861–873. Zakreślony zarys wynosi 14×8 m (112 m² powierzchni). Ściany szczytowe mają po trzy słupy, natomiast dłuższe zawierają ich większą liczbę. Odległość pomiędzy nimi wynosi od kilkunastu centymetrów do około 2 metrów. Gęstość słupów wyraźnie jest mniejsza w zachodniej części ściany południowej, co może sugerować, że tu znajdowało się wejście. Wewnątrz, w części centralnej znajdują się dwa słupy, które razem ze słupami środkowymi ścian szczytowych tworzyły podporę dachu, dzieląc jednocześnie powierzchnię budynku na część południową i północną (ryc. 145 i 146). Występuje tu szczególne podobieństwo do budynków typu B wyróżnionych przez H. Machajewskiego (1992, s. 133) dla dębczyńskiej grupy kulturowej, gdzie na zewnątrz budynków wkopywano podpory, tworzące drugi rząd słupów mających za zadanie utrzymanie stabilności budowli. Ściany takich budynków miały być wykonane w technice plecionkowej. Omawiany budynek stanowi typowy przykład konstrukcji dwunawowej coraz częściej obserwowanej w budownictwie kultury przeworskiej (A. Michałowski 2011, s. 187–204).

Wewnątrz zarysu budynku, jak i w jego sąsiedztwie materiału zabytkowego oraz innych urządzeń gospodarczych (np. palenisk czy jam) nie stwierdzono. Budynek był zorientowany w przybliżeniu na osi E–W.

Nieco tylko mniejszy był budynek XVII (ryc. 148: 1) w kształcie prostokąta o powierzchni 103 m², którego konstrukcja ścian, na co wskazuje rozmieszczenie 25 słupów, była zapewne sumikowo–łatkowa, lub też plecionkowa, a dach wsparty na sochach. Ściany szczytowe posiadały 4–5 słupów, podobnie jak ściany dłuższe. Wewnątrz niezbyt symetrycznie było rozmieszczonych również pięć słupów wyznaczających konstrukcję dwunawową. Budynek zorientowany był na osi E–W.

Pod względem rozmiarów, jak i podobieństw konstrukcyjnych, mamy tu więc dwa domy, które z uwagi na wielkość możemy określić halowymi. Tego rodzaju budynki jeszcze do niedawna były bardzo rzadko notowane na obszarze kultury przeworskiej. Nieliczne obiekty tego rodzaju znane były m.in. z Tokarni, pow. Kielce (Z. Lechowicz 1979, ryc. 12; 1983, ryc. 1), czy z Wólki Łasieckiej, pow. Łowicz (W. Bender, B. Barankiewicz 1962, ryc. 15; W. Bender, B. Balke 1964, ryc. 3). Uważane były natomiast za typowe dla terenów Europy zachodniej (literaturę zebrał Z. Kobyliński 1988 s. 47–49; J. Brabandt 1993), a także dla kultury luboszyckiej (G. Domański 1979, s. 118–119). Spotykane są również w dębczyńskiej grupie kulturowej (H. Machajewski 1992, s. 133), a także ich obecność jest stwierdzona na obszarze zajęтым przez grupę masłomęcką (A. Kokowski 1998, s. 14–24). Jednakże w związku z podjętymi ostatnio badaniami szerokopłaszczyznowymi osad z okresu wpływów rzymskich zwłaszcza na inwestycjach drogowych, liczba obiektów tego rodzaju na obszarze kultury przeworskiej znacznie wzrosła. Jako przykład można podać osadę w Wytrzyszczkach, stan. 3, pow. Zgierz, gdzie odkryto duży budynek halowy o konstrukcji dwunawowej (W. Siciński, W. Stasiak 2010, s. 230, ryc. 24–26), Cieślach, pow. poznański (D. Żychliński 2012, s. 261–270) oraz szereg budynków z osady w Konarzewie, stan. 5, pow. poznański ziemski (J. Schuster 2012, s. 427–460). W związku z powyższym wydaje się, że słupowa konstrukcja budynków naziemnych jest to typowa forma budownictwa w okresach późnorzymskim oraz wędrowek ludów na całym obszarze Europy barbarzyńskiej, a dotychczasowe nieliczne odkrycia na terenie kultury przeworskiej były efektem tylko stanu badań osad z tego okresu. Przedstawione powyżej analogie w zakresie konstrukcji i orientacji budynku z Kruszyna pozwalają przypuszczać o jego związku z osadnictwem kultury przeworskiej na prezentowanym stanowisku.

Budynki średniej wielkości są najliczniejszą grupą w tej kategorii obiektów. W pierwszej kolejności należy wymienić budynki kształtu wydłużonego prostokąta zorientowanego na osi E – W (obiekty XVIII, XIX i XXII) i wyjątkowo N – S (obiekt XX) o konstrukcji ścian prawdopodobnie sumikowo–łatkowej (ryc. 148: 2; 149). W ścianach szczytowych znajdowały się po trzy słupy, i taki układ powtarzał się wzdłuż całej konstrukcji budynku. Odległość pomiędzy słupami wynosiła od 1,5 do 3 m, a powierzchnia odpowiednio 56 m², 45 m², $51,3$ m² oraz $23,8$ m². Konstrukcja dachu była wsparta na słupach środkowych (sochy), dzielących całość na dwie części tworzące układ dwunawowy.

Interesująco przedstawia się konstrukcja obiektu XXV (ryc. 149). Zbudowany na planie prostokąta o powierzchni 27 m², zorientowany na osi N – S, wzdłuż nieco krótszych ścian. W ścianach E i W znajdowały się po 4 słupy, w ścianie N 5 słupów, natomiast w ścianie S tylko 3 słupy. Konstrukcja ścian prawdopodobnie sumikowo–łatkowa, odległość między słupami wynosiła 1,5 – 2 m, wyjątkowo do 4 m w ścianie południowej. Dach wsparty na 4 sochach. Możliwa jest jednak do przyjęcia inna jego re-

konstrukcja jako obiektu trójnawowego, ukierunkowanego na osi E – W. Interesujące, że w jednym z dołów wyznaczających jego zarys (obiekt 650) odkryto żelazny klucz haczykowy.

Kolejny budynek zbudowany na planie prostokąta (obiekt XXIII, ryc. 149), charakteryzuje się dość gęsto rozmieszczonymi słupami na obwodzie w odległości od 0,6 do 2 m, tylko w ścianie szczytowej od strony W odległość pomiędzy nimi jest nieco większa. Ich układ sugeruje plecionkową konstrukcję ścian o powierzchni 34 m². Wewnątrz, w narożniku S – E, widoczny jest podział na mniejsze pomieszczenie, przez co obiekt możemy określić jako dwuczłonowy. Konstrukcja dachu, z uwagi na układ słupów, jest dość niejasna, choć prawdopodobnie również wsparta na sochach. Budynek zorientowany był na osi E – W.

Ostatnim obiektem w tej grupie wielkościowej jest budynek XXIV (ryc. 149). Zbudowany na planie prostokąta o powierzchni 18,4 m². Konstrukcja budynku wsparta na 10 słupach rozmieszczonych na obwodzie, odległość pomiędzy słupami od 1 do 3 m. Konstrukcja ścian prawdopodobnie sumikowo-łatkowa, bądź plecionkowa, natomiast dachu niezbyt jasna, być może na półsochy. Możliwy jest także do przyjęcia dach jednospadowy wsparty na czterech słupach narożnych, przy pozostałych pomocniczych ze spadem w kierunku południowym.

Ostatnia grupa budynków obejmuje obiekty o najmniejszej powierzchni. Są to obiekty XVI (ryc. 147) oraz XXI (ryc. 148: 2). Pierwszy z nich zbudowany na planie prostokąta o powierzchni 12 m², zorientowany na osi E – W. Odległość między słupami w ścianach szczytowych wynosiła 1,5 m, natomiast w ścianach dłuższych – 4 metry. Konstrukcja ścian sumikowo-łatkowa lub plecionkowa, konstrukcja dwuspadowego dachu wsparta na dwóch słupach – sochach znajdujących się pośrodku ścian szczytowych.

Drugi z wyróżnionych na omawianej osadzie budynków w tej kategorii został zbudowany na planie prostokąta o powierzchni 7,5 m². Jego zarys wyznaczają ślady po 7 słupach, a odległość pomiędzy nimi wynosi od 1 do 1,5 m (ryc. 148: 2). Konstrukcja ścian sumikowo – łatkowa lub plecionkowa, natomiast dachu niezbyt jasna, być może w ścianie W na pełną sochę, natomiast w ścianie E na półsochę.

Podsumowując naziemne budownictwo słupowe kultury przeworskiej na osadzie na stanowisku 10 w Kruszynie możemy stwierdzić, że odkryte ślady pochodzą od zróżnicowanych wielkościami obiektów. Zarejestrowane pozostałości budynków pozwalają przyjąć sumikowo-łatkową lub plecionkową konstrukcję ścian. Na przedstawienie bardziej jednoznacznego określenia sposobu budowy ścian nie pozwala przede wszystkim brak źródeł w tym zakresie (odcisków belek czy plecionki na polepie). Konstrukcja dachu była najprawdopodobniej dwuspadowa, wsparta na pełnych sochach, tylko w przypadku budynków małych możliwa na półsochy, wyjątkowo dopuszczamy jednospadową (obiekt XXIV). Również niewiele możemy powiedzieć w zakresie wejścia do domostw, a określenie jego miejsca w poszczególnych budynkach jest bardzo hipotetyczne. Cechą charakterystyczną omawianych budynków jest usytuowanie zgodnie z kierunkami stron świata. Dominuje tu kierunek zbliżony do E – W, podczas gdy kierunek N – S jest stwierdzony tylko w przypadku trzech budynków.

Pozostaje do omówienia jeszcze funkcja wyróżnionych tu budynków o naziemnej konstrukcji słupowej. Jest to zagadnienie o tyle trudne, gdyż brak jest w ich obrębie jakichkolwiek innych obiektów gospodarczych w postaci palenisk, pieców czy jam itp. Podobnie nie zarejestrowano tu również śladów warstwy kulturowej, która dowodnie świadczyłaby o intensywnym użytkowaniu tych budynków. W związku z czym możemy tylko hipotetycznie przyjąć dwojaką interpretację budynków o powierzchni dużej oraz średniej. Mogły one pełnić funkcję mieszkalną, a wobec ich konstrukcji naziemnej, ślady urządzeń wewnętrznych w postaci np. palenisk, a także warstwy użytkowej (kulturowej) uległy całkowitej destrukcji wskutek naturalnych procesów stokowych oraz rolniczego użytkowania terenu w czasach późniejszych. Dotyczy to zwłaszcza budynków XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, XXIII, XXIV i XXV, w których otoczeniu znajdują się jamy zasobowe, ziemianki, piece, paleniska, studnie. Mogły one tworzyć założenia zagrodowe, także kilkufazowe (stratygrafia budynków XVIII i XIX), w których pełniły funkcję mieszkalną. Dopuszczalna jest także, przynajmniej dla części z tych budynków, funkcja gospodarcza, w postaci stodoł czy też spichlerzy do przechowywania zboża.

Natomiast w przypadku obiektów słupowych najmniejszych (obiekty XVI i XXI), ich wielkość oraz brak we wnętrzu urządzeń gospodarczych (np. paleniska) pozwala określić ich funkcję jako naziemnego spichlerza służącego do przechowywania zboża. Obiekty tego rodzaju, różnej wielkości oraz konstrukcji, są coraz częściej odkrywane na osadach kultury przeworskiej, choć w literaturze ich wyróż-

nianie jako elementów zabudowy gospodarczej jest dopiero sygnalizowane (J. Skowron 2004, s. 12–13). Mogły to być zarówno budynki ze ścianami bocznymi, jak i bez, a słupy stanowiły wtedy tylko podporę dachu (forma wiaty).

W kontekście całej osady kultury przeworskiej niezwykle interesująco przedstawia się funkcja największego z budynków słupowych, obiektu XV, położonego na północnym skraju osady, z dala od innych obiektów zabudowy. W obrębie jego zarysu, jak i w wypełniskach dołków posłupowych oraz w otoczeniu nie stwierdzono żadnego materiału zabytkowego, dlatego jego związek z kulturą przeworską został określony wyłącznie na podstawie analogii do formy budownictwa. Wydaje się, że mógł on pełnić funkcję specjalną, społeczną, jako miejsce zgromadzeń lokalnej społeczności zamieszkującej osadę (J. Skowron 2006, s. 40), a być może także w związku z niezbyt odległym kompleksem obiektów określanym jako „sanktuarium”, także kultową.

Na osadzie wielokulturowej w Kruszynie stwierdzono ponadto szereg dołków posłupowych, w których odkryto materiał zabytkowy kultury przeworskiej lub też uzyskano datę radiowęglową związaną z kulturą przeworską (o czym niżej), położonych w znacznym rozproszeniu. Występując dodatkowo w kontekście dołków kultury ceramiki wstęgowej rytej oraz bardzo dużej liczby obiektów tego rodzaju nie datowanych materiałem archeologicznym, nie dają dostatecznych podstaw do wyznaczania zarysów kolejnych budynków słupowych. Mamy prawo jednak sądzić, że takowe musiały się tu znajdować, tworząc kolejne, być może również założenia zagrodowe. Należy się także liczyć z tym, że niektóre z dołków posłupowych mogły być także elementem konstrukcyjnym bliżej nieokreślonych obiektów gospodarczych, w tym także w typie stogów lub brogów, których obecność jest stwierdzana na niektórych osadach datowanych na okres wpływów rzymskich (J. Skowron 2004, s. 10–11).

STUDNIE

Na stanowisku 10 w Kruszynie odkryto 13 obiektów, którym można przypisać funkcję studni. W jednej z nich (obiekt 474) odkryto wyłącznie materiał zabytkowy kultury ceramiki wstęgowej rytej, natomiast obiekt 1483 pozbawiony był materiału zabytkowego. Obiekty te różniły się wielkością zarysu wypełniska wahającego się od 117×110 cm do 495×380 cm oraz głębokością w granicach 170 a 330 cm. Wyróżnia się tu największy obiekt 1361, który wykazuje związek stratygraficzny z obiektem 1495, będącym tu starszym założeniem. Jest to jedyna studnia na stanowisku, której eksploracji nie udało się dokończyć wskutek gwałtownego napływu wody. Cechą wspólną wszystkich omawianych w tym miejscu obiektów był natomiast brak elementów konstrukcyjnych w postaci drewnianej czy kamiennej cembrowiny. Obiekty te wykopywano w glinie dochodząc do poziomu wodonośnego, zaś ich warstwę zasypiskową stanowiła prawie wyłącznie brunatno-ciemnoszara próchnica niekiedy z węglami drzewnymi oraz z polepą, a także z gliną (ryc. 150: 2, 3). Tylko w przypadku obiektu 304 w warstwie zasypiskowej przy dnie studni stwierdzono dość grubą warstwę kamieni (ryc. 150: 1), natomiast w obiekcie 610 w wypełnisku znajdowała się ciemnoszara próchnica przemieszana z drobnymi kamieniami (ryc. 150: 4). Nie stwierdzono również żadnych konstrukcji naziemnych służących do czerpania wody, czy też zadaszeń. Materiał zabytkowy w większości obiektów był stosunkowo nieliczny, ograniczony do ułamków ceramiki oraz kości zwierzęcych. Obiekty te były w zasadzie rozmieszczone na bez mała całym obszarze badanego stanowiska, szczególnie w części centralnej i południowej osady, gdzie znajdowało się skupisko czterech tego rodzaju obiektów: 610 (ryc. 150: 4), 1445 (ryc. 151: 2), 1471 (ryc. 151: 3) i 1483 w odległościach około 10 metrów od siebie. Niektóre z nich wykazują związek z wyróżnionymi budynkami naziemnymi o konstrukcji słupowej o charakterze mieszkalnym lub gospodarczym jak np. studnia (obiekt 610), która może być elementem składowym założenia zagrodowego wyróżnionego w rejonie budynku słupowego nr XVII. Podobnie można interpretować obiekt 1398 (ryc. 152: 1) położony w bliskim kontekście jamy (obiekt 1400), paleniska (obiekt 1397) oraz grupy trzech dołków posłupowych (obiekty 1399, 1401 – 1402). Wielkość obiektu 1400 i jego głębokość oraz zawartość kulturowa (duża ilość ułamków ceramiki, kości zwierzęce oraz osełka z piaskowca) może sugerować funkcję piwnicy naziemnego budynku mieszkalnego lub gospodarczego. Całość natomiast również niewielkiego założenia zagrodowego położonego na skraju osady.

Odosobnione miejsce zajmowała studnia obiekt 546 położona na północno-zachodnim skraju osady kultury przeworskiej. Związana jest z grupą obiektów położonych przy zachodnim skraju pasa

autostrady (m.in. wapiennik – obiekt 747, ziemianka – obiekt 746 oraz jamy 1503, 1504 i 1507), które mogą tworzyć częściowo odkryte w trakcie badań kolejne założenie zagrodowe.

PALENISKA – OGNISKA

Materiał zabytkowy kultury przeworskiej odkryto tylko w trzech tego rodzaju obiektach, jednakże, z uwagi na położenie w południowej strefie stanowiska, konstrukcję oraz charakter wypełniska możemy do tej kategorii zaliczyć kolejne dwa paleniska pozbawione zawartości kulturowej. Rozróżnienie na dwie grupy obiektów wiąże się z tym, że jako paleniska określa się obiekty z konstrukcjami kamiennymi. Są to obiekty 1034 (ryc. 153: 1), 1397, 1464 i 1468. Natomiast ogniska takich założeń nie posiadają – obiekt 1215 (ryc. 153: 2). Funkcja ich natomiast wydaje się bardzo zbliżona. W zarysie mają kształt najczęściej owalny, wyjątkowo nieregularny (obiekt 1034). Wielkościami obiekty te mieszczą się w przedziale pomiędzy 100×75 a 269×165 cm, z wypełniskiem kształtu nieckowatego o głębokości od 12 do 79 cm. Ich zawartość to czarna, przepalona próchnica z węglami drzewnymi, przepalone kamienie, a w przypadku obiektu 1215 również drobna polepa. Jej obecność, choć w niewielkiej ilości, może też dowodzić istnienia formy kopułki, co kwalifikowałoby ten obiekt jako niewielki piec o trudnej jednak do zdefiniowania funkcji. Obiekty te nie były zgrupowane w oddzielnej strefie stanowiska lecz oddalone od siebie (za wyjątkiem obiektów 1464 i 1468 odkrytych na arze 53 w hektarze F), w związku z czym należy sądzić, że były użytkowane w miarę doraźnych potrzeb gospodarczych.

PIECE

Piece są reprezentowane przez wyjątkowe na tym stanowisku dwa obiekty i dlatego wymagają oddzielnego omówienia. Pierwszy z nich nr 312 (ryc. 153: 3) został odkryty na arze 92 w hektarze D. Kształt obiektu w zarysie był owalny o wymiarach 350×300 cm, a głębokość nieckowatego wypełniska wynosiła 138 cm. Na zawartość pieca składała się brunatno–ciemnoszara próchnica, a w części wschodniej piec był wypełniony grubymi grudami polepy z zachowanymi odciskami bierwion o średnicy od 10 do około 20 cm. Warstwa ta w części centralnej obniżała się w kierunku dna obiektu. Wydaje się, że jest to pozostałość kopuły pieca, która osunęła się do środka tworząc jego zawalisko, natomiast w części zachodniej musiał znajdować się wlot do pieca wraz z jamą przypiecową. Zawartość kulturowa była dosyć uboga – 28 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej, ciężarek tkacki oraz 12 kości zwierzęcych.

Drugi z pieców – obiekt 1185 (ryc. 154: 1) został odkryty na arze 25/26 w hektarze F. Zarys w kształcie wydłużonego owalu o wymiarach 400×280 cm z widoczną wewnątrz zbitą warstwą polepy grubości 20 do 40 cm, biegnącą niemal po obwodzie obiektu z bardzo wyraźną, częściowo zachowaną przegrodą wewnętrzną w południowej części pieca, obejmującą około 1/3 jego wielkości. Na głębokości około 40 cm poniżej poziomu wyróżnienia obiektu okazało się, że warstwa polepy tworzy rodzaj płytkiej wanny kształtu zbliżonego do prostokątnego o wymiarach 300×240 cm. Ta zbita warstwa polepy kończyła się na głębokości około 60 cm w części północnej pieca, wypływając się łagodnie w części południowej. Poniżej polepy znajdowała się brunatno – ciemnoszara próchnica z węglami drzewnymi oraz drobniejsze grudki polepy, a pod nią glina z domieszką szarej i ciemnoszarej próchnicy. W warstwach tych znajdowały się pojedynczo jeszcze różnej wielkości grudy polepy. W profilu obiekt rozdzielił się na dwie części, płytszą północną o głębokości 134 cm oraz głębszą południową o głębokości 178 cm, z „siodłem” w części centralnej o głębokości 80 cm. Sugerowałoby to dwukomorową konstrukcję pieca. Zawartość kulturowa obiektu była niezbyt obfita, gdyż odkryto tu 101 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej i toczony na kole oraz 24 kości zwierzęce. Piec ten był otoczony kilkoma dołkami posłupowymi, które jednak zdaje się wykazują związek ze starszym osadnictwem neolitycznym.

Pozostaje kwestia interpretacji tych obiektów. Konstrukcja, jak i zawartość obydwu pieców nie pozwala na jednoznaczne wyjaśnienie ich funkcji. Z pewnością nie są to piece wapiennicze czy też garncarskie, co w tym wypadku potwierdza zdecydowanie charakter wypełniska oraz ich konstrukcja. Pozostaje więc do wytłumaczenia ich enigmatyczna funkcja gospodarcza. Wielkość prezentowanych pieców wskazuje, że proces, który się w nich odbywał prowadzony był na dużą skalę oraz, że odbywał się on wielokrotnie. Potwierdza to także duża stabilność konstrukcji opartej na grubych żerdziach oblepionych gliną.

WAPIENNIK

Jedyny tego rodzaju obiekt (nr 747) odkryto w północno-zachodnim skraju zasięgu osadnictwa kultury przeworskiej na stanowisku 10 w Kruszynie w sąsiedztwie ziemianki – obiekt nr 746. Wapiennik miał kształt owalny o wymiarach 280 × 240 cm, a głębokość 34 cm (ryc. 154: 2). Uchwycono zatem tylko spągową część obiektu, który jak z tego wynika był w niewielkim tylko stopniu zagłębiony w podłoże, posiadał natomiast zapewne bardziej rozbudowaną część nadziemną. Wapiennik został zbudowany z dość dużych kamieni ułożonych na obwodzie pieca, było nimi wyłożone również jego dno. Wskutek działania wysokiej temperatury wszystkie posiadały ślady licznych spękań i rozkruszeń. Jej ślady obserwujemy również pod warstwą kamieni w postaci pomarańczowo-czerwonej gliny. Wapiennik był wypełniony cienką warstwą wapna oraz pokruszoną polepą z kopuły pieca. Z przedstawionego powyżej opisu wapiennika wynika, że konstrukcyjnie składał się on z dwóch części: podziemnej, wykonanej z kamieni ułożonych bezpośrednio na warstwie gliny oraz części nadziemnej, której jedynymi pozostałościami są bryły polepy z zachowanymi niekiedy odciskami różnej grubości bierwion z kopuły pieca. Niestety, materiały z prezentowanego tu pieca nie dają podstaw do rekonstrukcji wielkości i wyglądu jego części nadziemnej pieca, czyli kopuły. Można przypuszczać, że mogła mieć kształt półkolisty, z otworami wentylacyjnymi, umożliwiającymi przebieg i regulację procesu wypału. Piece tego rodzaju były użytkowane wielokrotnie. Dawały możliwość naprawy uszkodzeń części nadziemnej spowodowanych cyklem produkcyjnym. Analiza chemiczna zawartości wsadu wykazała obecność w granicach 69,4 – 77 % wapna³. Wapiennik odkryty na stanowisku 10 w Kruszynie rozwiązaniami konstrukcyjnymi oraz wymiarami nawiązuje do licznej grupy podobnych obiektów występujących na osadach z młodszego okresu przedrzymskiego oraz wpływów rzymskich na terenie *Barbaricum*, w tym na obszarze kultury przeworskiej.

Surowcem w procesie produkcji wapna był margiel łukowy, skała osadowa spotykana w dolinach rzek i jezior. Potencjalnie należy się liczyć ze złożami tego surowca w najbliższej okolicy osady. Odkryty w Kruszynie wapiennik należy do niewielkich obiektów, gdzie uzysk produktu z jednorazowego wypału mógł wynosić kilka lub najwyżej kilkanaście kilogramów. Kwestią otwartą jest zastosowanie wapna w gospodarce w okresie wpływów rzymskich. Wskazuje się tu na możliwość wykorzystywania go w procesie wytopu żelaza jako topnika (Z. Hensel 1986, s. 78), czy też do odkwaszania gleb, wyprawiania skór, w hodowli bydła i owiec jako środek leczniczy, względnie wybielania (a w zasadzie dezynfekcji) ścian budynków mieszkalnych (J. Pyrgała 1972, s. 251–253). W świetle jednak badań prezentowanej osady wydaje się najbardziej prawdopodobny jego związek z hodowlą zwierząt.

POCHÓWKI ZWIERZĄT

W rejonie obiektu 39 – jamy, po jej zachodniej stronie odkryto skupisko czterech pochówków zwierzęcych, które można łączyć, na podstawie dość licznych analogii z innymi stanowisk, z kulturą przeworską (ryc. 155: 1). Są to obiekty nr 241–242 i 810–811 (ryc. 155: 3–5). W zarysie owalne, a ich wielkość wynosi odpowiednio 59 × 54, 54 × 46, 59 × 50 i 67 × 56 cm przy głębokości 16, 20, 5 oraz 10 cm. Pochówki składane były więc w niewielkich jamach. W trzech wypadkach możemy stwierdzić, że kompletne szkielety zwierząt spoczywały na boku, natomiast ostatni (obiekt 810), z uwagi na bardzo słabo zachowane kości, nie jest możliwy do określenia. Tego rodzaju pochówki zwierzęce mają bardzo wiele analogii na stanowiskach kujawskich kultury przeworskiej (J. Bednarczyk 1987, s. 209–210; A. Cofta Broniewska 1979, s. 202–210), a spotykane są także na sąsiednich obszarach (np. H. Wiklak 1995, s. 160 ryc. 15; T. Makiewicz 1994, s. 160 ryc. 1). Analiza kości zwierzęcych (aneks nr 3) wykazała, że w obiektach 241, 242 oraz 811 znajdowały się wyłącznie pochówki owiec, z tym że w dwóch wypadkach były to pochówki podwójne (obiekt 241 i 242). Natomiast w obiekcie 812 znajdowały się kości bydła, owcy oraz fragmenty nieoznaczone należące do ssaków. Ponadto stwierdzono opalenie kości w obiekcie 241.

Obecność czterech pochówków zwierzęcych w kontekście obiektu jamowego kultury przeworskiej (ryc. 155: 1–5) pozwala łączyć je z kompleksami określanymi jako obiekty sakralne – „sanktuaria”, których dość znaczną ilość wydzielono już na obszarze Kujaw. Ich nieodzownym elementem są pochówki zwierzęce oraz obiekty określane jako „świątynie”. W naszym przypadku funkcję „świątyni” pełniłaby wspomniana jama kształtu owalnego o wymiarach 275 × 238 cm (około 6,5 m² powierzchni) i głębokości

³ Analizę wykonała mgr inż. H. Młodecka z Działu Konserwacji i Badań nad Zabytkami Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

100 cm o brunatno-ciemnoszarym wypełnisku z zawartością kulturową 131 ułamków ceramiki, 8 przedmiotów krzemiennych (na wtórnym złożu) oraz gładzika kamiennego. Jama ta więc nie wyróżnia się swą konstrukcją oraz zawartością w stosunku do pozostałych obiektów tego rodzaju kultury przeworskiej. Całość tego założenia posadowiona była poza zwartą strefą osadnictwa kultury przeworskiej, w oddaleniu od innych obiektów tej kultury. Wykazuje duże podobieństwo do sanktuarium odkrytego na stanowisku 95 w Inowrocławiu (J. Bednarczyk 1987, s. 209 ryc. 9), gdzie funkcję „świątyni” przypisuje się obiektowi typu jamowego, który od strony północnej otoczony jest pochówkami zwierzęcymi. Nasuwa się jednak pytanie, czy rzeczywiście tego rodzaju obiekty możemy interpretować jako założenia związane z kultem. Podstawowe zastrzeżenie budzi tu charakter jamy, typowy dla obiektów o charakterze zasobowym, związanym z działalnością gospodarczą mieszkańców osady. W jej wypełnisku stwierdzono wyłącznie typowy materiał zabytkowy, który w żaden sposób nie upoważnia do przypuszczeń o jego kultowym charakterze. Tego typu jamy stanowią bowiem jedną z częściej spotykanych grup obiektów na prezentowanej osadzie kultury przeworskiej w Kruszynie. Rozmieszczenie obiektów kultury przeworskiej wskazuje, że jamy tego rodzaju spotykane są pojedynczo bez kontekstu innych obiektów zwłaszcza w strefie północnej osady. Wobec czego pojawia się problem rzeczywistego związku obiektu jamowego z pochówkami zwierzęcymi, w tym także czasowego. Materiał zabytkowy jamy 39 wskazuje, że należy ona do najstarszego horyzontu osadniczego kultury przeworskiej na tej osadzie związanego z fazą B₂/C₁ okresu rzymskiego. Natomiast pochówki zwierzęce, wobec braku jakichkolwiek datowników, mogły być założone w różnych czasowo fazach osadniczych, jakie miały miejsce na tym stanowisku, tworząc niewielkie cmentarzysko zwierząt bardzo blisko związanych z człowiekiem. Tylko w tym sensie należałoby fakt ten traktować w kategoriach zachowań związanych z kultem zwierząt. Problem więc interpretacji tych obiektów w kategoriach „sanktuarium” w przypadku osady w Kruszynie wydaje się być nadal otwarty.

MATERIAŁY ZABYTKOWE

Badania wykopaliskowe osady kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w Kruszynie przyniosły niezbyt dużą ilościowo grupę materiału zabytkowego. Są to przede wszystkim ułamki ceramiki, polepa z odciskami bierwion głównie z pieców oraz kości zwierzęce. Ponadto z wypełnisk obiektów pozyskano szereg innych przedmiotów, wśród których należy wymienić zapinkę brązową, paciorki szklane, narzędzie brązowe, klucz żelazny, przedmiot żelazny, przęśliki gliniane, gliniany ciężarek tkacki, osetki z piaskowca oraz motykę z poroża.

CERAMIKA

Należy do najliczniej reprezentowanych na stanowisku kategorii przedmiotów zabytkowych. Ilościowo jest to zbiór liczący 2 136 ułamków naczyń, z czego 1 980 fragmentów to ceramika lepiąca ręcznie, a 156 ułamków to ceramika wykonana przy użyciu koła garncarskiego. Ceramika ta pochodzi przede wszystkim z wypełnisk obiektów (84 obiekty), w bardzo małym zakresie odkrywano ją luźno na arach (odpowiednio 58 i 17 fragmentów). Pod względem technologicznym zbiór ten rozpada się na trzy podstawowe grupy. **Grupa I** obejmuje naczynia określane jako stołowe, starannie wykonane, cienkościenne, o powierzchni wygładzanej, barwy czarnej lub brunatnej i pochodnych. **Grupa II** natomiast to naczynia duże, grubościenne, o powierzchniach z reguły lekko chropowatych lub szorstkich, określanych jako ceramika kuchenna. **Grupa III** to naczynia wykonane na kole garncarskim.

Jako domieszki schudzającej masę ceramiczną naczyń grupy I najczęściej stosowano drobnoziarnisty piasek niekiedy w połączeniu z drobnoziarnistym tłucznem. W grupie II domieszkę masy ceramicznej stanowił drobno- i średnioziarnisty tłuczeń z dodatkiem piasku. Jako domieszkę schudzającą w naczyniach toczonych na kole (grupa III) używano drobnoziarnisty piasek i tłuczeń w niewielkich ilościach. W prezentowanym zbiorze ułamków naczyń nie stwierdzono fragmentów pozbawionych domieszki schudzającej.

Materiał ceramiczny jest niestety dość silnie rozdrobniony, nie pozwalając na rekonstrukcję form dużej części ceramiki. W znaczny sposób utrudnia to przeprowadzenie analizy klasyfikacyjnej pozyskanego materiału. Tym niemniej wydobyty w trakcie badań wykopaliskowych ilościowo niezbyt duży

zbiór, częściowo zrekonstruowanych lub zachowanych w większych fragmentach naczyń, pozwala na przeprowadzenie w miarę szczegółowej analizy typologicznej form naczyń, choć ilość wydzielonych typów i odmian naczyń nie reprezentuje pełnej różnorodności form spotykanych w kulturze przeworskiej.

CERAMIKA RĘCZNIE LEPIONA

W całym zbiorze ceramicznym, w wyniku analizy morfologicznej, wyróżniono cztery grupy naczyń (**grupy A, B, C i D**) odpowiadających ich zróżnicowaniu funkcjonalnemu. Dodatkowo w ich obrębie dokonano bardziej szczegółowego podziału na odmiany. Ponadto wyróżniono jeszcze dodatkową grupę (**grupa E**), w której mieszczą się formy specjalne. Wzorcowe zestawienie form naczyń lepionych ręcznie zaprezentowano na rycinie 156.

Grupa A to naczynia ogólnie określane jako garnki. Jest to zbiór najliczniejszy na omawianym stanowisku, jednocześnie bardzo silnie zróżnicowany morfologicznie. Grupa ta obejmuje naczynia tzw. „grubej roboty”, kuchenne, o powierzchniach szorstkich lub chropowaconych, barwy brunatnej i pochodnych. Wyróżniono cztery odmiany tych naczyń.

Odmiana 1 w tej grupie naczyń reprezentowana jest przez duży zespół naczyń. Charakterystyczną ich cechą jest baniasty brzusiec o dość ostrym załomie i o średnicy wylewu mniejszej lub równej największej wydętości brzuśca, stożkowata szyja oraz wyodrębniona, wychylona na zewnątrz krawędź, która jest także niekiedy karbowana. Naczynia takie pochodzą z obiektów 39 (ryc. 158: 4–6), 602 (ryc. 160: 9), 608 (ryc. 161: 3), 746 (ryc. 163: 1–2), 979 (ryc. 164: 10, 12; 165: 1, 3–4), 1196 (ryc. 168: 6, 10; 169: 4), 1400 (ryc. 171: 1–2, 5–6), 1411 (ryc. 173: 7), 1433 (ryc. 174: 2) oraz 1456 (ryc. 174: 10). W klasyfikacji T. Liany (1970, s. 439) znajdują one odpowiedniki w grupie V naczyń datowanych na wczesny okres wpływów rzymskich. W przypadku omawianego stanowiska ich chronologię należy przesunąć jeszcze na młodszy okres wpływów rzymskich, gdyż współwystępują z ceramiką toczoną na kole (obiekt 602). Naczynia tej odmiany spotykane są dość licznie na późnorzymskim cmentarzysku w Korzeniu, pow. Płock (A. Kempisty 1968, tabl. II: 1, 6, 9; V: 7; IX: 1; XI: 7; XV: 7). Natomiast karbowanie krawędzi naczyń poprzez odciski dołków palcowych w okresie wpływów rzymskich nie jest zbyt często spotykane i wydaje się, że nieco częściej występuje w młodszych fazach tego okresu. Wskazują na to materiały z osady w Piwonicach, pow. Kalisz gdzie podobny sposób formowania krawędzi naczyń spotykany jest dopiero w IV fazie osadniczej datowanej na III wiek n.e. (I. i K. Dąbrowscy 1968, tabl. XVIII: 9). Naczynia tej odmiany pozabawione są w zasadzie uch. Wyjątkiem jest tu tylko fragment naczynia z wychyloną krawędzią z uchem wyprowadzonym pod wylewem z obiektu 1483 (ryc. 116: 3).

Odmiana 2 charakteryzuje się również baniastym brzuścem, cylindryczną szyjką oraz niewyodrębnioną, pionowo ustawioną krawędzią. Fragmenty naczyń tej odmiany pochodzą z obiektu 39 (ryc. 158: 2 – 3), 747 (ryc. 163: 7), 820 (ryc. 164: 1), 979 (ryc. 165: 2), 1196 (ryc. 168: 7), 1400 (ryc. 171: 4), 1411 (ryc. 173: 6), 1433 (ryc. 174: 2). Odmiana ta znajduje również odpowiedniki w V grupie naczyń T. Liany (1970, tabl. II: 19). Analogie do tej odmiany odnajdujemy w materiałach z młodszych osad kultury przeworskiej z dorzecza Bzury w Wólce Łasieckiej, pow. Skierniewice (W. Bender, B. Barankiewicz 1962, tabl. IV: 4; X: 7) oraz Róźycach-Starej Wsi, pow. Łowicz (H. Wiklak 1995, tabl. VI: 15), a także na cmentarzysku w Korzeniu (A. Kempisty 1968, tabl. XI: 4; XVII: 11). Naczynia tej odmiany spotykane są dość powszechnie na osadach z terenu Kujaw (J. Bednarczyk, A. Sujecka 2004, ryc. 226: 12; 227: 7–9).

Odmiana 3 to nieliczny zbiór obejmujący naczynia o baniastym brzuścu i średnicy wylewu mniejszej od największej wydętości brzuśca, stożkowatej szyi i niewyodrębnionej, niekiedy lekko pogrubionej krawędzi. Odkryto je w obiekcie 39 (ryc. 158: 7) oraz 1185 (ryc. 167: 6). Analogiczne egzemplarze pochodzą z cmentarzyska w Korzeniu (A. Kempisty 1968, tabl. II: 10).

Odmiana 4 reprezentowana jest przez fragmenty trzech naczyń. Średnica ich wylewu jest równa lub nieco mniejsza od największej wydętości brzuśca, krawędź niewyodrębniona, lekko zachylona do środka, powierzchnia lekko szorstka. Znaleziono je w wypełniskach obiektów 1456 (ryc. 174: 9, 11) oraz 1483 (ryc. 175: 1). Według T. Liany (1970, s. 439) jest to grupa III naczyń charakterystycznych zwłaszcza dla cmentarzysk w fazie B₂ okresu wpływów rzymskich. Frekwencja tej odmiany naczyń znacznie spada w kolejnych fazach, w młodszym i późnym okresie wpływów rzymskich spotykane są sporadycznie (W. Bender, B. Barankiewicz 1962, tabl. III: 3; IX: 9).

Do tej grupy naczyń, bez szczegółowego rozróżnienia, należy jeszcze zaliczyć szereg w różny sposób uformowanych den naczyń, prostych oraz nóżkowatych, a także brzuśców, niekiedy również zdobionych. Rodzaj surowca, użytej domieszki, grubość ścianek oraz sposób wykończenia powierzchni wskazuje na takie ich zaszeregowanie (ryc. 158: 8–9; 159: 2–7, 10–11; 160: 9, 12; 161: 6–9; 162: 9; 163: 4–8; 164: 5–7; 166: 7; 167: 7; 168: 1–2; 169: 2–3, 10; 172: 4–5, 7–8; 173: 2; 175: 10; 177: 3–5).

Grupę B tworzą naczynia z reguły niewielkich rozmiarów zaliczanych do ceramiki tzw. stołowej charakteryzującej się gładkimi powierzchniami oraz barwą czarną lub brunatną. Są to naczynia, które określamy jako czarki bądź miski. Wśród nich wyróżniono cztery odmiany różniące się profilacją ścianek oraz zdobnictwem powierzchni.

Odmianę 1 czarek reprezentują formy o krawędzi wychylonej na zewnątrz, średnicy wylewu większej od największej wydętości brzuśca, który jest dość ostro profilowany. W żadnym z egzemplarzy partii przydenne nie zachowały się. Znaleziono je w obiektach 39 (ryc. 158: 1), 608 (ryc. 161: 4), 820 (ryc. 164: 2–3), 1185 (ryc. 167: 5), 1196 (ryc. 168: 9) oraz 1400 (ryc. 171: 8; 172: 3). Nawiązują one do typu VI/2, wyróżnionego przez T. Lianę (1970, s. 440). Zdobnictwo ich ogranicza się do dwóch linii rytych oddzielających szyjkę od brzuśca i wylewu – obiekt 1196 (ryc. 168: 9) oraz ornamentu linii rytych wielokierunkowych pokrywającego brzusiec naczynia z obiektu 608 (ryc. 161: 4). Naczynia tego rodzaju spotykane są głównie w fazie B₂, ale trwają jeszcze w fazie C₁ okresu wpływów rzymskich (J. Moszczyński, W. Siciński 1997, s. 22, tabl. I), co potwierdza również obiekt 1185 z Kruszyna z ceramiką toczoną na kole.

Odmiana 2 to czarki o półkulistym brzuścu, średnicy wylewu równej lub nieco większej od największej wydętości brzuśca oraz krawędzi wychylonej na zewnątrz, dno jest płaskie. Naczynie tej odmiany pochodzi z obiektu 611 (ryc. 162: 3). Natomiast okaz z obiektu 1400 jest zdobiony na przejściu brzuśca w szyjkę pasmem dwóch linii rytych, pomiędzy którymi znajdują się niewielkie dołki. Na brzuścu znajdują się wykonane palcem płytkie koliste dołączki (ryc. 171: 7). Naczynia takie spotykane są w zespołach datowanych na młodszy i późny okres wpływów rzymskich (J. Moszczyński, W. Siciński 1997, s. 22, tabl. I: 13).

Odmianę 3 tworzą czarki, które uważane są za naśladownictwa naczyń szklanych. Pochodzą one z obiektu 746 (ryc. 163: 3) oraz 979 (ryc. 165: 5). Pierwsza z nich to niezbyt głębokie naczynie o profilowanym brzuścu, krawędzi wychylonej na zewnątrz i wklęsłym dnie. Zdobione jest grupami czterech żłobków promieniście rozchodzących się od dna do największej wydętości brzuśca. Odpowiada ona typowi VI/2 wydzielonemu przez T. Lianę (1970, s. 440), który spotykany jest przede wszystkim w materiałach fazy B₂ i sporadycznie trwają jeszcze w fazie C₁ okresu wpływów rzymskich (J. Moszczyński, W. Siciński 1997, s. 22). Z terenu Kujaw analogiczny egzemplarz odkryto na cmentarzysku w Bodzanowie, pow. Aleksandrów Kujawski (B. Zielonka 1958, ryc. 52: h).

Drugie naczynie z Kruszyna to głęboka czarka o baniastym brzuścu, krawędzi wychylonej na zewnątrz oraz wklęsłym dnie. Od pierścieniowatego dna aż po przejście brzuśca w szyjkę jest zdobiona listwami plastycznymi. Naczynia tego rodzaju uważane są za naśladownictwa szklanych czarek typu 181 – 184 (H.J. Eggers 1951, tabl. XIV). Datowane są głównie na fazę B₂, rzadziej B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich (A. Mistewicz 2006, s. 161).

Odmiana 4 to niewielki fragment naczynia misowatego z obiektu 1456 o ostrym załamie brzuśca podkreślonym przez dwa żłobki, cylindrycznej szyi oraz słabo wyodrębnionej partii wylewu. Poniżej załamom brzusiec zdobiony jest motywem jodełki (ryc. 174: 12). Odmiana ta nawiązuje do grupy IV naczyń wyróżnionych przez T. Lianę (1970, s. 439) i może być traktowana jako kolejny etap jej rozwoju. Zbliżoną formę do omawianej odmiany prezentuje fragmentarycznie zachowane naczynie z cmentarzyska na stanowisku 2 w Kutnie datowane na koniec II – początek III wieku n.e. interpretowane jako naśladownictwo rzymskich naczyń brązowych (J. Moszczyński 1994, s. 217, tabl. V: 9).

Kolejną kategorią naczyń są pucharki, które tworzą **grupę C** naczyń odkrytych w Kruszynie. Mają one niewielkie rozmiary, średnicę wylewu wyraźnie mniejszą od największej wydętości brzuśca, krawędź prostą lub lekko wychyloną na zewnątrz, brzusiec baniasty. Odkryto je w obiektach 39 (ryc. 159: 1), 164 (ryc. 159: 9), 746 (ryc. 162: 7), 1400 (ryc. 171: 9) oraz 1507 (ryc. 176: 2). Niektóre z nich są zdobione grupami ukośnych linii rytych w paśmie poziomym lub też pionowo rytych żłobków pokrywających brzusiec. Naczynie z obiektu 746 zaopatrzone jest także w niewielkie ucho. Ciekawie prezentuje się naczynie z obiektu 1507, jedyne jakie w całości zostało zrekonstruowane. Jego krawędź jest niewyodrębn-

niona i zachylona do środka, zaopatrzona w dwa uszka, natomiast dno uformowane jest w postaci wysokiej, pełnej nóżki. Ta grupa naczyń znajduje szereg analogii m.in. na cmentarzysku w Lachmirowicach, pow. Inowrocław, w zespołach datowanych na młodszy okres wpływów rzymskich (B. Zielonka 1950–53, s. 353–386), czy w Bodzanowie (B. Zielonka 1958, ryc. 50: c).

Grupę D stanowią kubki. Powierzchnia ich jest często lekko szorstka, rzadziej gładka, a barwa z reguły brunatna, sporadycznie czarna. Grupa ta jest dość znacznie zróżnicowana morfologicznie, w związku z czym wyróżniono wśród nich cztery odmiany.

Odmiana 1 reprezentowana jest przez fragmentarycznie zachowane naczynie z obiektu 1400 (ryc. 172: 1). Jest to forma ostro profilowana z krawędzią wychyloną na zewnątrz. Naczynia takie spotykane są już we wczesnym okresie wpływów rzymskich, począwszy od fazy B₁ (P. Kurowicz, M. Olędzki 2002, s. 44, tabl. XXVII: 11, 12).

Odmiana 2 to kubki o brzuścu dwustożkowatym z krawędzią lekko wychyloną na zewnątrz. Odkryto je w obiektach 1196 (ryc. 169: 1) oraz 1491 (ryc. 175: 7). Analogiczny egzemplarz pochodzi z grobu 38 na cmentarzysku w Korzeniu (A. Kempisty 1968, tabl. XXVI: 9)

Odmianę 3 stanowi naczynie kształtu cylindrycznego o lekko wychylonej krawędzi oraz niewyodrębnionym dnie z obiektu 1400 (ryc. 173: 1). Masywne ucho obejmuje niemal całą wysokość naczynia. Swą formą odmiana ta nawiązuje do grupy VII naczyń wyróżnionych przez T. Lianę (1970, s. 440). Naczynia takie są więc charakterystyczne dla wczesnego okresu wpływów rzymskich, choć spotykane są także w materiałach młodszych, czego przykładem jest osada w Igołomii, pow. Kraków, gdzie podobny egzemplarz datowany jest na fazę C₂ okresu wpływów rzymskich (H. Dobrzańska 1990, ryc. 19).

Odmiana 4 to kubek z obiektu 1507 o półkulistym brzuścu z krawędzią niewyodrębnioną, lekko nachyloną do środka, masywne ucho przymocowane jest do krawędzi, dno wklęsłe. Brzusiec zdobiony ukośnymi liniami rytymi (ryc. 176: 1). Podobne egzemplarze, lecz niezdobione, znane są z osady w Igołomii, datowane na fazę C_{1b} okresu wpływów rzymskich, współwystępując z ceramiką toczoną na kole (H. Dobrzańska 1990, ryc. 19).

Grupa E obejmuje wytwory gliniane nietypowe. Należy do nich fragment glinianej wypukłej pokrywy, prawdopodobnie wpuszczanej, z obiektu 747 – wapiennika (ryc. 163: 6). Pokrywy gliniane w kulturze przeworskiej należą do wyrobów wyjątkowych. Spotykane są od okresu przedrzymskiego (I., K. Dąbrowscy 1968, tabl. II: 1; XIX: 2; T. Dąbrowska 1993, s. 109 – 117; T. Dąbrowska 1997, taf. CXXIX: 5; CLXIV: 12; CLXVIII: 16; B. Jurkiewicz, T. Machajewski 2006, s. 115, tabl. 21: 2). Wielkość omawianej pokrywy, rodzaj surowca oraz technologia wykonania wskazują jednoznacznie na związek funkcjonalny z naczyniem grupy A odmiany 1 pochodzącym z tego samego obiektu. Można więc sądzić, że naczynie to służyło jako pojemnik do przechowywania wypalonego wapna, a gliniana pokrywa zabezpieczała przed wilgocią jego zawartość. Po zniszczeniu, resztki naczynia wtórnie mogły być użyte do uszczelnienia kopuły pieca wapienniczego.

ORNAMENTYKA NACZYŃ LEPIONYCH RĘCZNIE

Zdobnictwo tej grupy naczyń jest dość zróżnicowane, choć większość z motywów zdobniczych spotykana jest na pojedynczych naczyniach, czy ich fragmentach. Generalnie reprezentowane są trzy techniki zdobnicze: ryta, odciskana oraz plastyczna, z których pierwsza zdecydowanie dominuje w omawianym materiale ceramicznym.

Z ornamentów rytym wymieniłem należy ukośne, krótkie kreski (ryc. 166: 5) niekiedy w połączeniu z poziomymi liniami rytymi (ryc. 159: 1), oraz wypełnionymi odciskanymi niewielkimi dołeczkami (ryc. 172: 3), czy też z dość dużymi, płytkimi dołeczkami widocznymi na naczyniu grupy B odmiany 2 (ryc. 171: 7). Pojedynczo spotykany jest motyw pionowej jodełki widoczny na fragmencie naczynia grupy B odmiany 4 (ryc. 174: 12), motyw krokwiowy na przydennej partii naczynia z obiektu 1507 (ryc. 177: 2), czy grup linii rytym pokrywających brzusiec naczynia grupy B odmiany 3 (ryc. 163: 3), a także pionowo rytym żłobków na naczyniu grupy C (ryc. 159: 9) i poziomo ryte linie dookoła na naczyniu grupy B odmiany 1 (ryc. 168: 9). Pozostałe motywy zdobnicze wykonane techniką rytą są nieco liczniej spotykane. Należy wymienić tu ukośne linie ryte pokrywające brzusiec naczyń grupy A odmiany 1 z obiektu 1400 (ryc. 171: 1) oraz grupy D odmiany 4 z obiektu 1507 (ryc. 176: 1), a także widoczne na fragmentach naczyń z obiektów 39 (ryc. 158: 9), 1400 (ryc. 172: 2, 4 – 5, 8) oraz 1433 (ryc. 174: 6). Naj-

częściej stosowanym motywem zdobniczym jest rodzaj mniej lub bardziej regularnej rytej kratki, która pokrywa naczynia grupy A (ryc. 158: 8; 161: 9) oraz grupy B odmiany 1, choć nie jest to klasyczna kratka, a linie ryte są wielokierunkowo, z obiektu 608 (ryc. 161: 4). Ponadto ornament ten spotykany jest na fragmentach brzuśców oraz den (ryc. 161: 7, 9; 164: 5; 109: 7; 169: 7, 10; 175: 10; 177: 3), które prawdopodobnie są destrukcjami naczyń grupy A. Taki sposób zdobienia jest spotykany zarówno we wczesnym, jak i w młodszym i w późnym okresie wpływów rzymskich.

Technika odciskania jest reprezentowana przede wszystkim przez motyw dołków paznokciowych pokrywających naczynie grupy A odmiany 1 (ryc. 174: 2) oraz widoczny jest na fragmentach ceramiki z obiektów 164 (ryc. 159: 11), 608 (ryc. 161: 6), 820 (ryc. 164: 6–7), 1196 (ryc. 169: 2–3) i 1507 (ryc. 177: 5). Takie zdobienie naczyń spotykane jest w ciągu całego okresu wpływów rzymskich. Natomiast na pojedynczym fragmencie brzuśca naczynia stwierdzono odciski dołków palcowych (ryc. 172: 6). Ponadto na naczyniach grupy A odmiany 1 za pomocą dołków palcowych i paznokciowych karbowano krawędzie wylewów (ryc. 158: 4–5; 171: 6). Motyw ten występuje już we wczesnym okresie rzymskim i jest również spotykany w fazie C₁ okresu rzymskiego (K. Godłowski 1977, s. 160), a także nieco później (H. Dobrzańska 1990, s. 62).

Bardzo interesującym motywem zdobniczym jest stwierdzony na fragmencie grubościennego naczynia z obiektu 1202 ornament stempelkowy wykonany narzędziem kształtu romboidalnego zawierający być może odcisk splotu tkaniny (ryc. 170: 1). Ten typ zdobnictwa ceramiki w coraz większym zakresie spotykany jest na obszarze Kujaw (J. Bednarczyk 1987, ryc. 12, s. 213). W kulturze przeworskiej pojawia się w fazie C₁ (H. Dobrzańska 1990, s. 52) i trwa do fazy D, choć nie należy do wątków zdobniczych szczególnie często stosowanych (B. Jurkiewicz, H. Machajewski 2006, s. 124). Podobny sposób zdobienia obserwujemy na naczyniu ręcznie lepionym barwy brązowo ceglastej z grobu 123 z Konopnicy, pow. Wieluń datowanym na fazę C₂ późnego okresu wpływów rzymskich (B. Abramek 1988, s. 80–81, tabl. III: 22).

Ostatnim sposobem dekorowania powierzchni naczyń są listwy plastyczne. Spotykamy je na wysokim, nóżkowatym dnie naczynia zdobionego także ornamentem rytym – krokwiowym z obiektu 1507 (ryc. 177: 2), a także na zrekonstruowanym naczyniu grupy B odmiany 3 (ryc. 165: 5), uważanym za naśladownictwo importowanych naczyń szklanych.

CERAMIKA TOCZONA NA KOLE

Ze stanowiska 10 w Kruszynie pochodzi niewielka grupa licząca 156 fragmentów naczyń toczonych na kole, z tej liczby 139 ułamków odkryto w wypełniskach 28 obiektów, a pozostałe luźno naarach. Jest to materiał silnie rozdrobniony, w części obiektów w postaci wyłącznie ułamków brzuśców, w kilku wypadkach tylko pozwalający na częściową rekonstrukcję form morfologicznych naczyń. Technologicznie jest to ceramika dobrze wypalona o powierzchni gładkiej, barwy siwej i pochodnych. Jako domieszkę schudzącą zastosowano piasek oraz niewielką ilość drobnoziarnistego tłuczni, którą dodawano do masy ceramicznej w niewielkiej ilości. Wśród omawianej ceramiki wyróżniono zaledwie trzy grupy naczyń zróżnicowanych funkcjonalnie. Dodatkowo w ich obrębie dokonano bardziej szczegółowego podziału wydzielając odmiany. Zaprezentowany poniżej podział ceramiki toczonych na kole z osady w Kruszynie należy traktować jednak bardzo ostrożnie jako pewną propozycję jego systematyki. Wynika to przede wszystkim z bardzo złego stanu zachowania tej kategorii naczyń. Wzorcowe zestawienie form naczyń toczonych na kole zaprezentowano na rycinie 157.

Grupa I obejmuje naczynia, które możemy określić jako garnki. Charakteryzują się one mniej lub bardziej wychyloną krawędzią oraz baniastym brzuścem. Partie przydenne tych naczyń nie zachowały się. Wyróżniono wśród nich cztery odmiany różniące się ogólnymi proporcjami oraz sposobem uformowania krawędzi.

Odmiana a charakteryzuje się średnicą wylewu mniejszą od największej wydętości brzuśca, krawędź jest słabo wyodrębniona, silnie wychylona na zewnątrz. Odkryto ją w obiekcie 1185 (ryc. 168: 3). Odmiana ta nawiązuje do typu 35A wyróżnionego w obrębie ceramiki szorstkiej na osadzie w Igołomii, datowanego na fazę C_{1b} (H. Dobrzańska 1990, s. 42, ryc. 19) oraz do typu 37 z osady w Chabielicach stan. 12, pow. Bełchatów datowanej na fazy C₂ – D (P. Frąsiak, B. Gwóźdź, W. Siciński 2000, s. 67, 81). Znana jest także z osady w Woli Piekarskiej, pow. Turek (A. Jaszewska, T. Łaskiewicz 1994, ryc. 2: 15).

Odmiana b reprezentowana jest przez fragment jednego naczynia z obiektu 610. Średnica wylewu jest mniejsza od największej wydętości brzuśca, krawędź słabo wyodrębniona, lekko wychylona na zewnątrz. Poczynając od krawędzi powierzchnia naczynia jest zdobiona pasmami wyświecanych zygzaków (ryc. 162: 1). W klasyfikacji ceramiki z osady w Igołomii forma ta reprezentuje typ 13 chronologicznie umieszczany w fazie D (H. Dobrzańska 1990, s. 35, ryc. 19).

Odmianę c tworzy fragment naczynia z krawędzią niewyodrębnioną, lekko rozchyloną na zewnątrz, partia wylewu podkreślona jest poprzez listwę plastyczną (ryc. 167: 1). Można go wiązać z typem 6A w ramach ceramiki gładkiej, toczonej, datowanym na fazę C_{1b} okresu wpływów rzymskich (H. Dobrzańska 1990, s. 33, ryc. 19). Zbliżone formy spotykane są również w Woli Piekarskiej (A. Jaszewska, T. Łaskiewicz 1994, ryc. 3: 2; 5: 7, 11).

Odmiana d to fragmenty naczynia o baniastym brzuścu, krótkiej cylindrycznej szyjce oraz niewyodrębnionej krawędzi z obiektu 602 (ryc. 160: 10). Jest to forma spotykana rzadko, zaliczana przez H. Dobrzańską do grupy A obejmującej naczynia garnkowate, gładkie, typu II. Analogiczny egzemplarz z terenu Wielkopolski datowany jest na fazę D (H. Dobrzańska 1980, s. 94). Podobną formę naczynia stwierdzono także na osadzie w Chabielicach stan. 12, datowanej w przedziale faz $C_2 - D$ (P. Frąsiak, B. Gwóźdź, W. Siciński 2000, s. 68, 81, ryc. 69: 5) oraz w Woli Piekarskiej (A. Jaszewska, T. Łaskiewicz 1994, ryc. 1: 12).

Grupę II ceramiki toczonej na kole tworzą naczynia misowate. Grupa ta jest również zróżnicowana morfologicznie oraz wielkościowo, w związku z czym wydzielono w jej obrębie dwie odmiany.

Odmiana a reprezentowana jest przez fragmenty naczyń z obiektów 249 (ryc. 160: 1), 338 (ryc. 160: 3) oraz 1483 (ryc. 175: 4). Są to naczynia o średnicy wylewu równej lub nieco większej od największej wydętości brzuśca, krawędź niekiedy jest lekko pogrubiona. Formy zbliżone znajdujemy w materiałach z osady w Inowrocławiu stan. 95 (J. Bednarczyk 1987, ryc. 13: a), czy Woli Piekarskiej (A. Jaszewska, T. Łaskiewicz 1994, ryc. 2: 14; 3: 16; 4: 4). Jest to forma naczyń licznie spotykana w kulturze przeworskiej, poszczególne egzemplarze różnią się nieco co dało podstawę do wyróżnienia przez H. Dobrzańską kilku typów oraz odmian tych naczyń, które są datowane głównie w ramach fazy $C_{1b} - C_2$ okresu rzymskiego (1990, s. 30, ryc. 19).

Odmianę b tworzy kryzowato uformowana krawędź naczynia z obiektu 602 (ryc. 160: 13). Mimo tak szczątkowego stanu zachowania możemy opisywany fragment naczynia zaliczyć do dość głębokich mis często spotykanych w kulturze przeworskiej, różniących się niekiedy profilacją brzuśca oraz uformowaniem kryzowatej krawędzi. W klasyfikacji ceramiki toczonej na kole formy takie są umieszczane w typie B VIII datowanym na fazy $C_{1b} - D$ (H. Dobrzańska 1980, s. 98–103).

Grupa III naczyń to formy określane jako faszowate. Fragment takiego naczynia odkryto w obiekcie 338 (ryc. 160: 4). Jest to naczynie o średnicy wylewu mniejszej od największej wydętości brzuśca, krawędź niewyodrębniona, dość silnie wychylona na zewnątrz. W partii szyi naczynie zdobione jest ornamentem wyświecanym w postaci zygzaka. Na osadzie w Igołomii naczynia takie zaliczono do typu 24 datowane w przedziale faz $C_{1b} - D$ (H. Dobrzańska 1990, s. 39).

Ponadto, wśród pozostałych fragmentów ceramiki toczonej na kole możemy wyróżnić fragmenty den naczyń uformowano zarówno pierścieniowato (ryc. 160: 11; 162: 5), jak i prostych (ryc. 170: 2–4), które trudno jest przyporządkować do wyróżnionych grup i odmian.

ORNAMENTYKA NACZYŃ TOCZONYCH NA KOLE

Zdobienie tej kategorii ceramiki stwierdzono tylko na niewielkiej grupie ułamków naczyń. Ornamentyka ceramiki toczonej na kole reprezentowana jest przez zdobnictwo wyświecane oraz plastyczne. Pierwsza kategoria zdobnictwa to linia zygzaka pokrywająca fragment naczynia grupy I odmiany b (ryc. 162: 1) oraz motyw wyświecanej kratki pokrywający fragment brzuśca naczynia (ryc. 162: 2). Zdobienia te wystąpiły w materiale ceramicznym obiektu 610. Natomiast na fragmencie naczynia grupy III z obiektu 338 wystąpiła linia zygzakowa wykonana niezbyt starannie, tworząc momentami motyw zwielokrotnionej litery X (ryc. 160: 4).

Ornament listwy plastycznej odnotowano na naczyniu grupy I odmiany c usytuowany tuż pod partią wylewu z obiektu 1034 (ryc. 167: 1) oraz motyw podwójnej listwy plastycznej na fragmencie brzuśca naczynia z obiektu 1185 (ryc. 168: 4).

POZOSTAŁE PRZEDMIOTY

ZAPINKA

W obiekcie 608 jamie zasobowej obok ułamków naczyń lepionych ręcznie odkryto uszkodzoną fibulę brązową (ryc. 161: 1). Zapinka ta charakteryzuje się dość masywnym kabłąkiem zaopatrzonym w trzy grzebyki, typologicznie należy do V grupy typu 96 O. Almgrena. Zapinki tego rodzaju uważane są za przewodnie formy charakterystyczne dla fazy B₂/C₁ okresu rzymskiego i spotykane zwłaszcza na obszarze kultury wielbarskiej (K. Godłowski 1981, s. 96). W mniejszej liczbie znane są z terenu kultury przeworskiej. Z obszaru Kujaw zapinki takie odkryto w pojedynczych egzemplarzach na cmentarzyskach w Karczynie i Tucznie (B. Zielonka 1970, s. 195 tabl. II, 8, s. 200 tabl. VII, 41) oraz w Inowrocławiu-Szymborzu w liczbie dwóch egzemplarzy (J. Bednarczyk, T. Łaskiewicz 1990, s. 10–11, ryc. 5: 5, 6).

PACIORKI

Ozdoby tego rodzaju pochodzą z dwóch obiektów osady w Kruszynie, z których pierwszy stanowi szklany paciorek odkryty w palenisku 1034 (ryc. 167: 2). Zaliczyć go należy do grupy II typu 36, obejmującego paciorki płaskokuliste, średniej wielkości, barwy zielonej, które są typowe dla młodszego okresu wpływów rzymskich (M. Tempelmann–Mączyńska 1985, s. 29). Z obszaru Polski analogiczne egzemplarze pochodzą z cmentarzysk w miejscowościach Brulino-Koski, pow. Wysoka Mazowiecka grób 26, Drochlin, pow. Częstochowa oraz Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów grób 1 (M. Tempelmann–Mączyńska 1985, s. 170).

Drugi z paciorków zachował się w bardzo złym stanie. Są to w zasadzie dwa bursztynowe okruchy odkryte w obiekcie 1411, które nie dają podstaw do bliższego określenia zarówno techniki ich wykonania jak i formy. Paciorki bursztynowe spotykane są przez cały okres wpływów rzymskich.

KLUCZ ŻELAZNY

Klucz, odkryty w obiekcie 650 – dołku posłupowym, należy do bardzo pospolitego w kulturze przeworskiej typu charakteryzującego się trzonkiem zakończonym uszkiem (ryc. 162: 6). W klasyfikacji A. Korkowskiego (1997, s. 40, wykres 10) jest to typ A, którego chronologia jest bardzo szeroka i zamyka się pomiędzy schyłkiem młodszego okresu przedrzymskiego a okresem wędrowek ludów, choć największe nasilenie jego występowania to fazy B₂ i B₂/C₁ okresu rzymskiego. Klucze, jako części drewnianych szkatulek lub skrzyń, są na cmentarzyskach typowym elementem wyposażenia grobów kobiecych, na terenie osad spotykane są sporadycznie.

PRZEDMIOT ŻELAZNY

W obiekcie 1411 odkryto przedmiot żelazny w kształcie długiego rylca, którego interpretacja stwarza pewne trudności. Jego długość wynosi 180 mm, jeden z końców jest spiczasto zakończony (ryc. 173: 5). Podobne przedmioty znane są z nielicznych egzemplarzy z obszaru kultury przeworskiej, m.in. z Chabielic stan. 12 (P. Frąsiak, B. Gwóźdź, W. Siciński 2000, ryc. 79: 2) oraz ze Strobina, pow. Wieluń (B. Abramek 2004, tabl. I: 7). Z terenów sąsiednich analogiczne okazy znane są z Czech i Moraw. Sporna natomiast jest ich interpretacja funkcjonalna. Niektórzy uważają je za formę krzesiw (B. Svoboda 1965, s. 259, tabl. XXVI: 10), inni natomiast za szydła (J. Zeman 1961, s. 71 obr. 34A: b, s. 153 obr. 72A: c). Przedmioty takie datowane są na młodszy okres rzymski oraz okres wędrowek ludów. Chronologię tę potwierdza kontekst kulturowy, w jakim został odkryty okaz z Kruszyna. W wypełniku obiektu znajdowały się bowiem obok ułamków ceramiki lepionej ręcznie także fragmenty toczone na kole w postaci bardziej zaawansowanej.

SZPIŁA MOSIĘŻNA

Tego rodzaju narzędzia wykonane ze stopów miedzi⁴, rzadziej z żelaza nie należą do częstych na stanowiskach kultury przeworskiej. Nasz okaz odkryto w obiekcie 338 – ziemiance. Jest to forma niewielkich rozmiarów (około 40 mm długości), której jedno zakończenie jest zaostrome, a drugie haczykowato za-

⁴ W naszym wypadku z mosiądzu co wykazała analiza wykonana przez mgr inż H. Młodecka z Działu Konserwacji i Badań nad Zabytkami Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi na rentgenowskim fluoroscencyjnym spektrometrze EDXRF miniPal 2.

gięte. Część trzonowa w górnej partii jest tordowana (ryc. 160: 8). Tego rodzaju przedmioty są interpretowane obecnie jako części wrzecion, choć wcześniej uważano je jako szpile do włosów lub do odzieży. Na cmentarzyskach występują w grobach kobiecych razem z przęślikami (K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, s. 112–113), co zdaje się definitywnie potwierdza ich funkcję. Spotykane są w długim odcinku trwania kultury przeworskiej od młodszego okresu przedrzymskiego po schyłek okresu wpływów rzymskich (T. Dąbrowska 1997, s. 99)

PRZĘŚLIK GLINIANY

Jedyny okaz takiego przedmiotu odkryto w obiekcie 979 (ryc. 166: 9). Jest to typowa dla okresu wpływów rzymskich forma kształtu dwustożkowatego o zakłębionych biegunach. Przęśliki gliniane są jednym z najczęściej spotykanych przedmiotów na osadach kultury przeworskiej. Forma ich jest jednak bardzo długotrwała, w związku z czym przy charakterystyce chronologicznej stanowiska nie odgrywają one żadnej roli. Mogą natomiast potwierdzać działalność włókienniczą na terenie osady.

CIEŻAREK TKACKI

Kolejny przedmiot również jest związany z działalnością włókienniczą, jako element warsztatu tkackiego, służącego do obciążania nici osnowy. Odkryto go w obiekcie 312 interpretowanym jako piec o trudnej do określenia funkcji. Kształtu jest stożkowatego, z otworem powyżej środka (ryc. 160: 2). Ciężarki tkackie należą do dość często spotykanych przedmiotów wyłącznie na stanowiskach o charakterze osadowym.

OSEŁKI KAMIENNE

Z osady w Kruszynie pochodzą trzy oselki. Odkryto je w jamach 611 (ryc. 162: 4) i 1400 (ryc. 173: 3) oraz w palenisku 1034 (ryc. 167: 3). Wszystkie mają kształt czworoboczny i wykonane są z piaskowca. Noszą ślady długotrwałego użytkowania w postaci silnie startych powierzchni, a niekiedy także dość głębokich bruzd powstałych podczas ostrzenia igieł lub szydeł. Należą do dość często odkrywanych przedmiotów w trakcie badań osad oraz cmentarzysk. Analiza petrograficzna (aneks nr 1) omawianych osełek wykazała, że stanowią import z obszaru dzisiejszych Czech.

MOTYKA ROGOWA

Tego rodzaju narzędzia, z uwagi na rodzaj surowca z jakiego są wykonane, spotykane są stosunkowo rzadko na terenie osad z okresu wpływów rzymskich. Okaz został odkryty w obiekcie ziemiankowym 1196 (ryc. 169: 9). Charakteryzuje się dość długim trzonkiem zakończonym częścią pracującą, którą w tym wypadku jest naturalna, odpowiednio obrobiona, zaostrzona gałąź poroża. Narzędzie to, użytkowane w działalności rolniczej, służyło zapewne do spulchniania gleby. Analogiczny egzemplarz odkryto na osadzie w Stroszkach stan. 1, pow. Września, w obiekcie ziemiankowym (H. Machajewski 1986, s. 271 ryc. 2: 1).

ROZPLANOWANIE OSADY

Przeprowadzona klasyfikacja obiektów archeologicznych z okresu wpływów rzymskich oraz analiza chronologiczna ruchomych materiałów zabytkowych pozwala na przesłedzenie rozplanowania przestrzennego przebadanego fragmentu osady kultury przeworskiej w Kruszynie na stanowisku 10. Analiza ta będzie w dużej mierze ograniczona z uwagi na częściowe tylko rozpoznanie osady w trakcie badań ratowniczych, spowodowane niezbyt dużym stopniem kolizji stanowiska z planowanym przebiegiem autostrady A-1, a także znacznym zakłóceniem pierwotnego układu obiektów kultury przeworskiej przez starsze, neolityczne osadnictwo preferującego zbliżony typu naziemnego budownictwa słupowego.

Rozmieszczenie obiektów archeologicznych wskazuje jednoznacznie, że osada kultury przeworskiej była rozlokowana przede wszystkim w południowej i centralnej części stanowiska, na stoku dolinki, obecnie okresowo suchego, niewielkiego cieku wodnego. Osadnictwo z tego odcinka czasu zajmuje pas szerokości około 120 m i długości około 130 m. W związku z powyższym można przyjąć, że przebadano fragment osady o powierzchni około 1,5 hektara. Kontynuuje się ona z pewnością w kierunku zachod-

nim, wzdłuż ciek w wodnego. Szczególnie w strefie południowej i południowo-zachodniej przebadanej osady znajduje się największe nagromadzenie jam zasobowych o charakterze magazynowym. W ich sąsiedztwie znajdowało się także największe nagromadzenie dołków posłupowych, które dały podstawę do rekonstrukcji naziemnych budynków słupowych o zróżnicowanej strukturze wielkości powierzchni użytkowej i być może również konstrukcyjnej (sumikowo-łatkowej, względnie plecionkowej), a także funkcjonalnej (mieszkalnych i gospodarczych). Należy liczyć się z tym, że obok naziemnych domostw mieszkalnych o konstrukcji słupowej znajdowały się tu zróżnicowane wielkościami budynki gospodarcze o charakterze stodół czy też spichlerzy, a także innych prostych konstrukcji słupowych w postaci brogów czy stogów. Brak możliwości wyróżnienia zwłaszcza tych ostatnich jest wynikiem znacznego nagromadzenia śladów budownictwa słupowego spowodowanego bardzo intensywnym osadnictwem ludności kultury przeworskiej w stosunkowo długim odcinku czasowym. Sprawia to olbrzymi chaos w zakresie możliwości interpretacyjnych rekonstruowanych obiektów.

Tym niemniej zaprezentowana próba rekonstrukcji naziemnych budynków słupowych pozwala przyjąć zagrodową organizację przestrzenną omawianej osady. Pierwsza z zagród obejmowałaby budynek nr XVII wraz szeregiem obiektów towarzyszących w postaci jam i studni zgrupowanych na południe od niego. Kolejna zagroda obejmowałaby budynki XXII–XXV wraz obiektami towarzyszącymi w postaci jam zasobowych, ziemianki oraz pieca. Zaobserwowana stratygrafia pomiędzy budynkiem XXII oraz ziemianką – obiekt 338, pozwala zakładać dwufazowość takiego założenia, gdzie ta druga byłaby obiektem starszym.

Następną zagrodę tworzą budynki słupowe XVIII–XXI oraz towarzyszące im od strony południowej jamy magazynowe i palenisko. Tu również możemy przyjąć przynajmniej dwufazowe założenie potwierdzone układem stratygraficznym budynków XVIII i XIX.

Wreszcie ostatnią, czwartą zagrodę możemy wydzielić w północno-wschodniej strefie osady. W jej skład wchodziłaby jama 1400 z towarzyszącymi jej dołkami słupowymi z bogatą zawartością kulturową, studnia – obiekt 1398 oraz palenisko – obiekt 1395.

Wydaje się, że możemy dopuszczać także możliwość funkcjonowania w obrębie osady również domów naziemnych o konstrukcji zrębowej, które nie pozostawiły do naszych czasów prawie żadnych śladów swojego istnienia. Ich jedynymi pozostałościami mogą być dosyć głębokie jamy – piwnice. Z uwagi jednak na to, że podobne jamy mogły i z pewnością były użytkowane poza budynkami mieszkalnymi trudno dokonać jednoznacznej rekonstrukcji rozmieszczenia rzeczywistych domów.

Poza strefą zagrodową i użytkową, w północnej peryferii osady, w dość dużym oddaleniu, osady posadowiony był duży budynek halowy, który prawdopodobnie pełnił funkcje specjalne, społeczne, a możliwe, że i kultowe. Opodal znajdowało się „sanktuarium” z pochówkami zwierzęcymi. Są to wyraźnie odosobnione obiekty, zamykające z tej strony całość założenia osadniczego z okresu rzymskiego. Z kolei w strefie północno-zachodniej osadę zamyka odosobniony obiekt produkcyjny – wapienik z sąsiadującą ziemianką i niezbyt odległą studnią. Natomiast granicę osadnictwa kultury przeworskiej w części wschodniej stanowiska, wyznacza krawędź pradoliny Wisły, gdzie znajdowały się ostatnie obiekty o charakterze gospodarczym – jamy-piwniczki. Otwartą sprawą jest zasięg osadnictwa w kierunku zachodnim, wzdłuż ciek w wodnego. Znaczne nagromadzenie obiektów archeologicznych przy zachodniej granicy autostrady wskazuje na kontynuację stanowiska w tym kierunku.

Duża grupa osad kultury przeworskiej, zwłaszcza te przebadane w większym fragmencie charakteryzują się dwuczłonowym podziałem na część mieszkalną oraz produkcyjną. Taki podział jest zapewne wynikiem pewnej specjalizacji mieszkańców osady w określonej dziedzinie produkcji. Przykładem mogą tu służyć osady w Strobinie (B. Abramek 1993–1994, s. 54 ryc. 3), czy w Siemiechowie, pow. Wieluń (M. Jażdżewska 1988, s. 124). Obiekty o charakterze produkcyjnym wyraźnie lokalizowane były na obrzeżach osad, tworząc dość zwarte kompleksy. Wiązało się to z całą pewnością z zagrożeniem pożarowym drewnianej zabudowy mieszkalnej. Taki podział osady na mniej lub bardziej wyraziste dwie strefy jest cechą charakterystyczną dla kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich (Z. Kobyliński 1988, s. 59).

W przypadku prezentowanej osady w Kruszynie na stanowisku 10 takiego podziału nie obserwujemy. Wiąże się to z nieco inną organizacją przestrzenną osady, którą można interpretować jako zagrodową. W obrębie wydzielonych zagród znajdują się wszystkie obiekty niezbędne do funkcjonowania tych w dużej mierze samodzielnych jednostek. Natomiast brak w przebadanej części osady typowych

obiektów produkcyjnych wiąże się z jej rolniczym charakterem. Niewielka ilość pieców (wapiennik oraz dwa piece o innej funkcji), a także palenisk związana jest z działalnością gospodarczą prowadzoną w ramach poszczególnych zagród. Taka organizacja przestrzenna jest również przyjmowana dla osad w okresie wpływów rzymskich (Z. Kobyliński 1988, s. 59–60). W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera „sanktuarium” oraz duży budynek halowy, posadowione w strefie wolnej od jakiegokolwiek działalności, jako miejsce wspólnych zebrań i spotkań o charakterze kultowym i społecznym.

ZAJĘCIA GOSPODARCZE

Prace badawcze osady w Kruszynie dostarczyły niewielkiej grupy materiałów pozwalających rekonstruować zajęcia gospodarcze jej mieszkańców. Z pewnością głównie było to rolnictwo, choć poświadczony jest tylko przez jeden zabytek. Jest to omówiona już wyżej motyka rogowa używana do spulchniania gleby, pochodząca z obiektu ziemiankowego pełniącego funkcję jamy zasobowej. Z trzech obiektów kultury przeworskiej przekazano próbki do badań karpologicznych na obecność owoców i nasion (aneks nr 5). Dwie z nich przyniosły wynik negatywny, natomiast w trzeciej (obiekt 118) stwierdzono obecność pojedynczych zwęglonych diaspory komosy oraz rdestu, brak jest natomiast ziarniaków zbóż. Innych źródeł w tym zakresie omawiana osada niestety nie dostarczyła. Z pewnością dużą rolę odgrywała hodowla, poświadczona dość pokaźną ilością materiału kostnego pochodzenia zwierzęcego.

Do analizy archeozoologicznej (aneks nr 3) przekazano materiał kostny z 20 obiektów archeologicznych reprezentujących w zasadzie prawie wszystkie wyróżnione na osadzie kategorie (ziemiarki, jamy, studnie, piec i palenisko), a także 4 obiekty określone jako pochówki zwierzęce odkryte w rejonie jamy 39 – domniemanego „sanktuarium”. W materiale kostnym dominują kości bydła, których ilość przekracza 25% w ogólnej liczbie fragmentów określonych. Na drugim miejscu znajdują się szczątki konia, obejmujące blisko 14%, kolejne miejsca zajmują świnia – około 3,38% (w materiale kostnym z Kruszyna zidentyfikowano prymitywną formę tego gatunku, która może świadczyć o swobodnym chowie świń) oraz owca – nieco ponad 1,4% (z wyłączeniem pochówków intencjonalnych) i owca/koza – 1,21%. Kości psa stwierdzono tylko w jednym obiekcie. Jest to fragment czaszki odkryty w obiekcie 1361 – studni. Brak jest natomiast w interesującym nas zbiorze kości zwierząt dzikich.

Zwraca tu uwagę bardzo niska obecność kości świni, a z kolei stosunkowo wysoki odsetek kości konia, co odróżnia tę osadę od innych znanych z obszaru kultury przeworskiej. Możemy tu posłużyć się wynikami analizy kości zwierzęcych z małopolskiej osady z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich w Igołomii, pow. Kraków, gdzie szczątki bydła rogatego stanowią 53,1% całości zbioru, na drugim miejscu są kości świni obejmujące 28,1% materiału kostnego. Na dalszym miejscu znalazły się kości kozy lub owcy – 11,8% oraz konia – 2,9% (H. Dobrzańska 1990, s. 94). Podobne wyniki analizy uzyskano także dla osady w Róźyczach-Starej Wsi, pow. Łowicz, gdzie bydło osiągnęło 61 % całego zbioru kości zwierzęcych, na drugim miejscu jest świnia – 13,9%, dalej owca/koza 8,4%, natomiast koń 5%. Minimalny jest tu odsetek kości zwierząt dzikich (H. Wiklak 1995, s. 172).

Dla obszaru Wielkopolski uzyskano zbiorczo również podobne wyniki, gdzie kości bydła rogatego wynoszą 64,86% zbioru, świni 31,08%, owcy/kozy i konia po 2,7% (J. Wielowiejski 1981, s. 329 tabela 6).

Można zatem przyjąć, że w strukturze hodowli mieszkańcy osady kultury przeworskiej w Kruszynie preferowali bydło oraz konie. Mniejsze znaczenie miała hodowla świń oraz owiec, choć w tym ostatnim wypadku wydaje się jej związek również z obrzędowością sakralną.

Z pozostałych zajęć gospodarczych na uwagę zasługuje wapiennictwo. Jedyne odkryte wapienniki funkcjonowały w północnej części osady. Obecność wapienników na stanowiskach kultury przeworskiej łączona jest przez niektórych badaczy z produkcją żelaza przeprowadzaną w dymarkach. Dodawanie wapna w procesie dymarskim miałyby być sposobem na poprawienie jakości otrzymywanego produktu (Z. Hensel 1986, s. 35, 78). Jednakże na wielu osadach stwierdzone jest występowanie pieców do wypalania wapna przy braku śladów miejscowego wytopu żelaza. Jest to potwierdzeniem wielostronnego zastosowania wapna w gospodarce ludności kultury przeworskiej, podnoszonego wielokrotnie w literaturze (J. Pyrgała 1972, s. 251–253; Z. Hensel 1986, s. 78; J. Skowron 2002, s. 229–244). Z podobną sytuacją mamy do czynienia na osadzie w Kruszynie, gdzie stosunkowo niewielki piec z pewnością wielokrotnego użytku, pracował na potrzeby jej mieszkańców. W kontekście dość znacznej ilości zwierzęcego materiału

kostnego, jaki pozyskano w trakcie prac wykopaliskowych, jego związek z hodowlą zwierząt wydaje się oczywisty.

Wśród zajęć mieszkańców osady poświadczono jest także przędzalnictwo oraz tkactwo. To pierwsze reprezentowane jest przez przęślik gliniany oraz szpilę mosiężną będącą elementem wrzeciona. Na terenie osady działał także warsztat tkacki, którego istnienie potwierdza gliniany ciężarek tkacki.

Z pewnością mieszkańcy osady zajmowali się także inną działalnością o charakterze gospodarczym. Odkrycie dwóch pieców dużych rozmiarów i stabilnej konstrukcji potwierdza dowodnie ich duże znaczenie dla lokalnej społeczności, mimo, że ich funkcja nie została jednoznacznie wyjaśniona. Wydaje się, że mogła być związana z przetwórstwem spożywczym.

CHRONOLOGIA

Przedstawiona powyżej analiza materiałów zabytkowych, choć niezbyt licznych, pozwala przyjąć pewne ramy funkcjonowania osadnictwa kultury przeworskiej na omawianym stanowisku w Kruszynie. Datowanie to z konieczności musi się oprzeć przede wszystkim na materiale ceramicznym, który jest niestety niezbyt czuły chronologicznie, gdyż prawie nie dysponujemy zabytkami metalowymi pozwalającymi na ściślejsze datowanie.

Początek osadnictwa kultury przeworskiej na stanowisku 10 w Kruszynie wyznacza obiekt 608, którego czas funkcjonowania wyznacza zapinka brązowa A V 96 na fazę B₂/C₁ okresu wpływów rzymskich, czyli na okres około przełomu II/III wieku n.e. Kolejną ważną cezurą chronologiczną jest moment pojawienia się w kulturze przeworskiej ceramiki toczonej na kole, co miało nastąpić w podobnym okresie (H. Dobrzańska 1982 s. 90), lecz jej właściwe upowszechnienie w formach technologicznie i morfologicznie rozwiniętych nastąpiło nieco później w fazie C_{1b} okresu wpływów rzymskich. Przedstawiona powyżej analiza wyróżnionych form ceramicznych naczyń toczonych na kole wykazała, że stosunkowo wąskie cechy chronologiczne posiadają naczynia grupy I odmiany a i c oraz grupy III, które pochodzą z obiektów 1185, 1034 oraz 338, mieszczące się w obrębie fazy C_{1b} okresu wpływów rzymskich. Kolejną grupę naczyń możemy datować nieco szerzej w przedziale faz C_{1b} – C₂. Są to naczynia grupy II odmiany a (obiekty 249, 338 i 1483) oraz odmiany b (obiekt 602), której chronologia jest nieco szersza, sięgająca po fazę D. W tej ostatniej mieszczą się także naczynia grupy I odmiany b (obiekt 610) oraz d (obiekt 602).

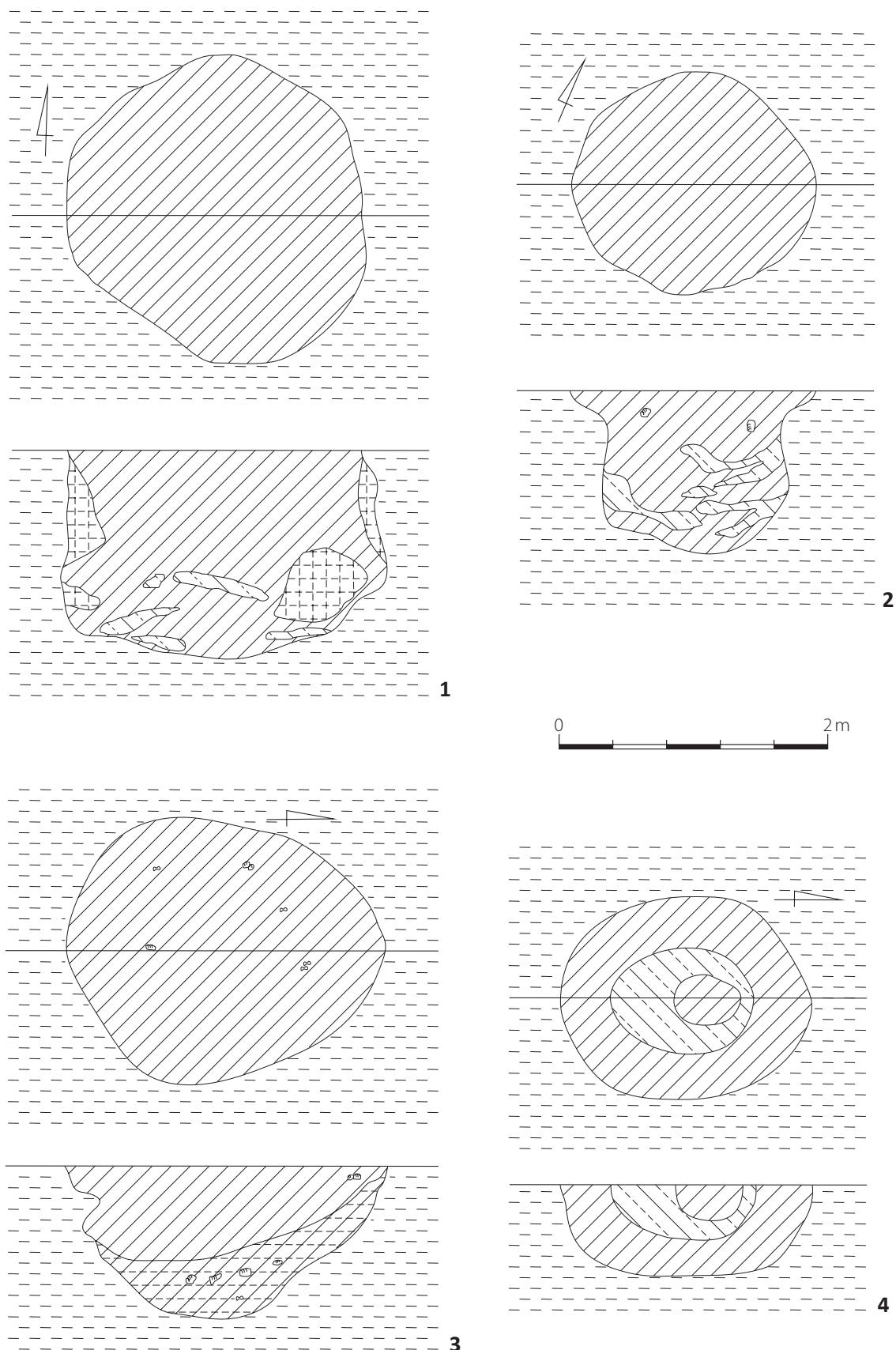
W przypadku ceramiki lepionej ręcznie duża grupa wyróżnionych typów naczyń wykazuje wyraźne nawiązania do form wczesnorzymskich, co jest zjawiskiem często spotykanym (T. Liana 1970, s. 439, 465). Uwaga ta dotyczy zwłaszcza naczyń grupy A odmiany 1 i 4, grupy B odmiany 3 oraz grupy D odmiany 1. Pozostałe formy naczyń możemy datować w przedziale faz C₁ – C₂ okresu wpływów rzymskich.

W związku z powyższym należy przyjąć, że na stanowisku 10 w Kruszynie przebadano fragment osady kultury przeworskiej założonej prawdopodobnie w fazie B₂/C₁, która funkcjonowała po fazę D okresu wędrowek ludów, zwłaszcza jej starszy odcinek. W latach bezwzględnych byłby to okres pomiędzy przełomem II/III wieku n.e. a IV wiekiem n.e. W zabudowie wewnętrznej stwierdzono przynajmniej dwie fazy osadnicze (zagroda obejmująca budynki XVIII – XXI oraz zagroda z budynkami XXII – XXV) o niemożliwym jednak do określenia czasie funkcjonowania.

Z obiektów odkrytych na prezentowanej osadzie kultury przeworskiej pobrano dwie próby, z których wykonano daty radiowęglowe (aneks nr 5). Pierwsza wykonana została z węgla drzewnych pozyskanych z obiektu 1185 – pieca, w którego wypełnisku odkryto także materiał ceramiczny lepiący ręcznie oraz toczony na kole garncarskim. Analiza chronologiczna tego materiału pozwala określić czas jego funkcjonowania na fazy C_{1b} – C₂ okresu wpływów rzymskich, natomiast datowanie radiowęglowe z wynikiem Lod 1461 – 1910 ± 50 BP, po zastosowaniu kalibracji ustaliło przedział prawdopodobieństwa 94,3% na lata 2 BC – 232 AD. Drugą datę wykonano również z węgla drzewnych pobranych z obiektu 118 – dołka posłupowego, w którego wypełnisku nie zarejestrowano jednak materiału zabytkowego. Uzyskano wynik Lod 1464 – 1810 ± 50 BP. Po wykonaniu kalibracji przedział prawdopodobieństwa 95,4% wynosi 84 – 335 AD. Otrzymane daty radiowęglowe mieszczą się więc w ramach czasowych wyznaczonych datowaniem materiałem zabytkowym, potwierdzając tym samym powyższe ustalenia odnośnie czasu funkcjonowania osady kultury przeworskiej w Kruszynie.

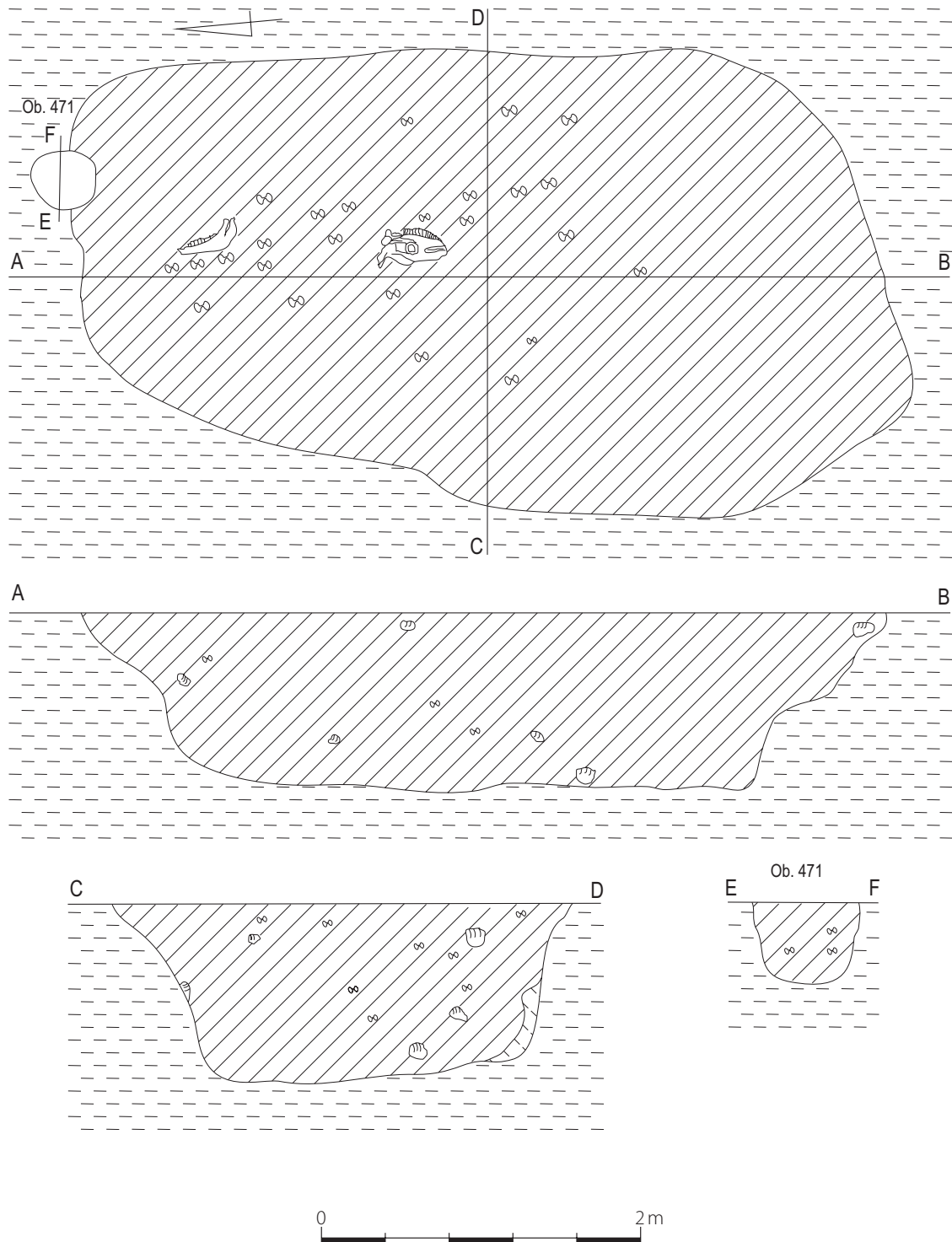
W budownictwie mieszkalnym ludność zamieszkująca osadę preferowała drewniane konstrukcje słupowe, których odtworzenie wskutek nałożenia się na starsze osadnictwo kultury ceramiki wstęgowej rytej preferującej podobny typ budownictwa możliwe jest tylko w sposób pewny w partiach peryferyjnych stanowiska, a prawdopodobny w strefie centralnej. Budynkom naziemnym towarzyszyły jamy zasobowe, niekiedy o charakterze półziemiankowym, studnie oraz pojedyncze obiekty produkcyjne – wapiennik oraz paleniska. Na wyróżnienie zasługuje także zespół obiektów określonych jako domniemane „sanktuarium”, położony w północnej peryferii osadnictwa kultury przeworskiej, którego czas funkcjonowania można wiązać z początkową fazą zasiedlenia stanowiska. Jest to najmłodszy ze znanych tego rodzaju zespołów obiektów o charakterze kultowym z terenu Kujaw, gdyż te dotychczas odkryte są umieszczane w okresie schyłku młodszego okresu przedrzymskiego i początków okresu wpływów rzymskich (A. Cofta-Broniewska 1979, s. 200, 210; J. Bednarczyk 1987, s. 218).

Wskutek w sumie niewielkiej ilości obiektów archeologicznych, które możemy przypisać kulturze przeworskiej, dominacji obiektów pozbawionych materiału datującego oraz znikomej ilości przedmiotów zabytkowych o wyraźnych cechach chronologicznych nie mamy możliwości bardziej szczegółowego prześledzenia rozwoju przestrzennego osady w aspekcie czasowym. W znaczny sposób zubaża to nasze możliwości poznawcze prezentowanej osady kultury przeworskiej w Kruszynie.

Ryc. 137. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 164; 2: obiekt 473; 3: obiekt 608; 4: obiekt 611.

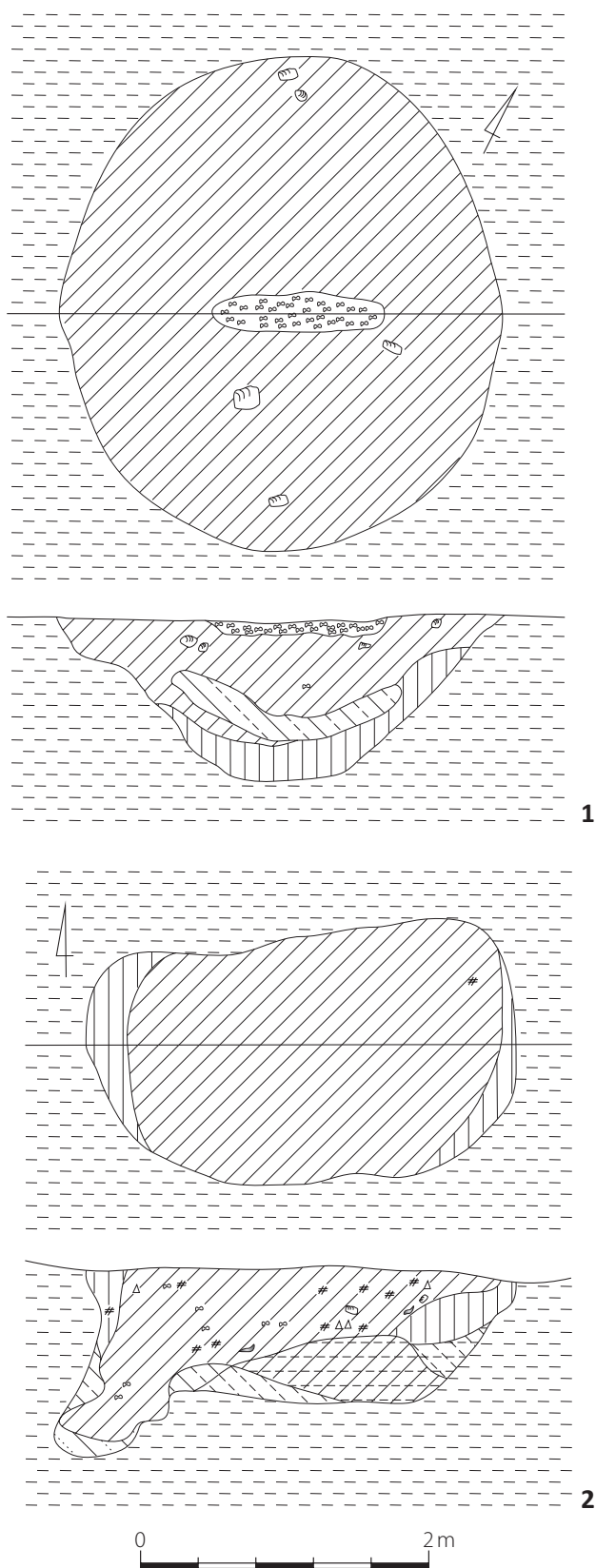
Fig. 137. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 164; 2: feature 473; 3: feature 608; 4: feature 611.

Ryc. 138. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 338 i 471.

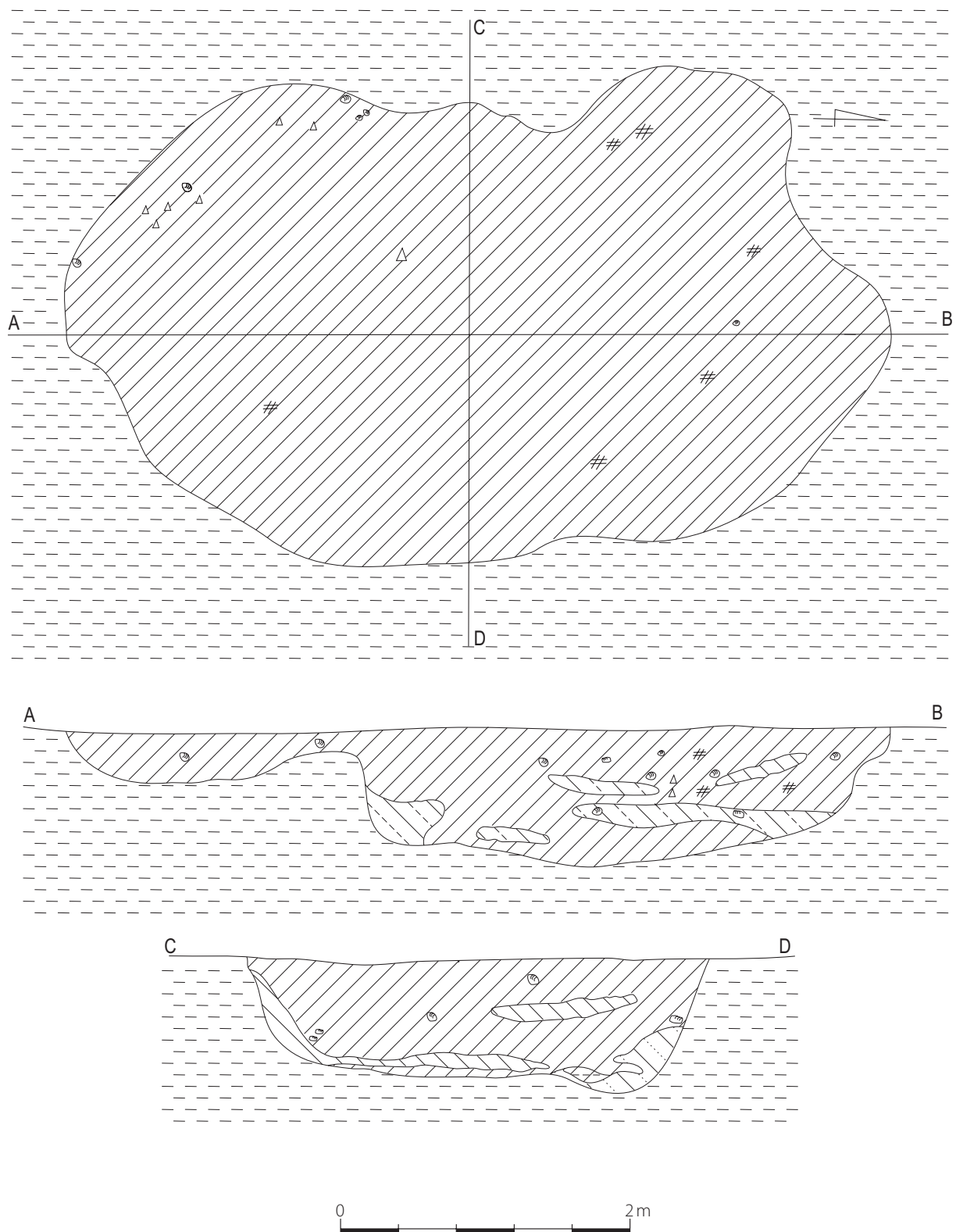
Fig. 138. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Features 338 and 471.

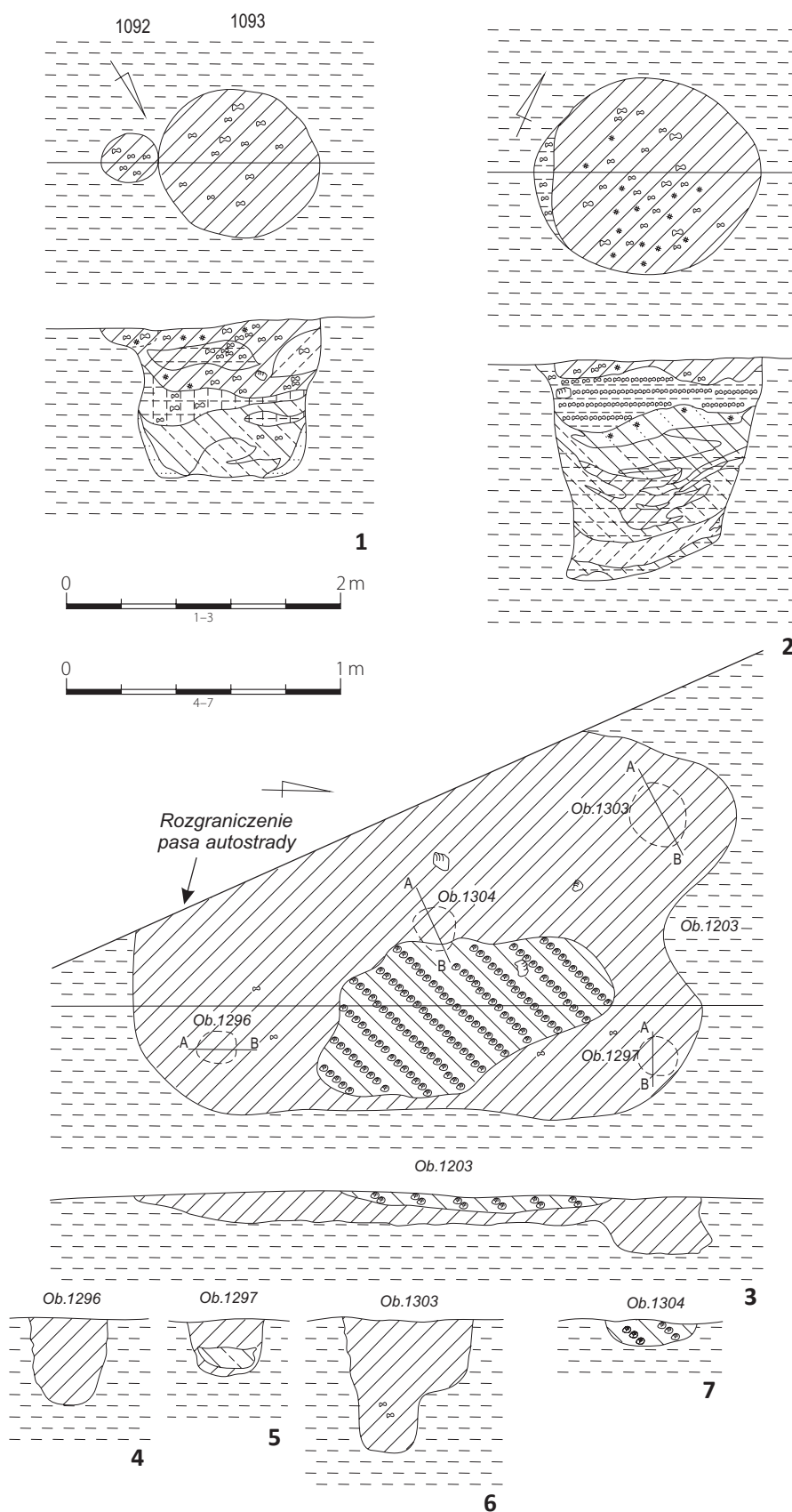
Ryc. 139. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 636; 2: obiekt 1196.

Fig. 139. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 636; 2: feature 1196.

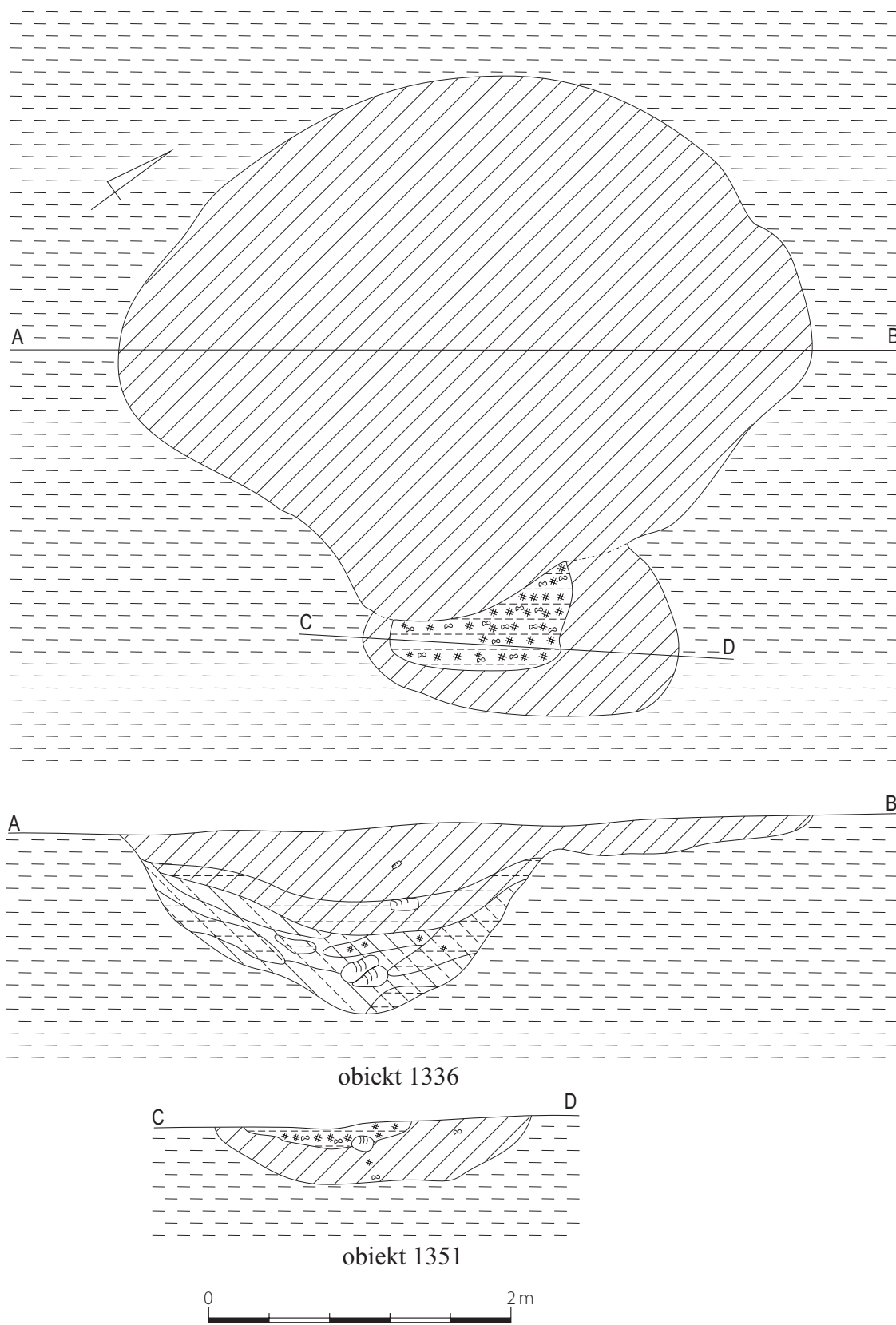
Ryc. 140. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 746.

Fig. 140. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 746.

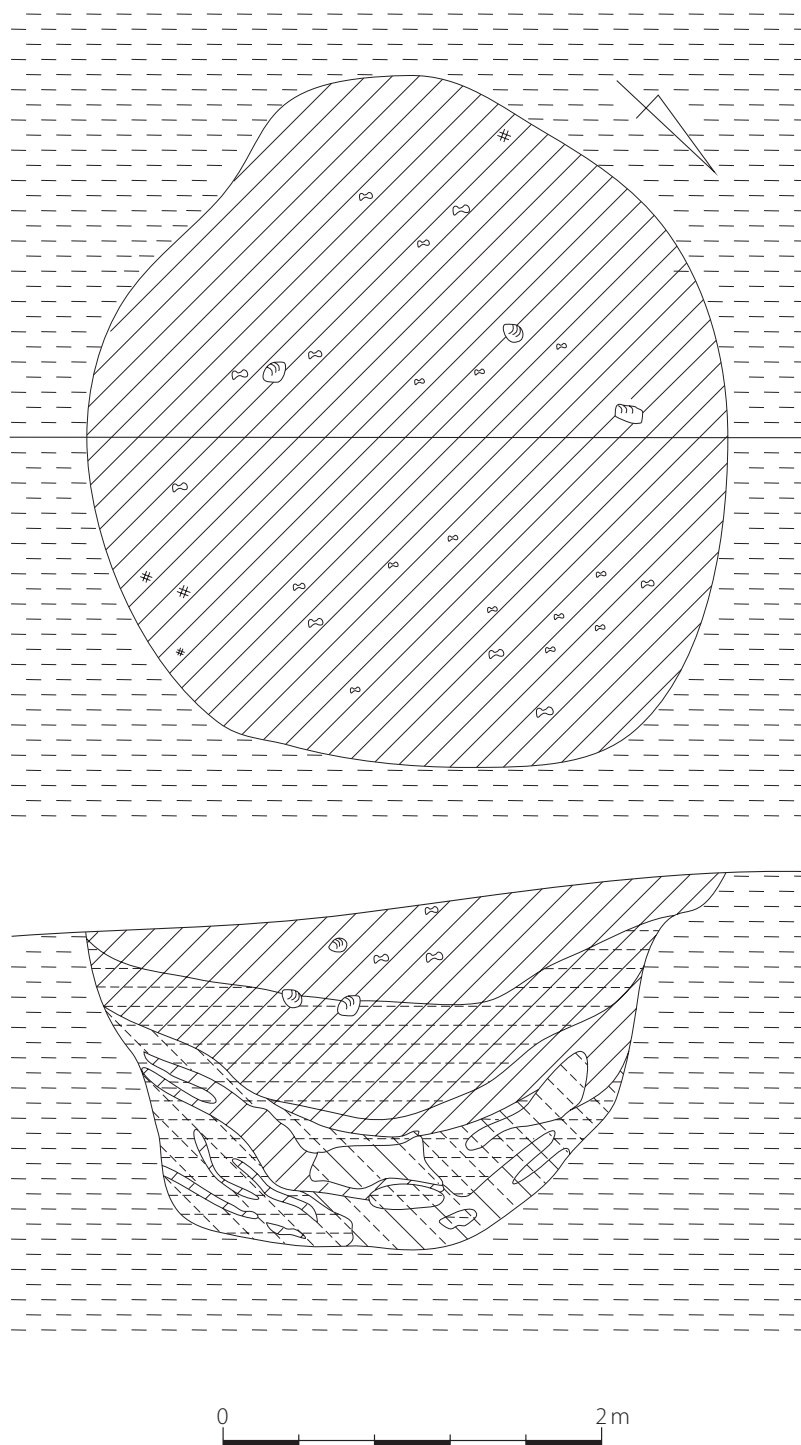
Ryc. 141. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1092 i 1093; 2: obiekt 1204; 3: obiekt 1203; 4: obiekt 1296; 5: obiekt 1297; 6: obiekt 1303; 7: obiekt 1304.

Fig. 141. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1092 and 1093; 2: feature 1204; 3: feature 1203; 4: feature 1296; 5: feature 1297; 6: feature 1303; 7: feature 1304.

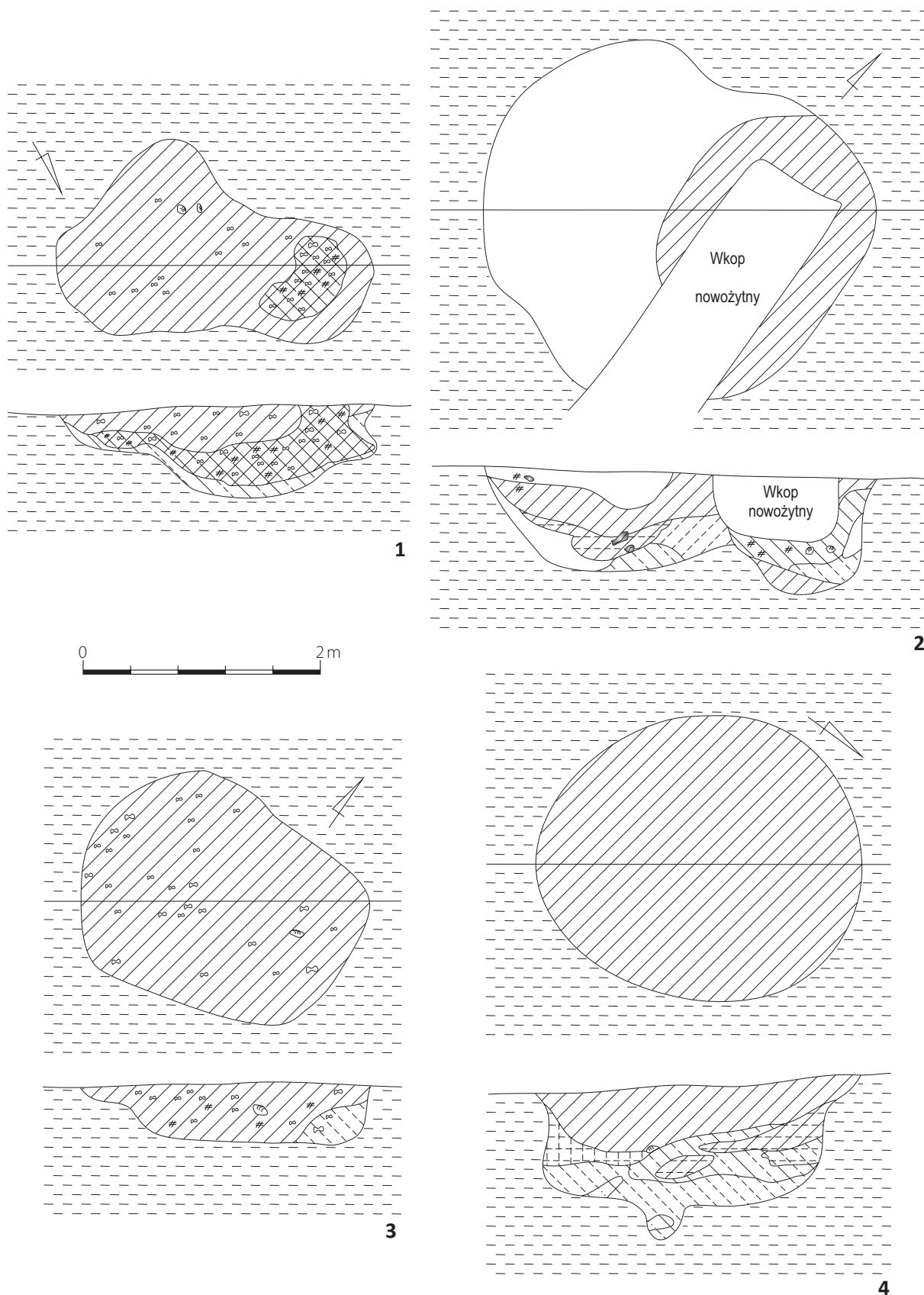
Ryc. 142. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1336 i 1351.

Fig. 142. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Features 1336 and 1351.

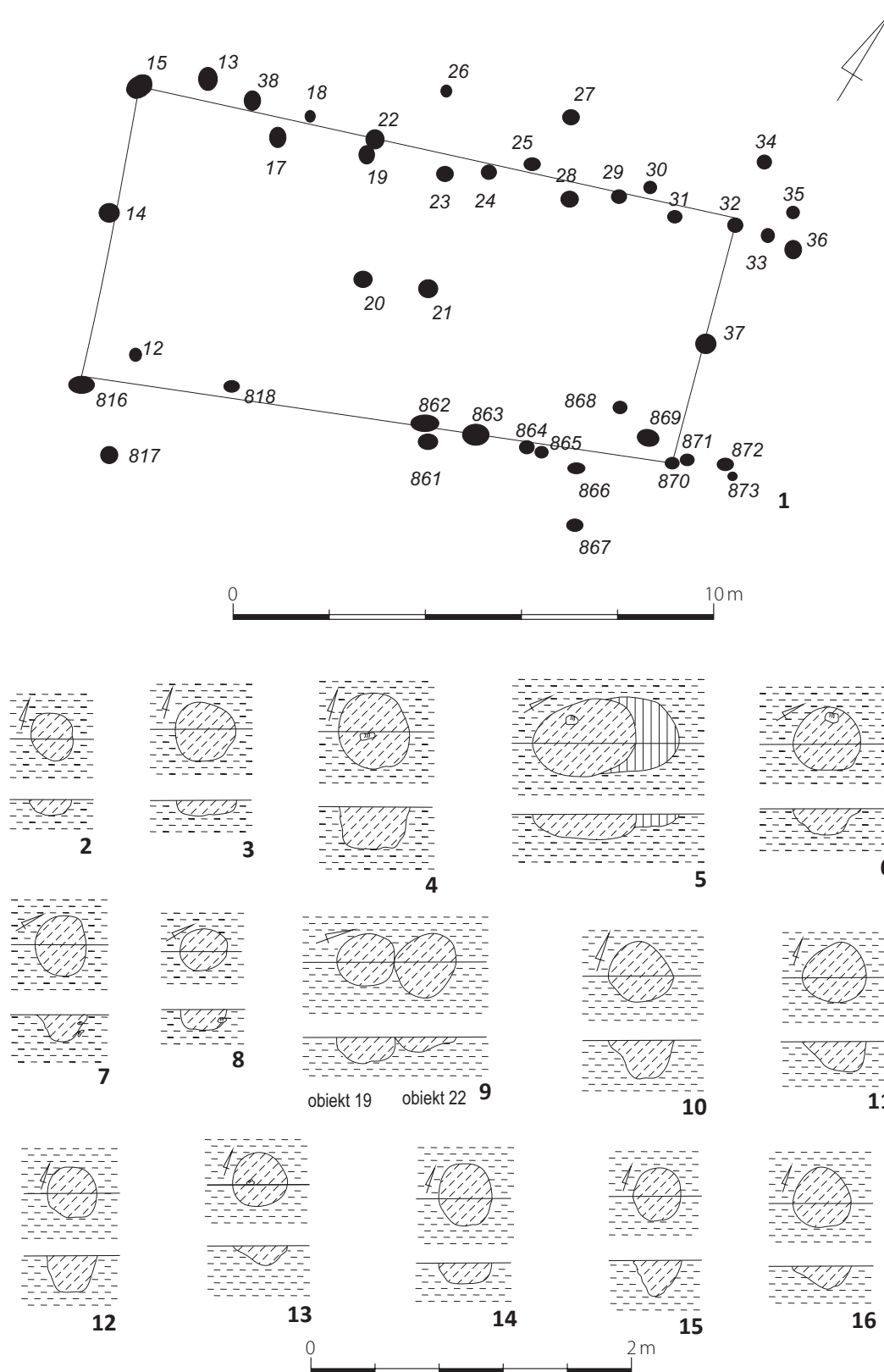
Ryc. 143. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1466.

Fig. 143. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 1466.

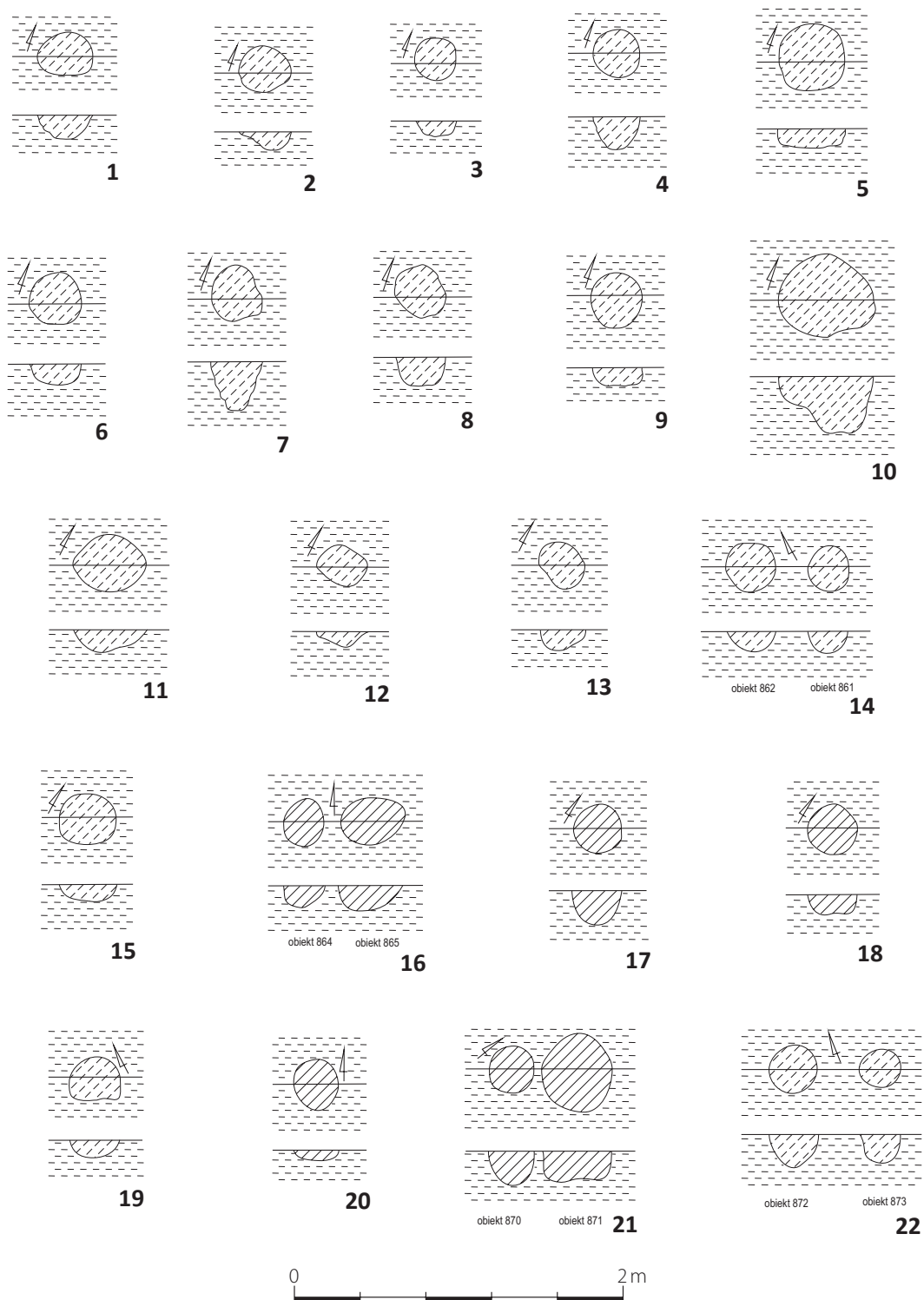
Ryc. 144. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1215; 2: obiekt 1400; 3: obiekt 1472; 4: obiekt 1501.

Fig. 144. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1215; 2: feature 1400; 3: feature 1472; 4: feature 1501.

Ryc. 145. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: rekonstrukcja domniemanego dużego domu kultury przeworskiej nr XV. Plany dołków postupowych: 2: obiekt 12; 3: obiekt 13; 4: obiekt 14; 5: obiekt 15; 6: obiekt 16; 7: obiekt 17; 8: obiekt 18; 9: obiekt 19 i 22; 10: obiekt 20; 11: obiekt 21; 12: obiekt 23; 13: obiekt 24; 14: obiekt 25; 15: obiekt 26; 16: obiekt 27.

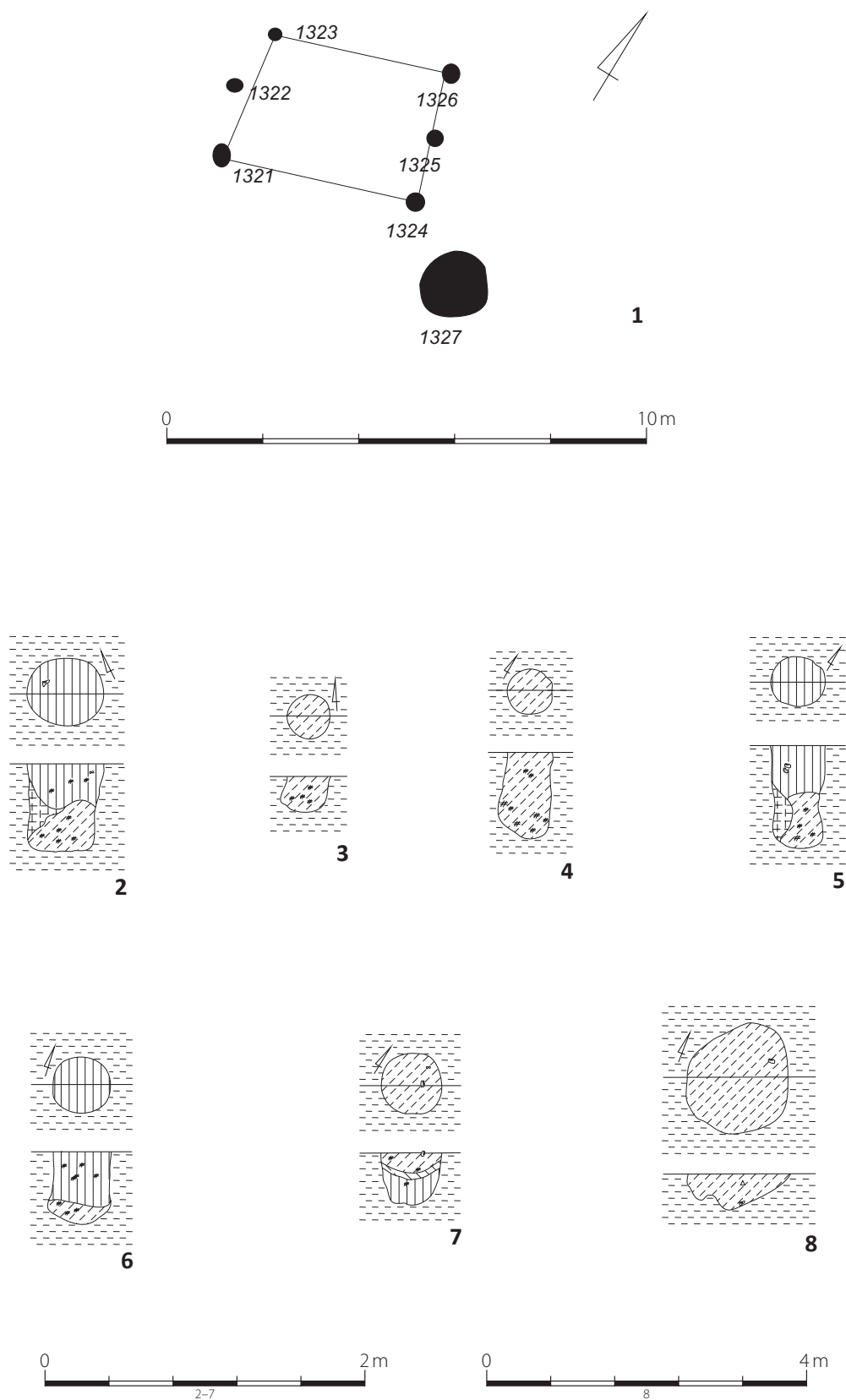
Fig. 145. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: reconstruction of a supposed large house no XV of the Przeworsk culture. Plans of post holes: 2: feature 12; 3: feature 13; 4: feature 14; 5: feature 15; 6: feature 16; 7: feature 17; 8: feature 18; 9: features 19 and 22; 10: feature 20; 11: feature 21; 12: feature 23; 13: feature 24; 14: feature 25; 15: feature 26; 16: feature 27.

Ryc. 146. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Rekonstrukcja domniemanego dużego domu kultury przeworskiej nr I. Plany dołków posłupowych: 1: obiekt 28; 2: obiekt 29; 3: obiekt 30; 4: obiekt 31; 5: obiekt 32; 6: obiekt 33; 7: obiekt 34; 8: obiekt 35; 9: obiekt 36; 10: obiekt 37; 11: obiekt 816; 12: obiekt 817; 13: obiekt 818; 14: obiekt 861 i 862; 15: obiekt 863; 16: obiekt 864 i 865; 17: obiekt 866; 18: obiekt 867; 19: obiekt 868; 20: obiekt 869; 21: obiekt 870 i 871; 22: obiekt 872 i 873.

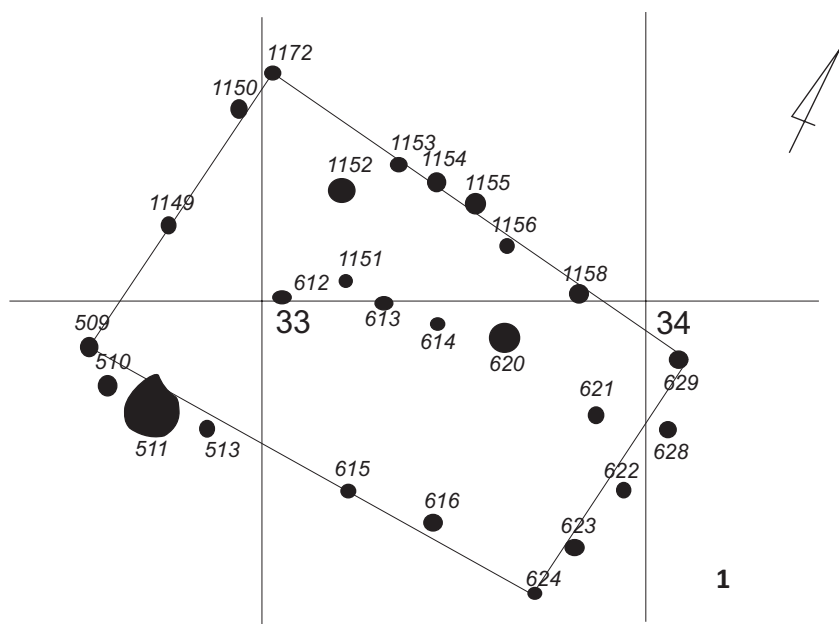
Fig. 146. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Reconstruction of a supposed large house no I of the Przeworsk culture. Plans of post holes: 1: feature 28; 2: feature 29; 3: feature 30; 4: feature 31; 5: feature 32; 6: feature 33; 7: feature 34; 8: feature 35; 9: feature 36; 10: feature 37; 11: feature 816; 12: feature 817; 13: feature 818; 14: features 861 and 862; 15: feature 863; 16: features 864 and 865; 17: feature 866; 18: feature 867; 19: feature 868; 20: feature 869; 21: features 870 and 871; 22: features 872 and 873.

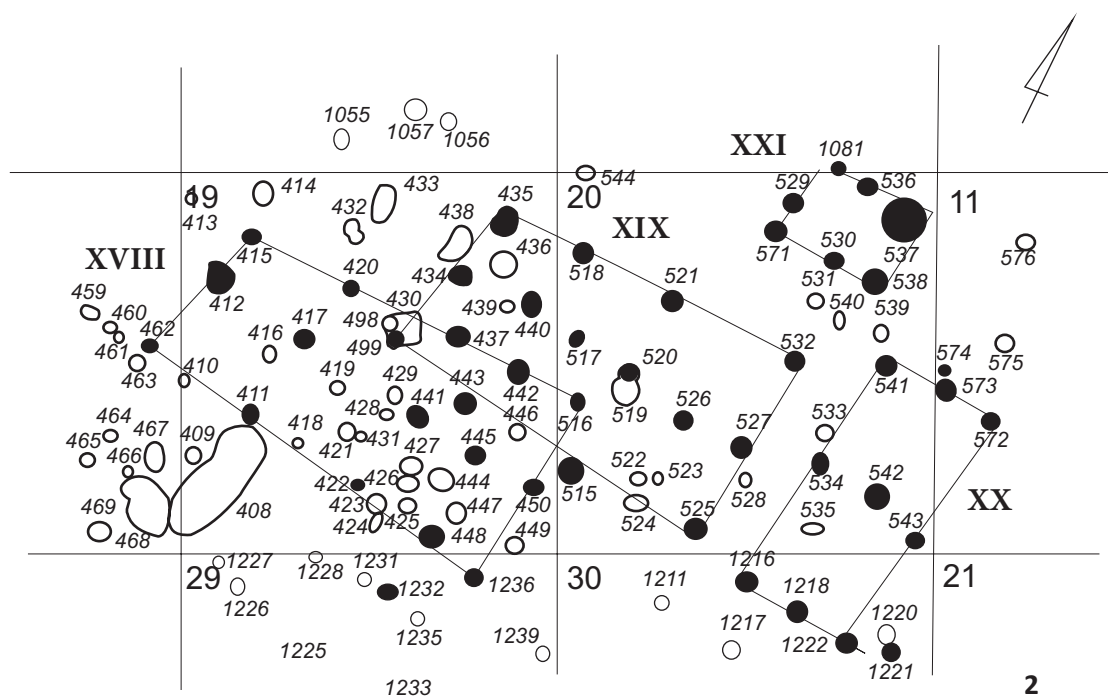

Ryc. 147. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: Budynek słupowy nr XVI; 2: obiekt 1321; 3: obiekt 1322; 4: obiekt 1323; 5: obiekt 1324; 6: obiekt 1325; 7: obiekt 1326; 8: obiekt 1327.

Fig. 147. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: Post building no XVI; 2: feature 1321; 3: feature 1322; 4: feature 1323; 5: feature 1324; 6: feature 1325; 7: feature 1326; 8: feature 1327.

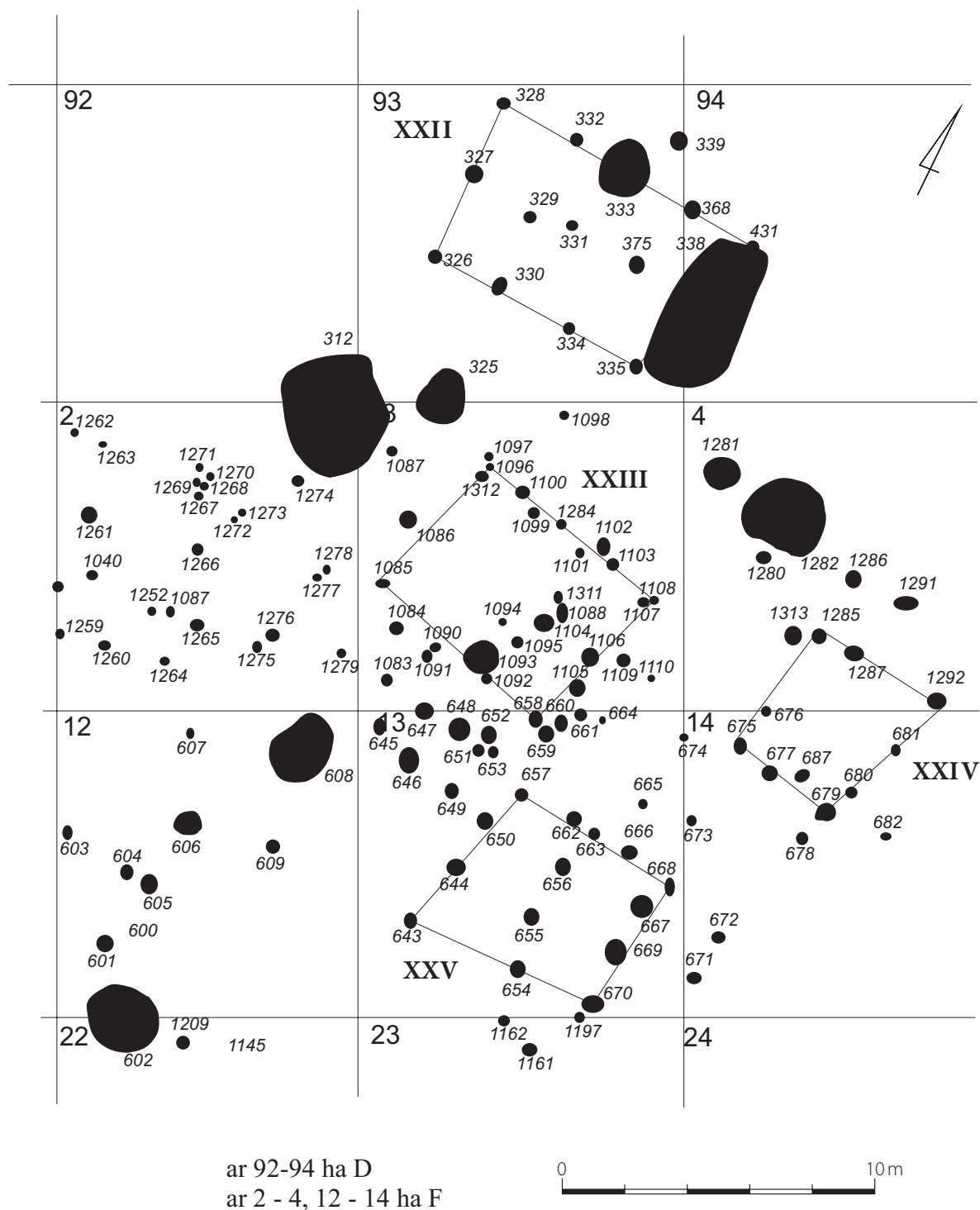

ar 23,33,34 ha F

ar 19-20 ha E, ar 11 ha F
ar 29-30 ha E, ar 21 ha F

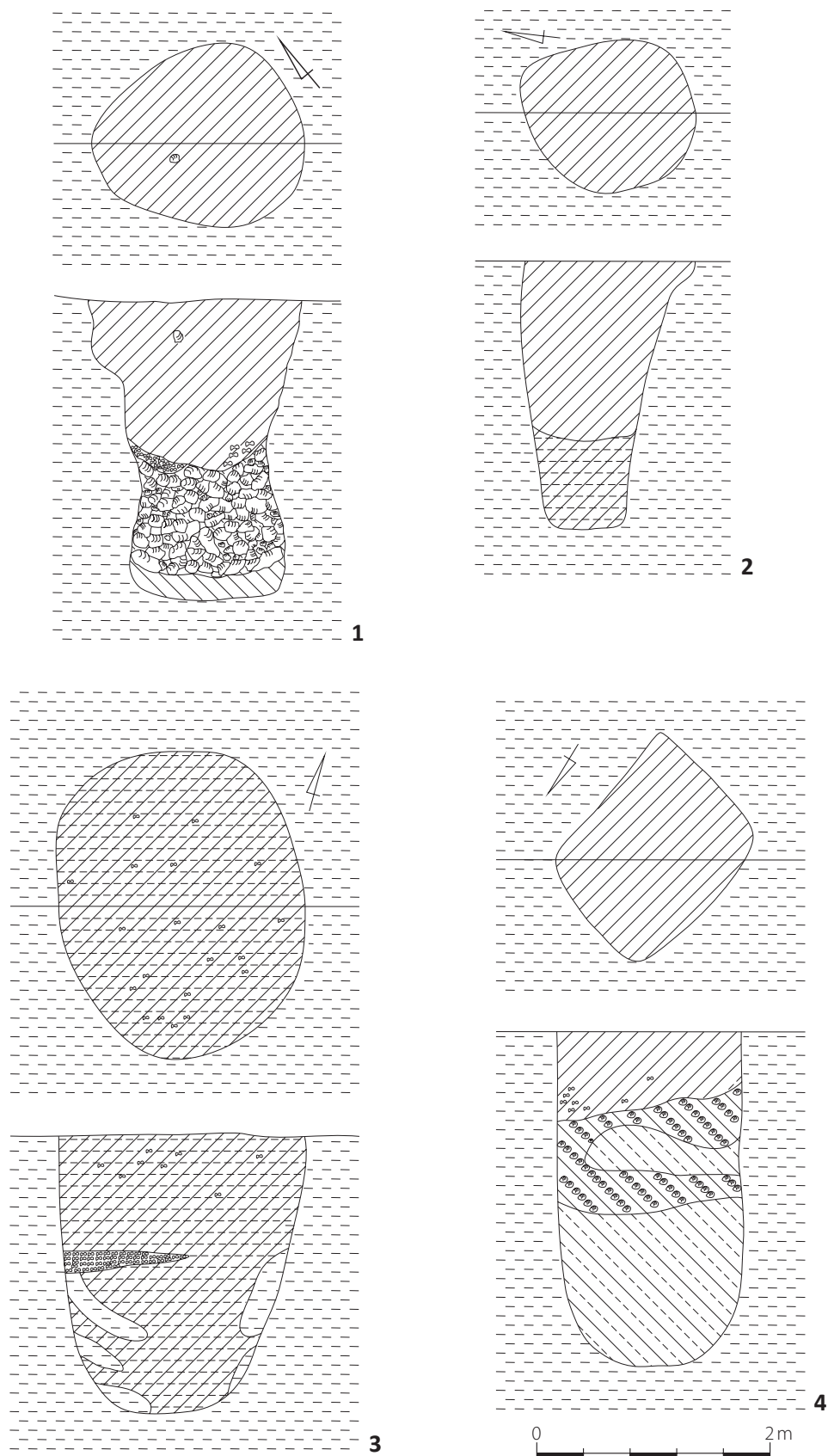
Ryc. 148. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: rekonstrukcja budynku XVII; 2: rekonstrukcja budynków XVIII – XXI.

Fig. 148. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: reconstruction of building XVII; 2: reconstruction of buildings XVIII – XXI.

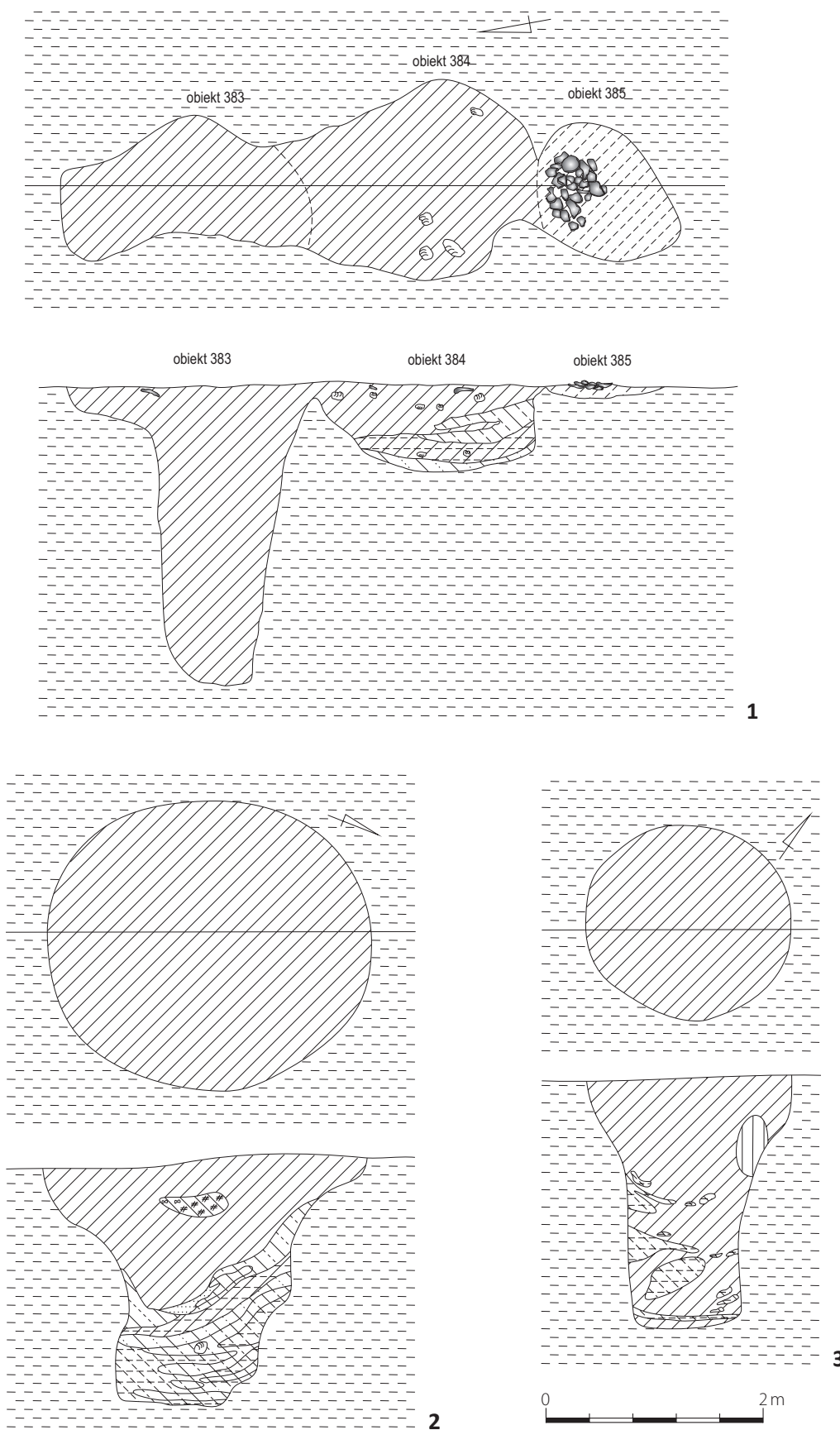
Ryc. 149. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Rekonstrukcja budynków XXII – XXV.

Fig. 149. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Reconstruction of buildings XXII – XXV.

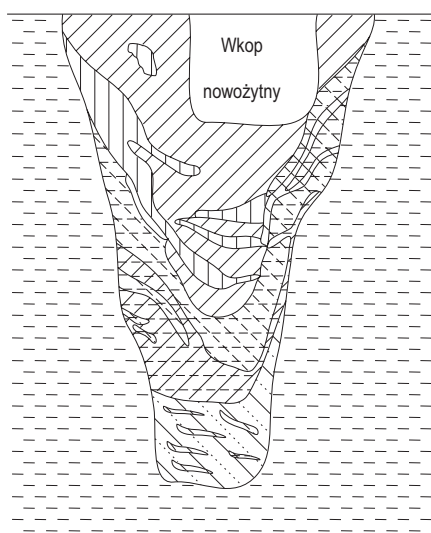
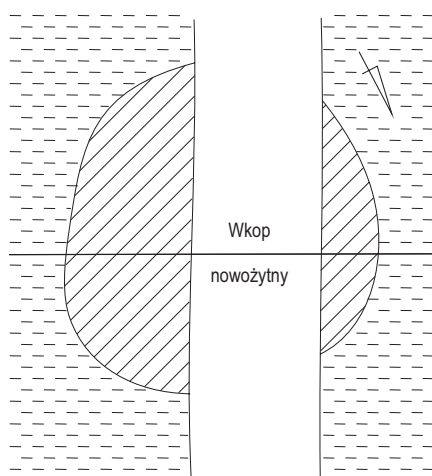
Ryc. 150. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 304; 2: obiekt 546; 3: obiekt 602; 4: obiekt 610.

Fig. 150. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 304; feature 546; 3: feature 602; 4: feature 610.

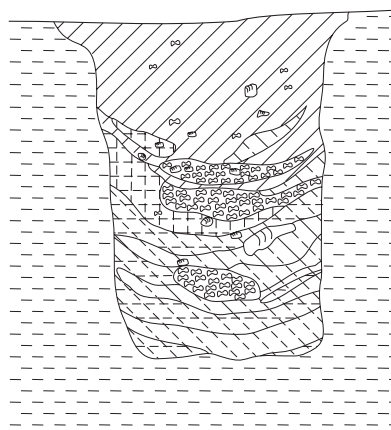
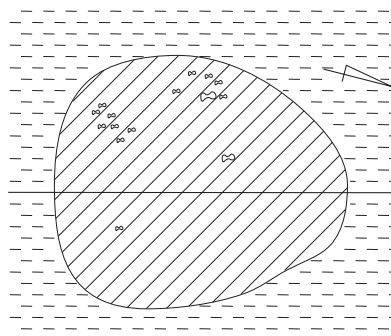

Ryc. 151. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 383, 384 i 385; 2: obiekt 1445; 3: obiekt 1471.

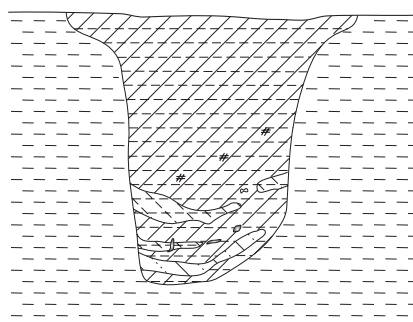
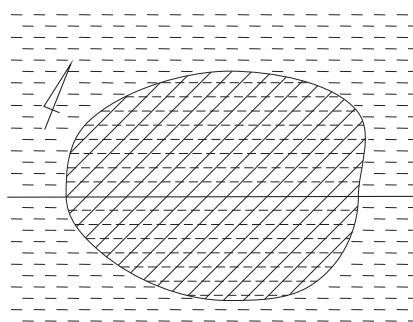
Fig. 151. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 383, 384 and 385; 2: feature 1445; 3: feature 1471.

1

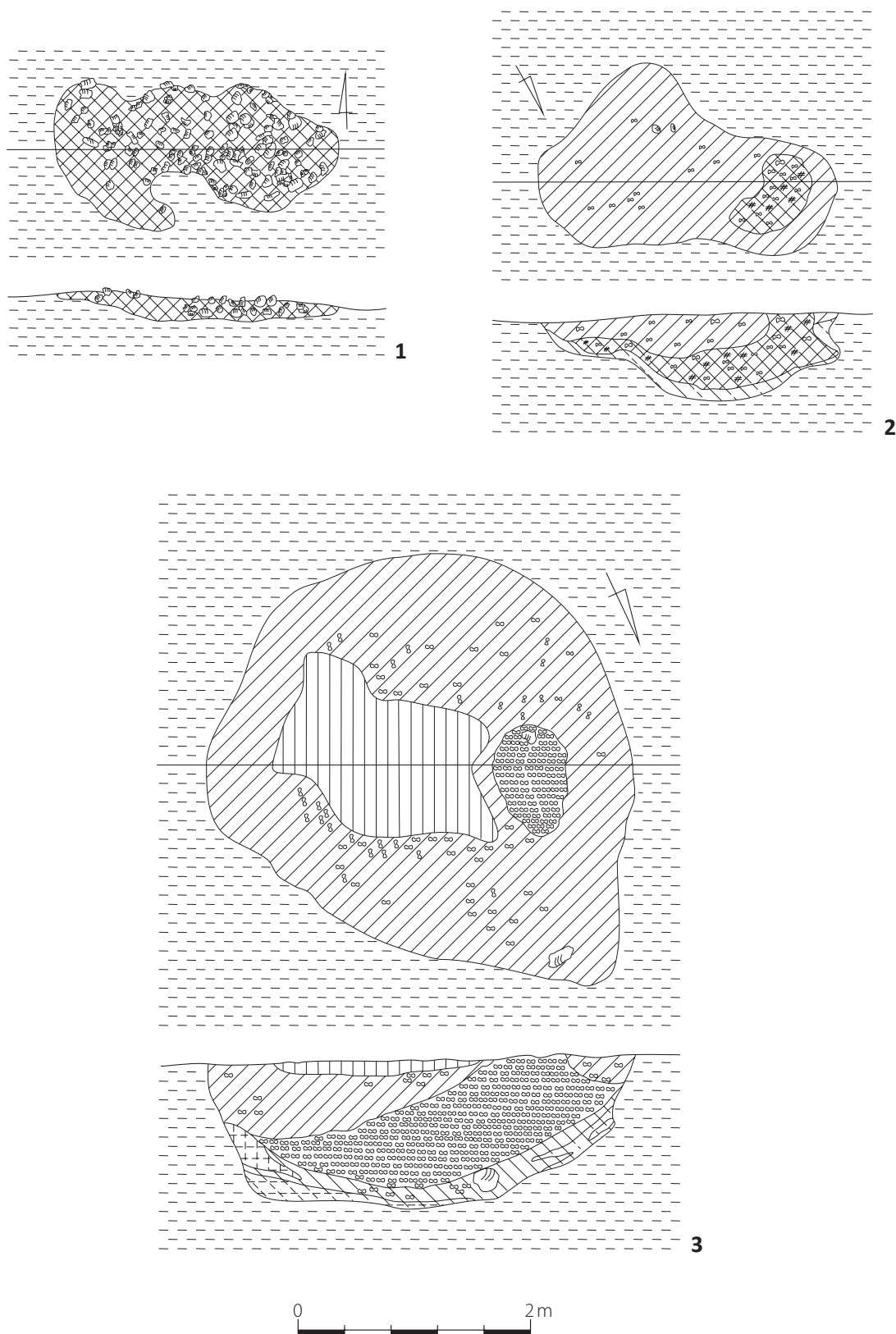
2

3

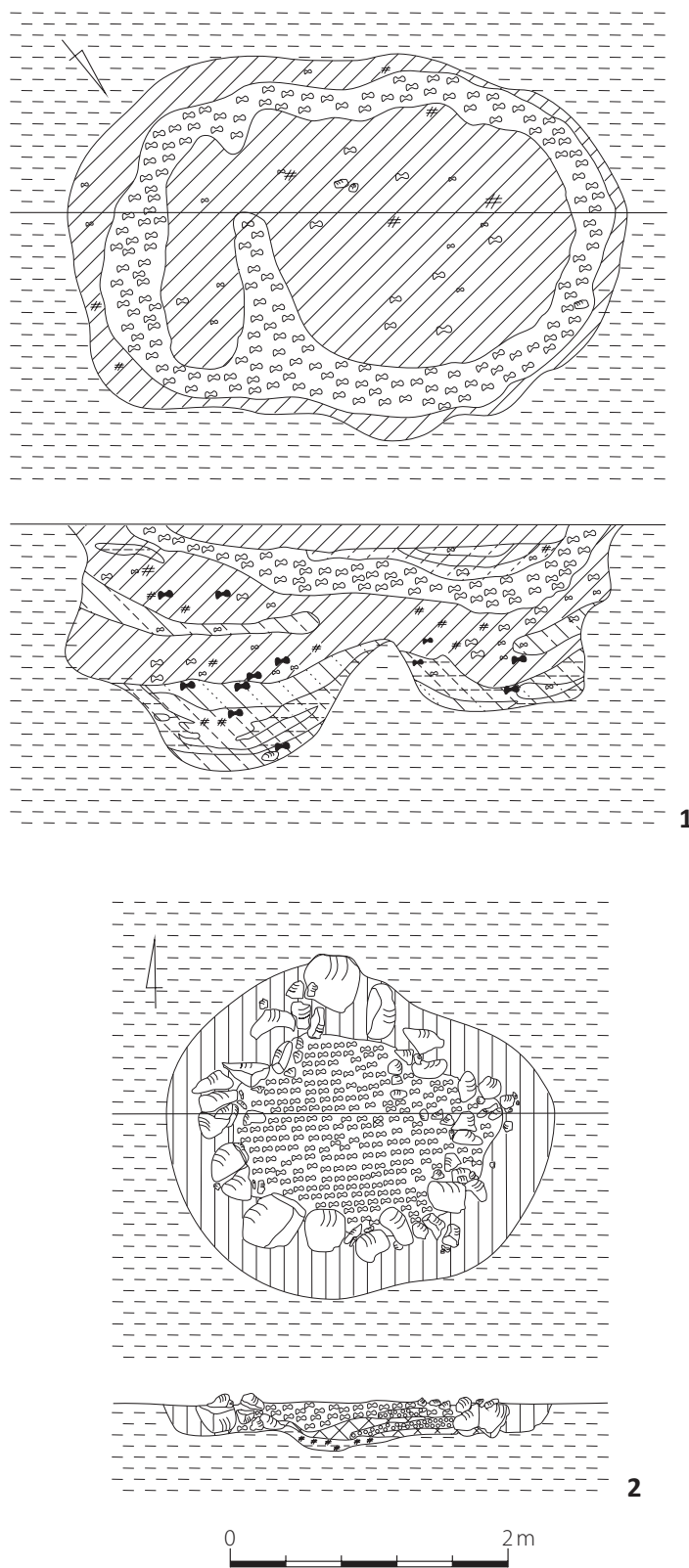
Ryc. 152. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1398; 2: obiekt 1483; 3: obiekt 1507.

Fig. 152. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1398; 2: feature 1483; 3: feature 1507.

Ryc. 153. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1034; 2: obiekt 1215; 3: obiekt 312.

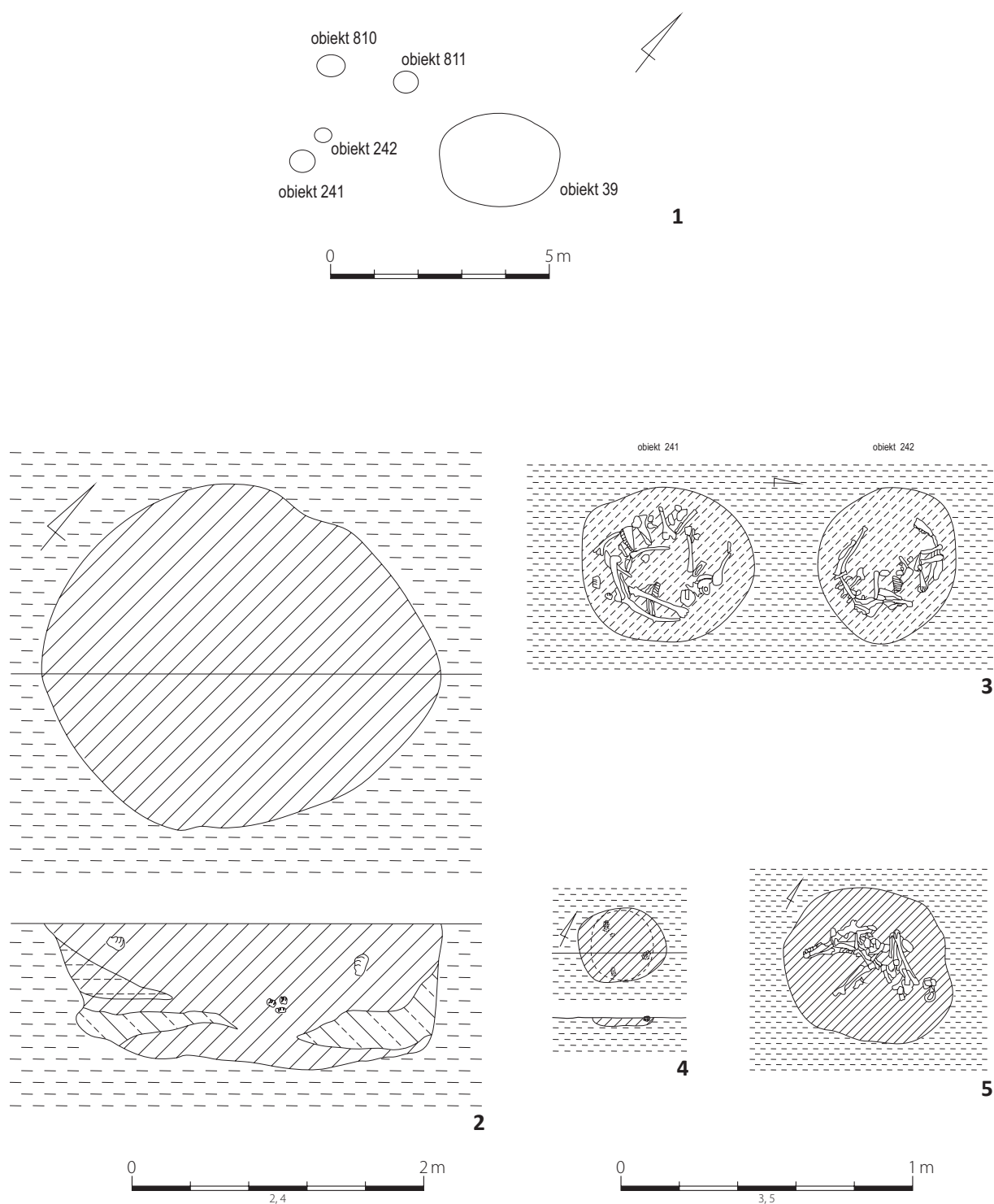
Fig. 153. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1034; 2: feature 1215; 3: feature 312.

Ryc. 154. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1185; 2: obiekt 747.

Fig. 154. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1185; 2: feature 747.

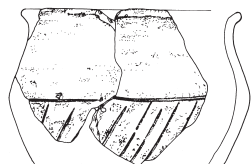

Ryc. 155. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: domniemane "sanktuarium"; 2: obiekt 39; 3: obiekt 241 i 242; 4: obiekt 810; 5: obiekt 811.

Fig. 155. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: supposed "sanctuary" 2: feature 39; 3: features 241 and 242; 4: feature 810; 5: feature 811.

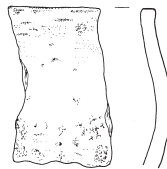
GRUPA A

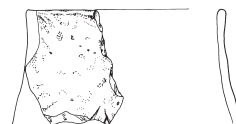
odm. 1

odm. 2

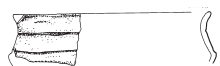

odm. 3

odm. 4

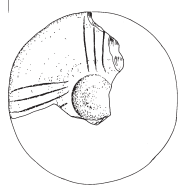
GRUPA B

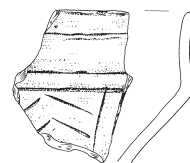
odm. 1

odm. 2

odm. 3

odm. 4

GRUPA C

GRUPA E

GRUPA D

odm. 1

odm. 2

odm. 3

odm. 4

Ryc. 156. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Klasyfikacja form ceramiki lepionej ręcznie kultury przeworskiej.

Fig. 156 Kruszyn, site 10, district of Włocławek. Classification of hand-made pottery forms of the Przeworsk culture.

GRUPA I

odm. a

odm. b

odm. c

odm. d

GRUPA II

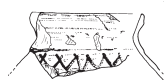

odm. a

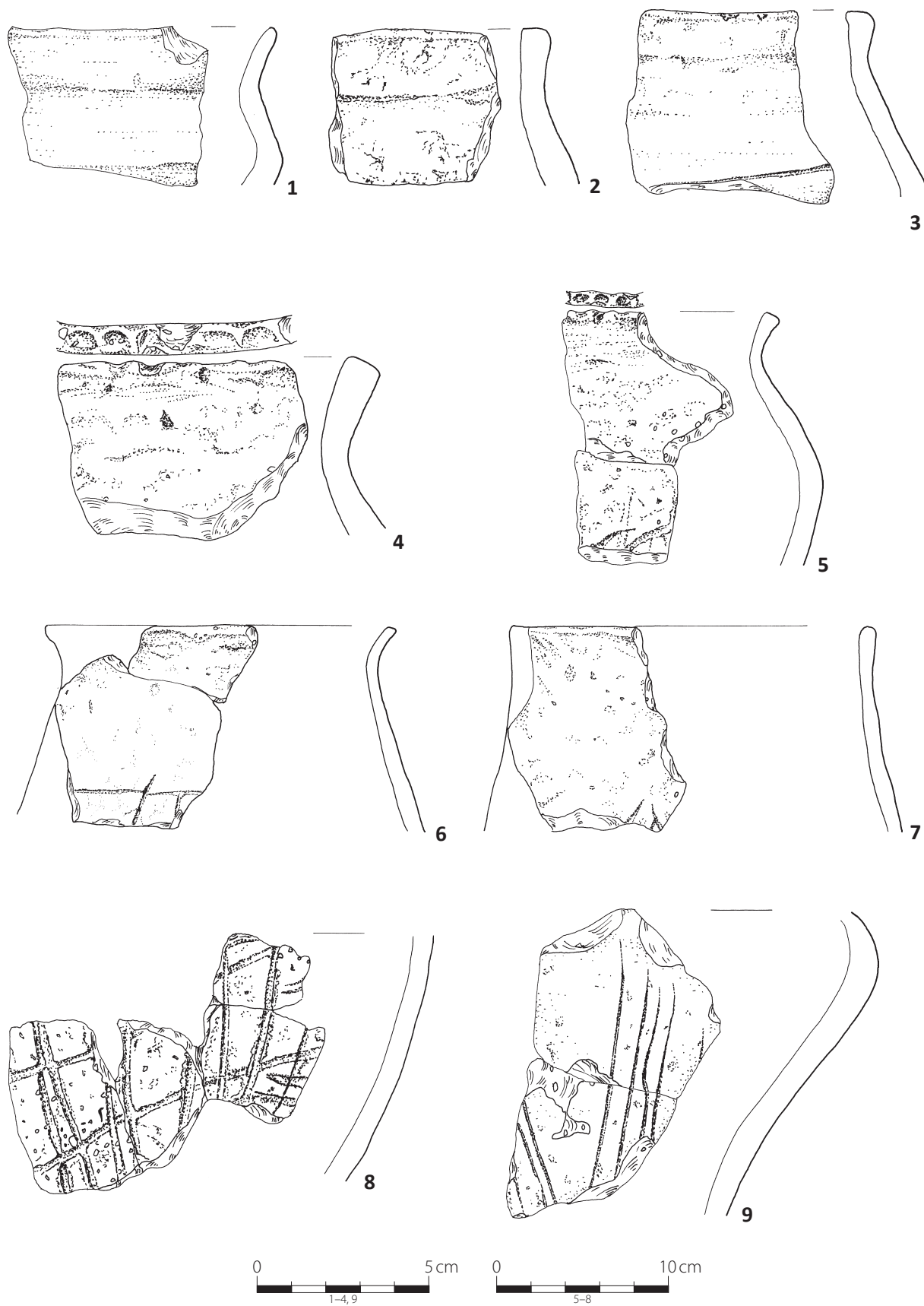
odm. b

GRUPA III

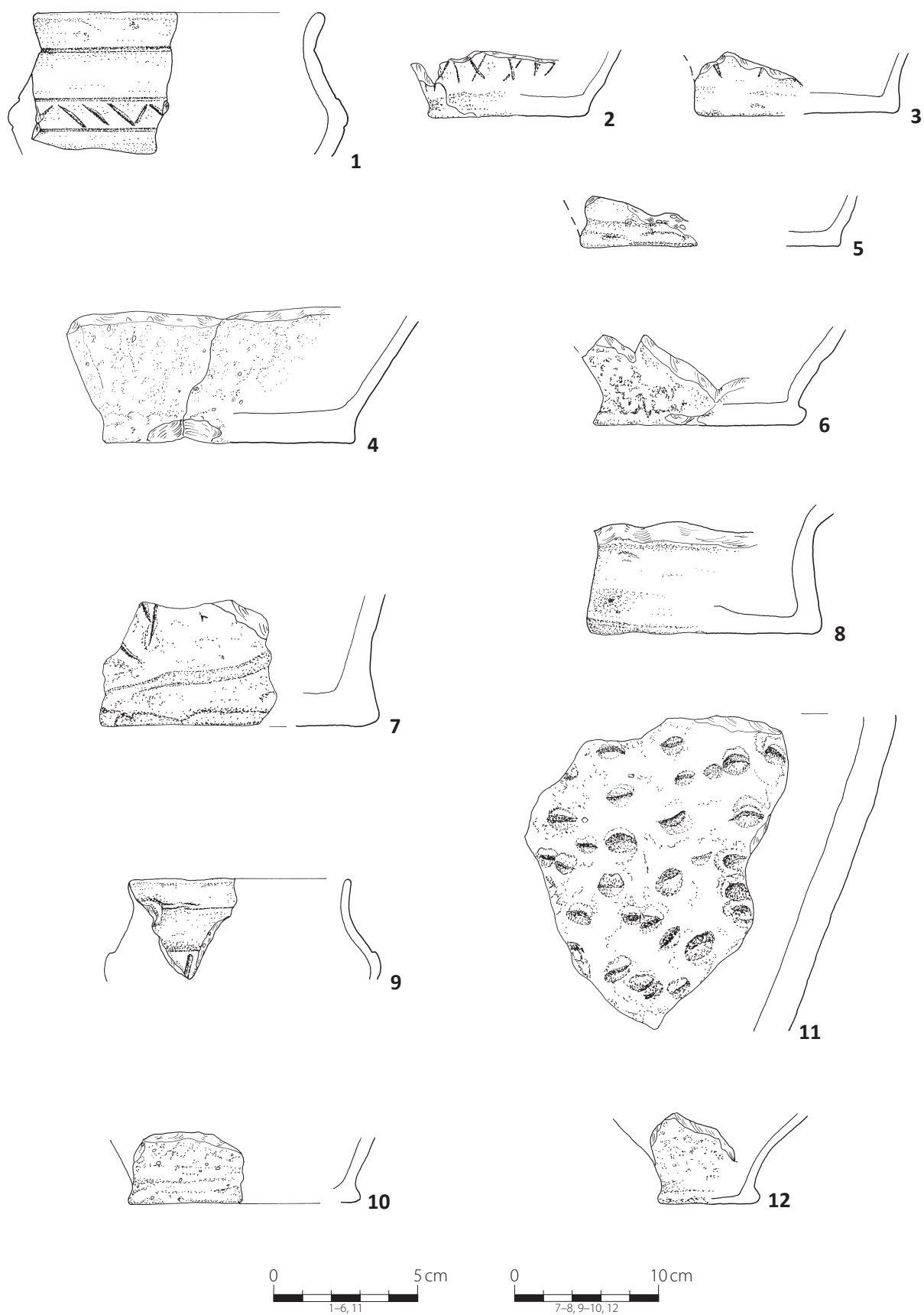
Ryc. 157. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Klasyfikacja form ceramiki toczonej na kole kultury przeworskiej.

Fig. 157. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Classification of wheel-thrown pottery forms of the Przeworsk culture.

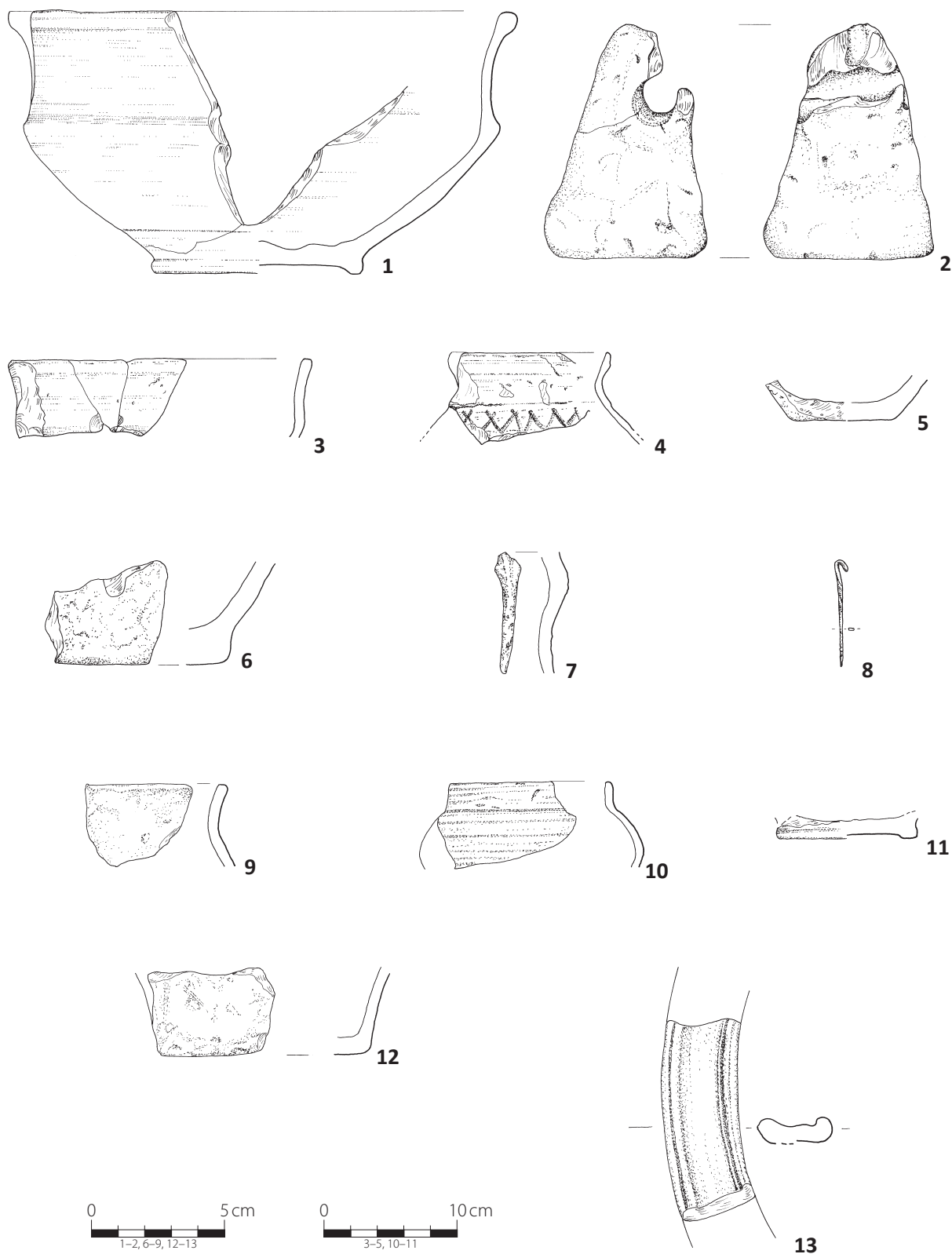
Ryc. 158. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 39. 1-9: glina.

Fig. 158. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 39. 1-9: clay.

Ryc. 159. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-8: obiekt 39; 9-12: obiekt 164. 1-12: glina.

Fig. 159. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1- 8: feature 39; 9-12: feature 164. 1-12: clay.

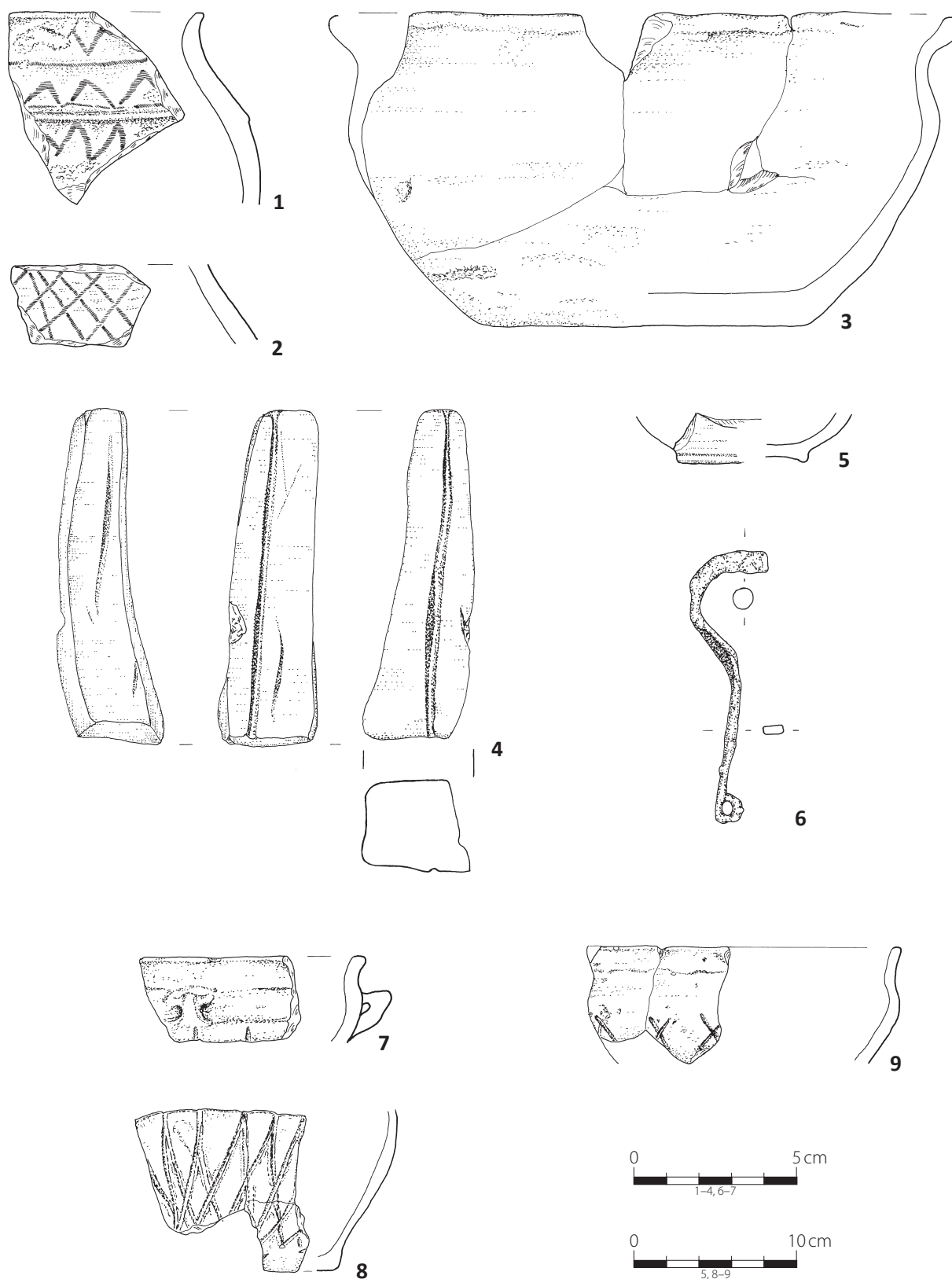
Ryc. 160. Ryc.103. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 249; 2: obiekt 312; 3-8: obiekt 338; 9-13: obiekt 602. 1-6, 9-13: glina; 7: żelazo; 8: mosiądz.

Fig. 160. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 249; 2: feature 312; 3-8: feature 338; 9-13: feature 602. 1-6, 9-13: clay; 7: iron; 8: brass.

Ryc. 161. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 608. 1: brąz; 2-9: glina.

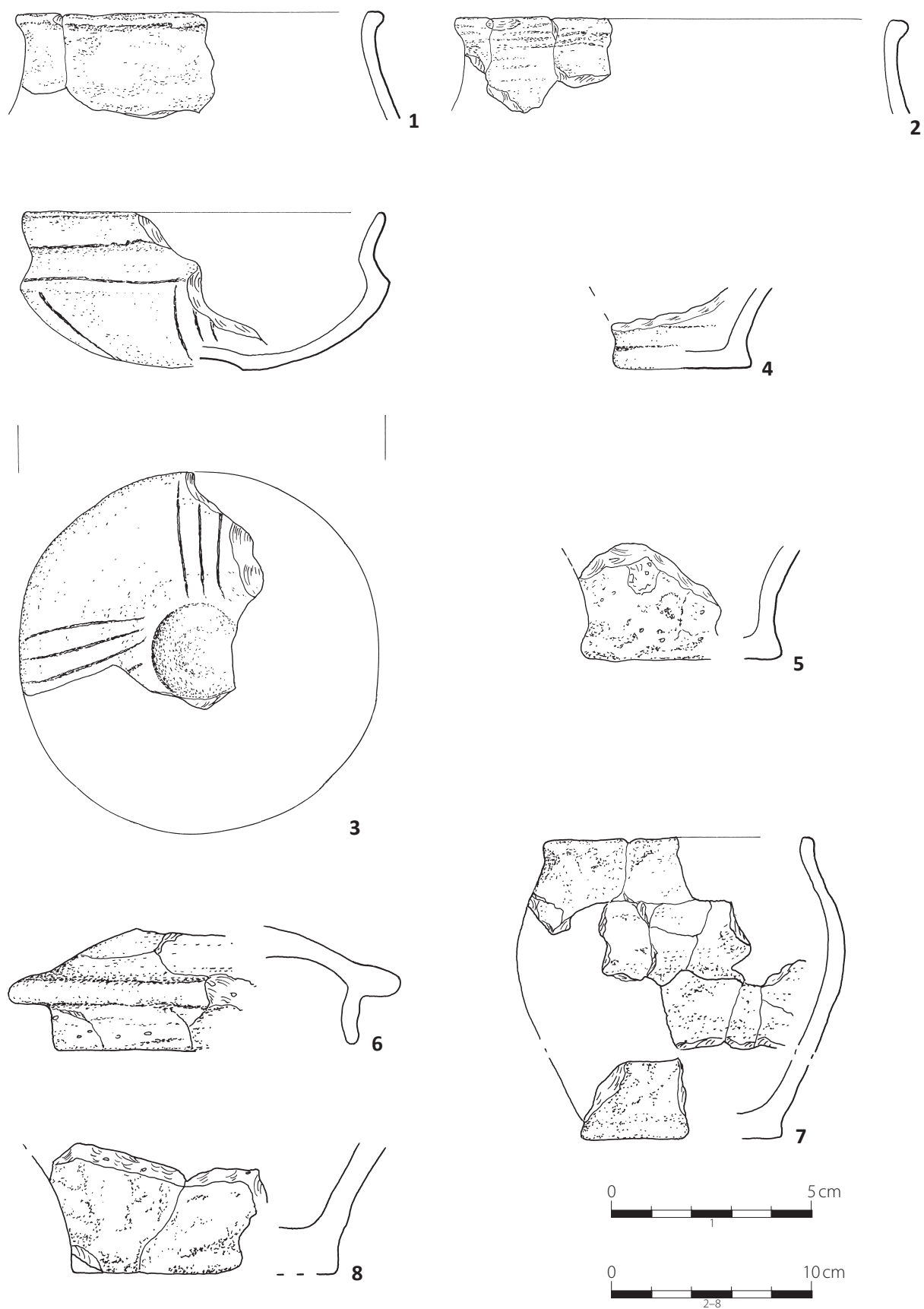
Fig. 161. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 608. 1: bronze; 2-9: clay.

Ryc. 162. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-2: obiekt 610; 3-4: obiekt 611; 5: obiekt 626; 6: obiekt 650; 7-9: obiekt 746. 1-3, 5, 7-9: glina; 4: piaskowiec; 6: żelazo.

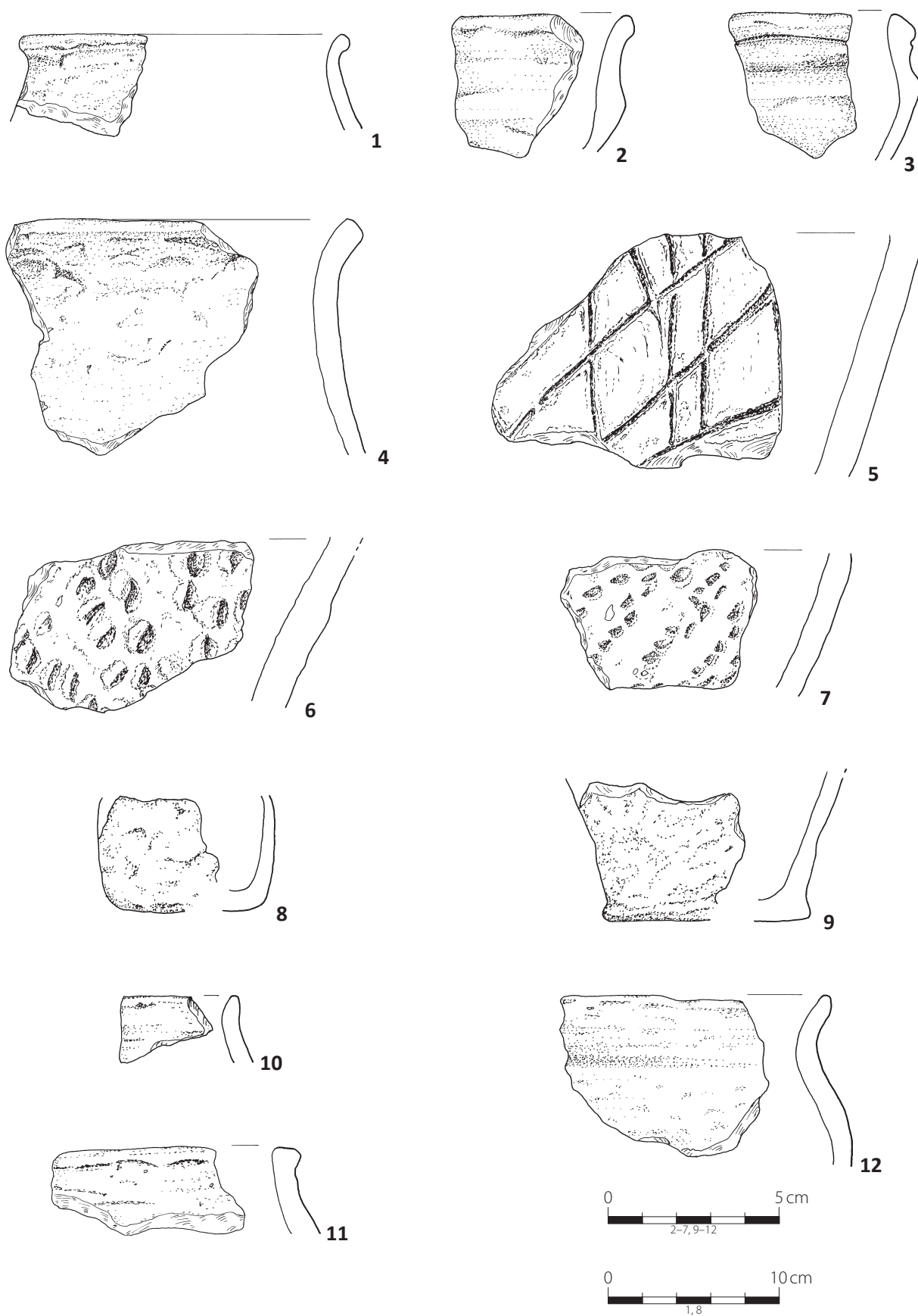
Fig. 162. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-2: feature 610; 3-4: feature 611; 5: feature 626; 6: feature 650; 7-9: feature 746. 1-3, 5, 7-9: clay; 4: sandstone; 6: iron.

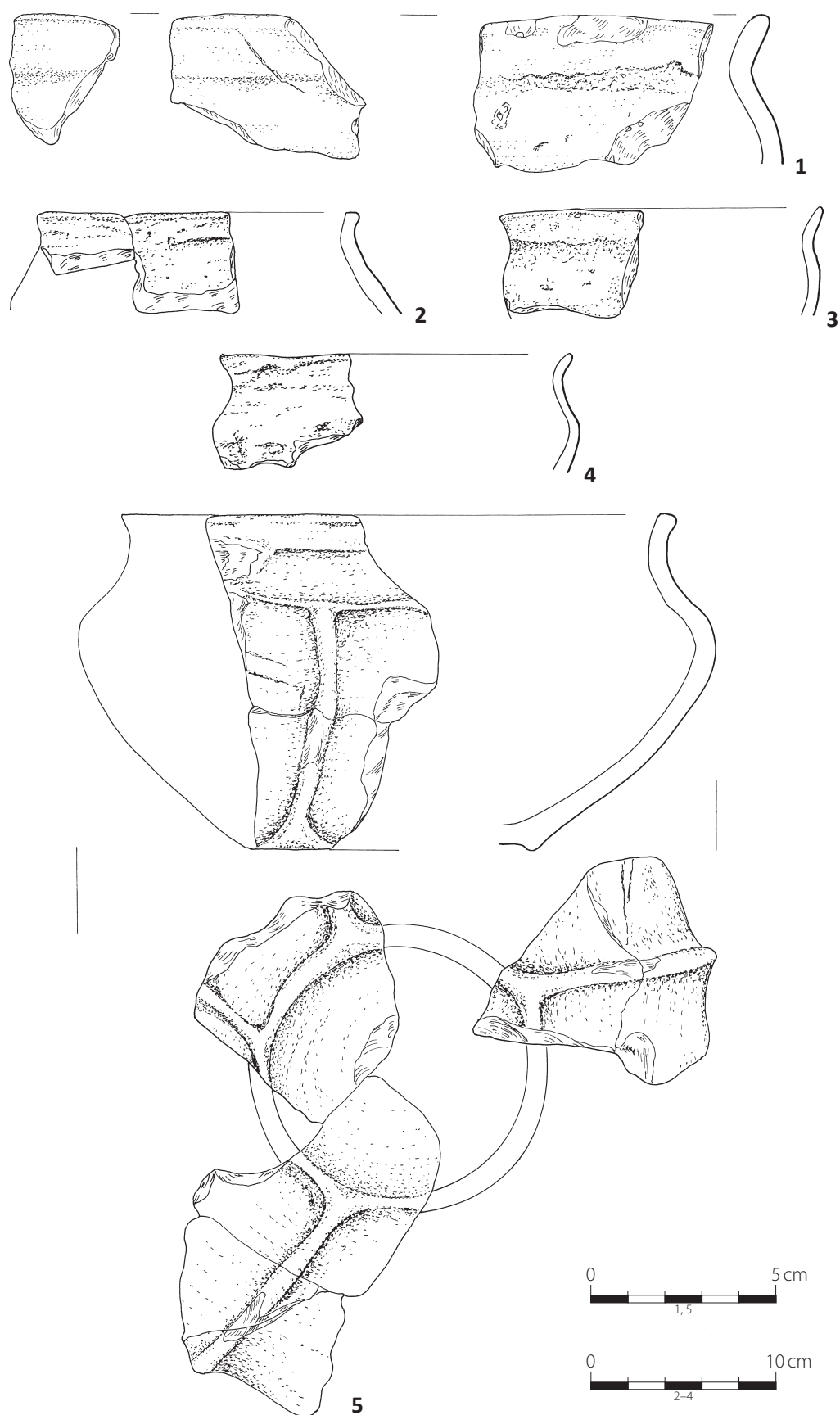
Ryc. 163. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-5: obiekt 746; 6-8: obiekt 747. 1-8: glina.

Fig. 163. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-5: feature 746; 6-8: feature 747. 1-8: clay.

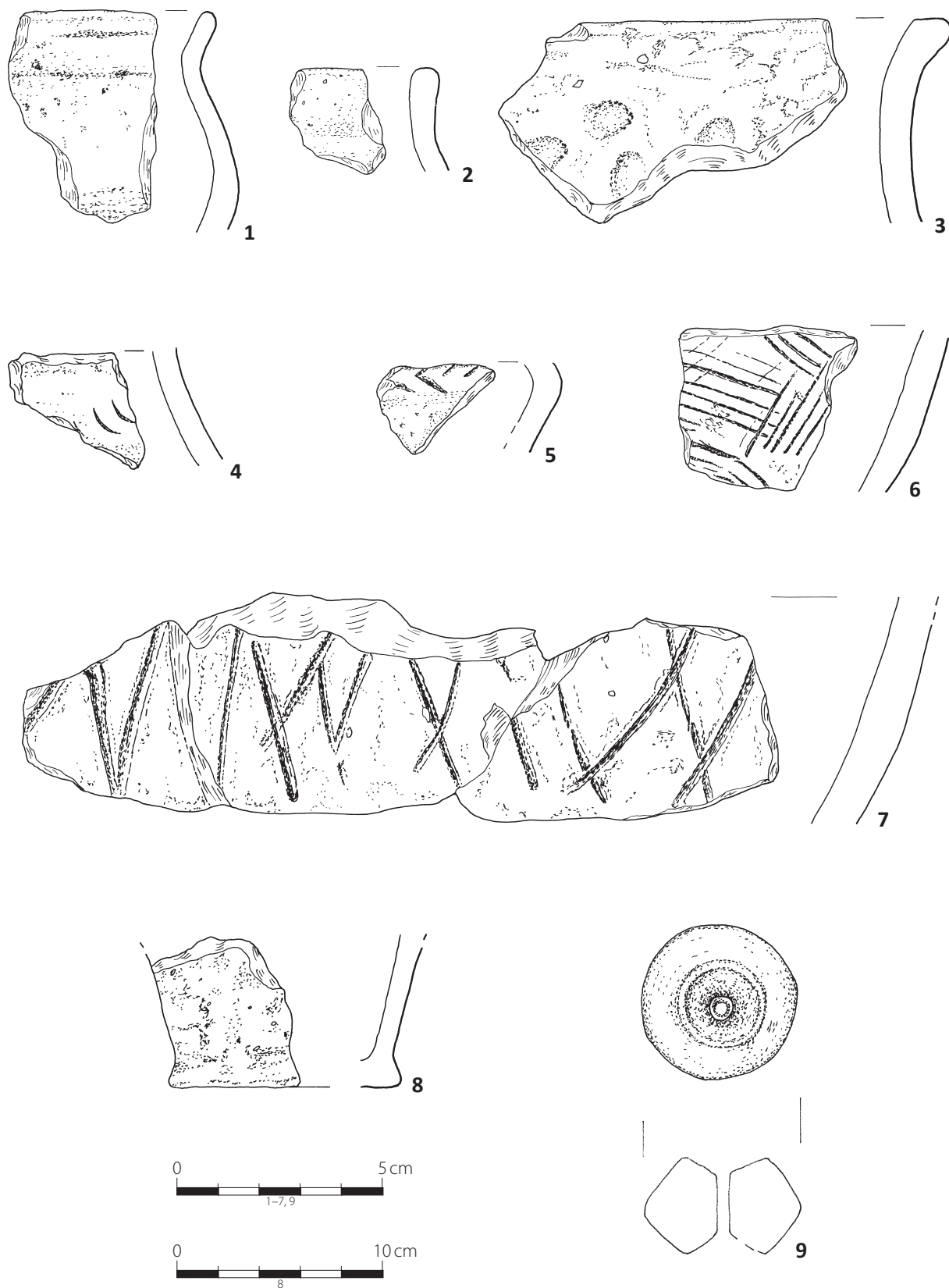
Ryc. 164. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-9: obiekt 820; 10-12: obiekt 979. 1-12: glina.

Fig. 164. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-9: feature 820; 10-12: feature 979. 1-12: clay.

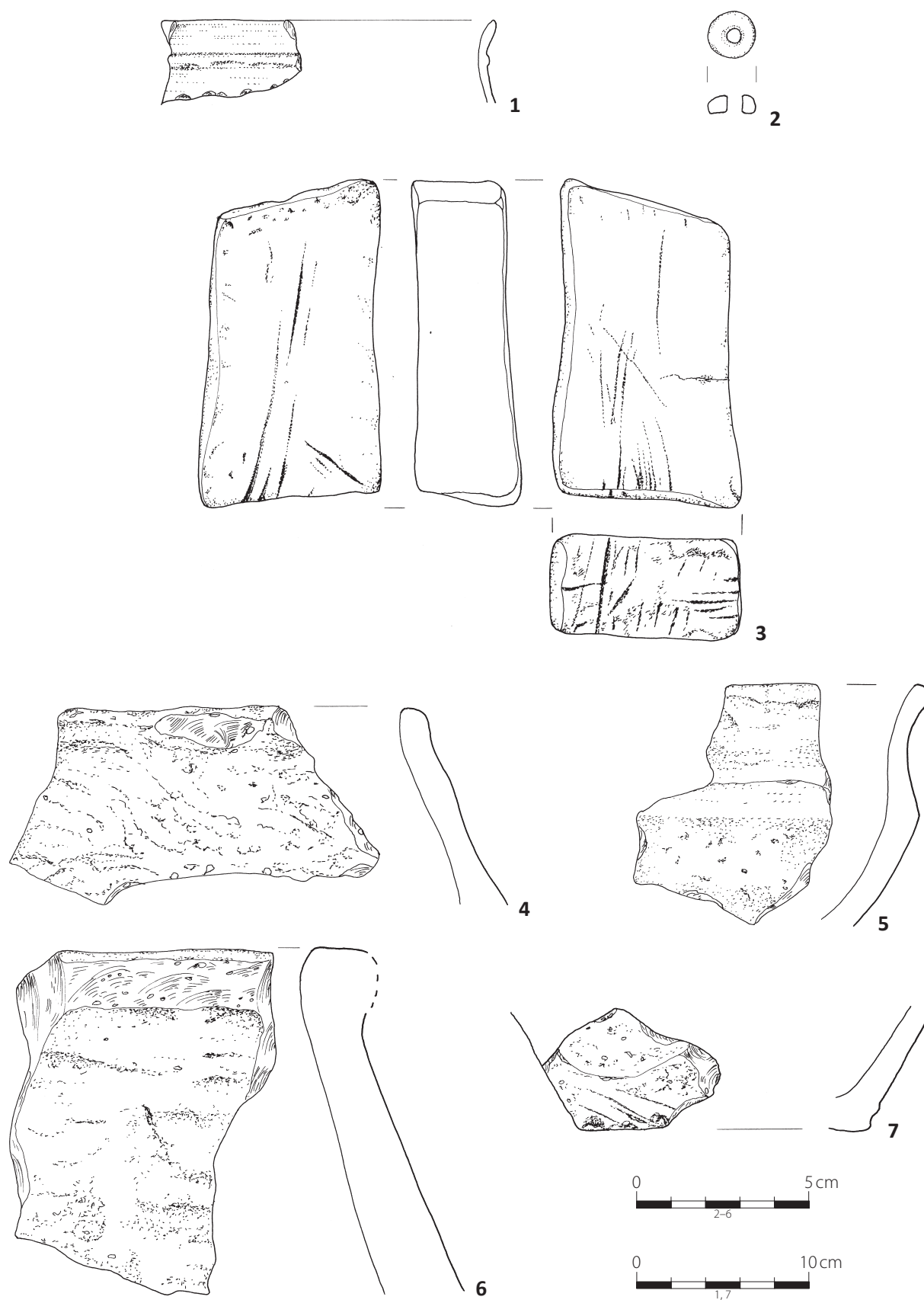
Ryc. 165. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 979. 1-5: glina.

Fig. 165. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 979. 1-5: clay.

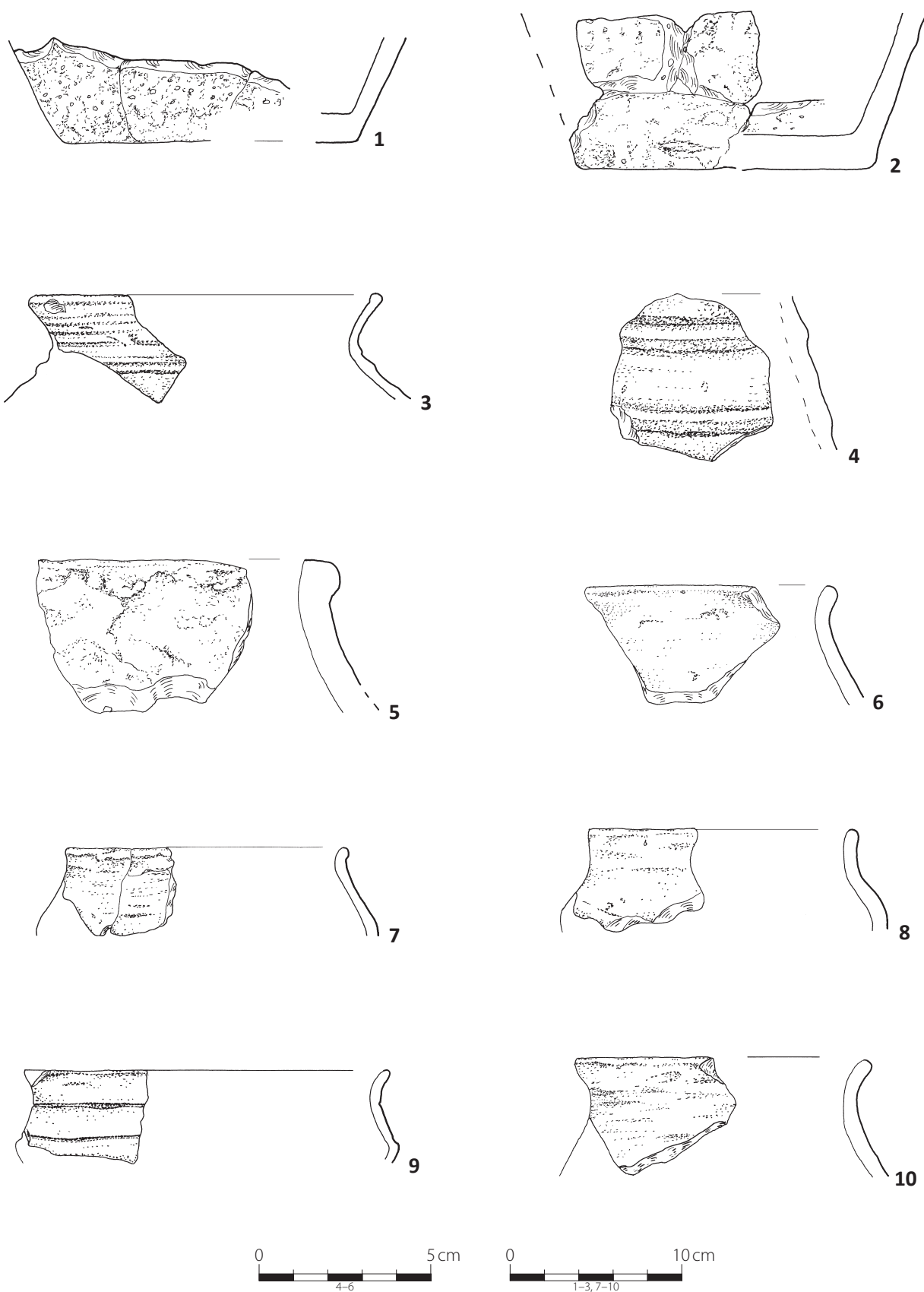
Ryc. 166. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-9: obiekt 979. 1-9: glina.

Fig. 166. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-9: feature 979. 1-9: clay.

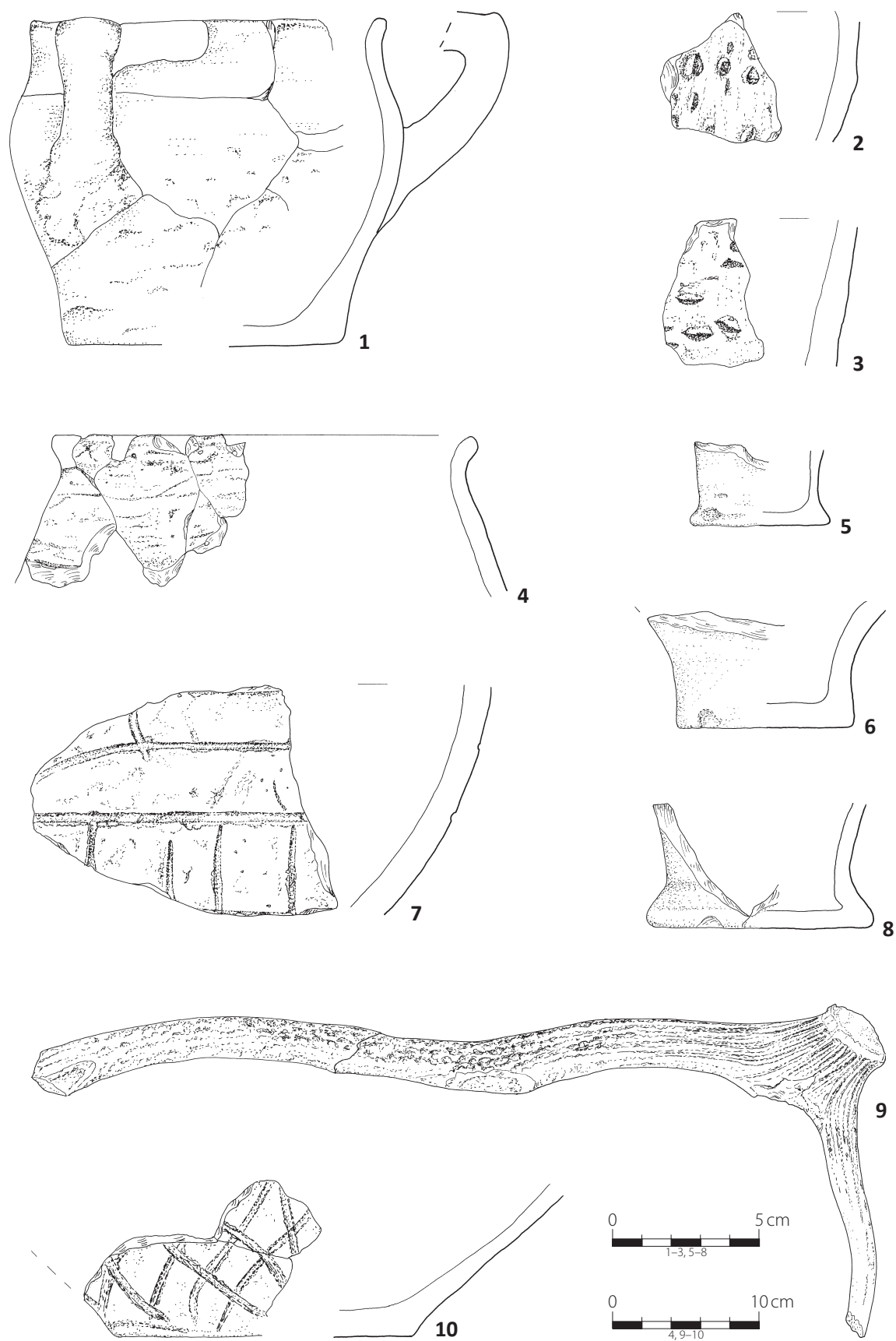
Ryc. 167. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1–3: obiekt 1034; 4–7: obiekt 1185. 1, 4–7: glina; 2: szkło; 3: piaskowiec.

Fig. 167. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1–3: feature 1034; 4–7: feature 1185. 1, 4–7: clay; 2: glass 3: sandstone.

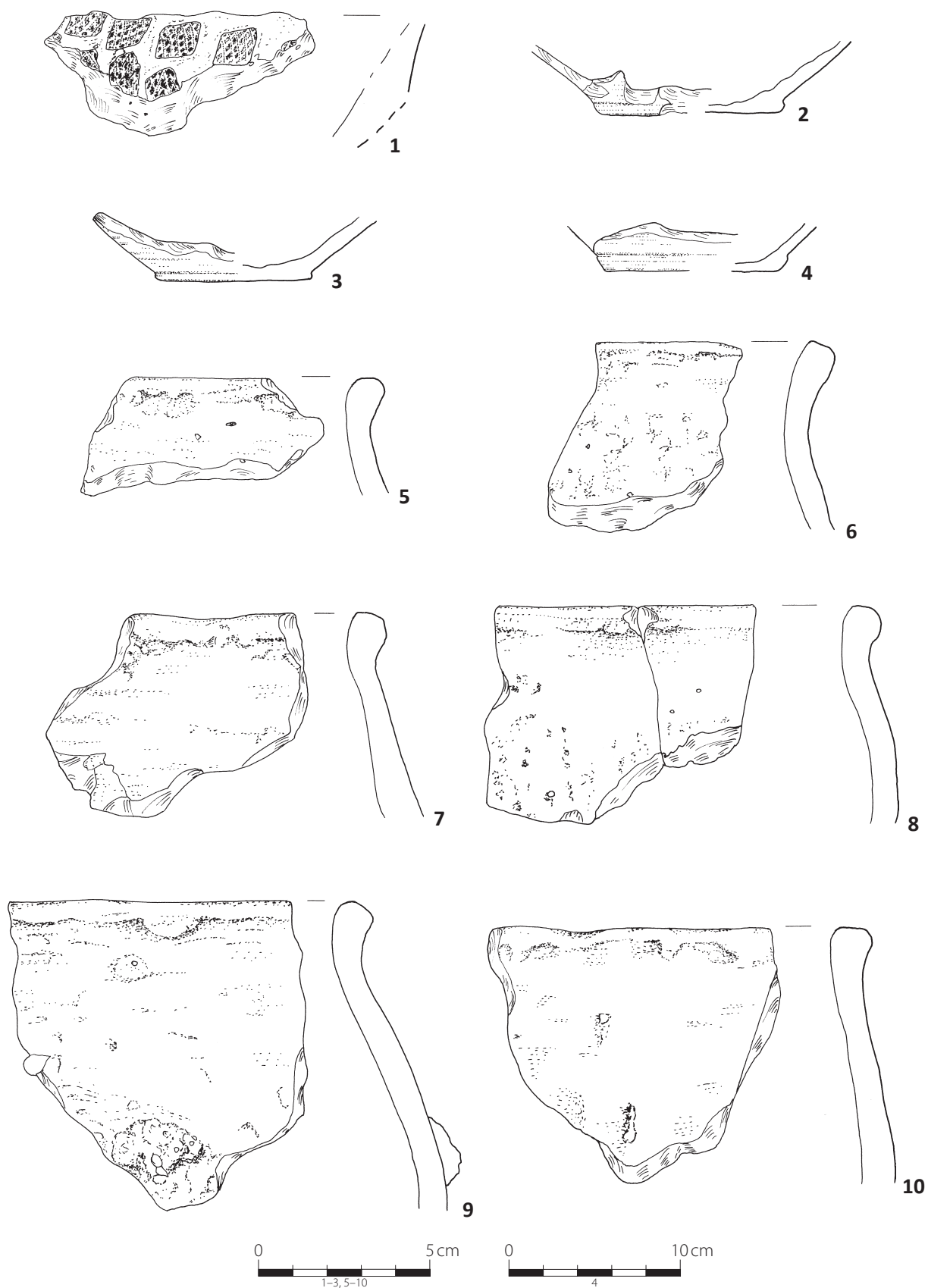
Ryc. 168. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-4: obiekt 1185; 5-10: obiekt 1196. 1-10: glina.

Fig. 168. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-4: feature 1185; 5-10: feature 1196. 1-10: clay.

Ryc. 169. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1196. 1-8, 10: glina; 9: poroże.

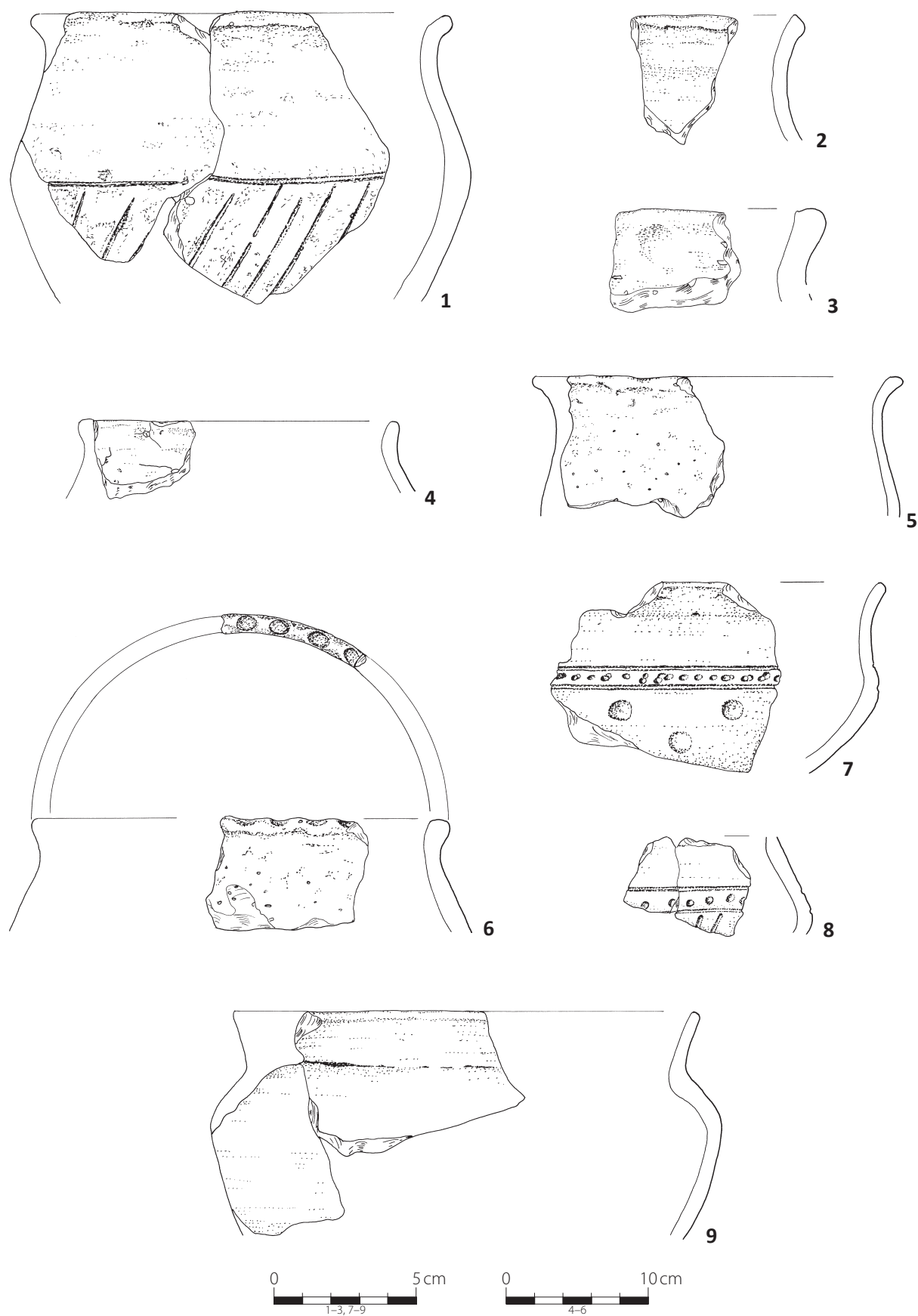
Fig. 169. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 1196. 1-8, 10: clay; 9: antler.

Ryc. 170. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1: obiekt 1202; 2: obiekt 1225; 3-4: obiekt 1361; 5-10: obiekt 1400. 1-10: glina.

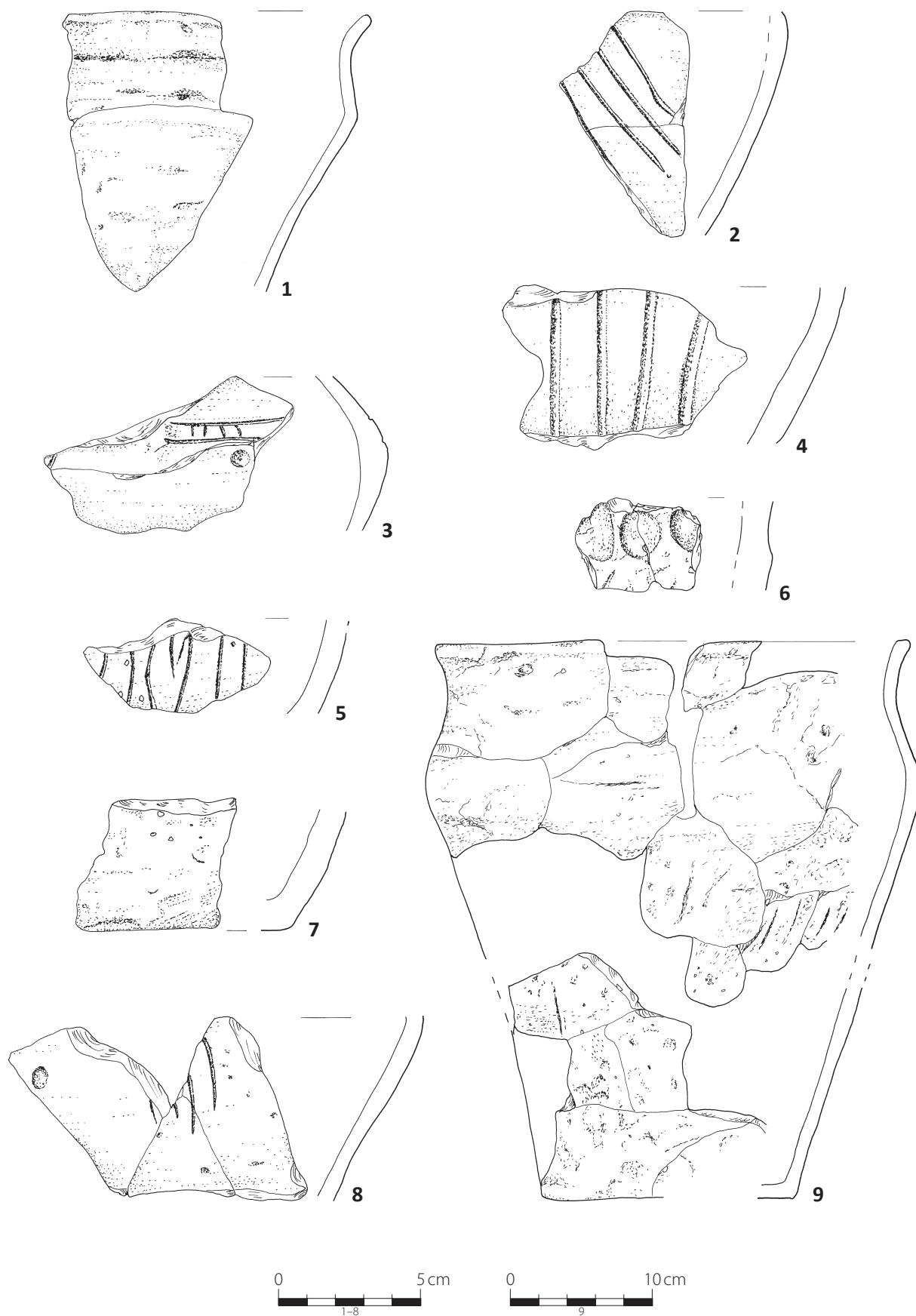
Fig. 170. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1: feature 1202; 2: feature 1225; 3-4: feature 1361; 5-10: feature 1400. 1-10: clay.

Ryc. 171. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1400. 1-9: glina.

Fig. 171. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 1400. 1-9: clay.

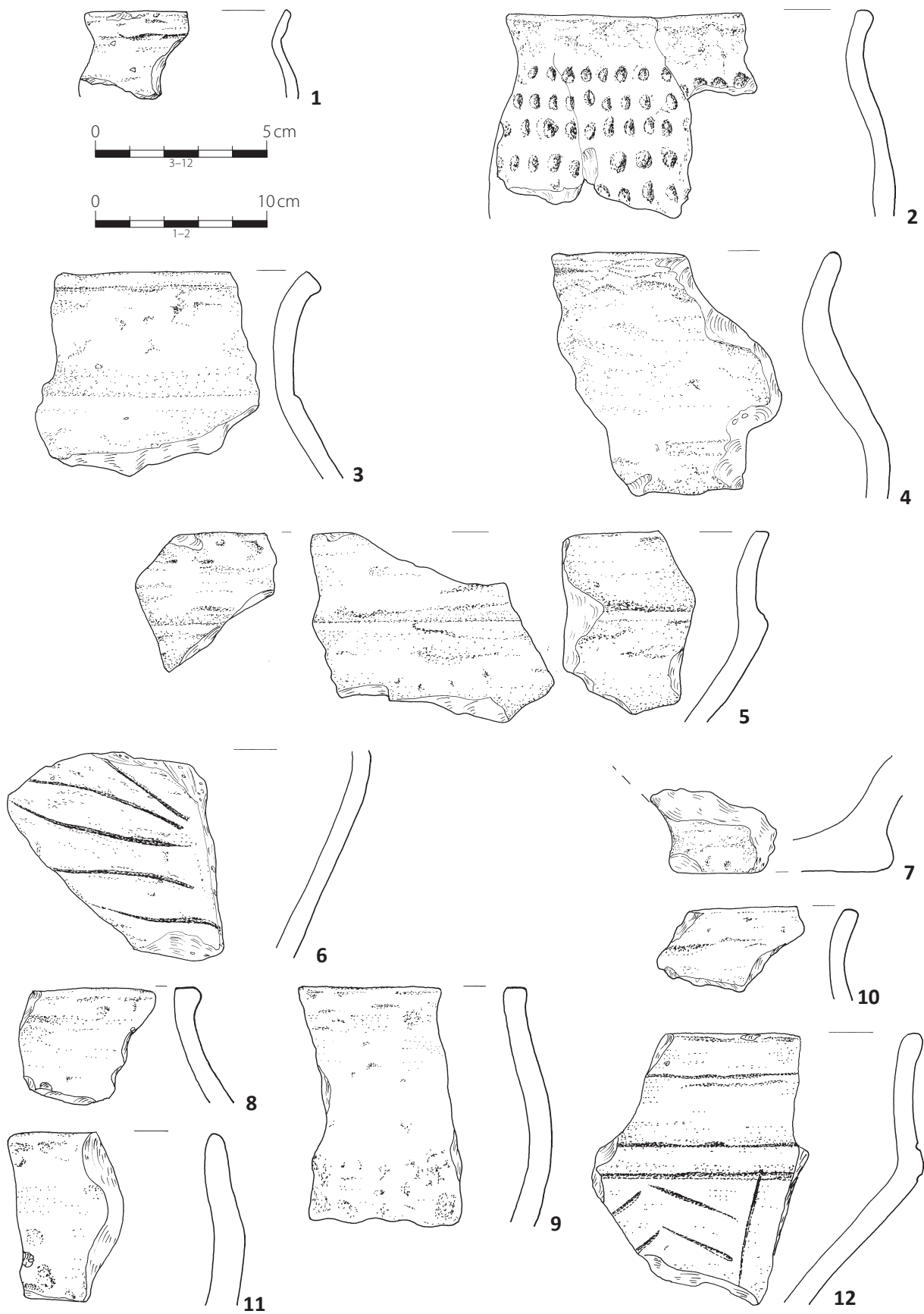
Ryc. 172. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1400. 1-9: glina.

Fig. 172. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 1400. 1-9: clay.

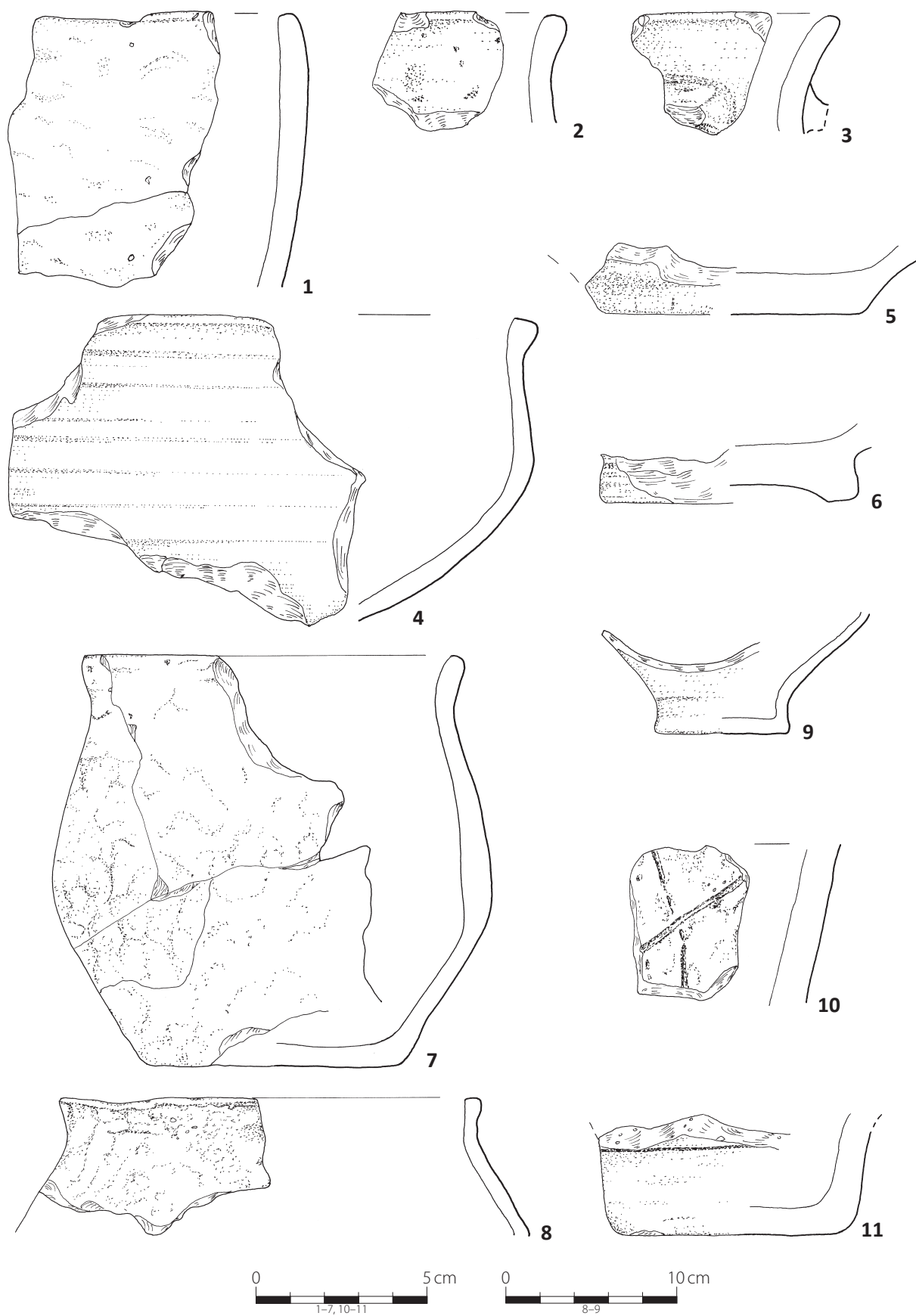
Ryc. 173. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-3: obiekt 1400; 4-7: obiekt 1411. 1, 2, 4, 6-7: glina; 3: piaskowiec; 5: żelazo.

Fig. 173. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-3: feature 1400; 4-7: feature 1411. 1, 2, 4, 6-7: clay; 3: sandstone; 5: iron.

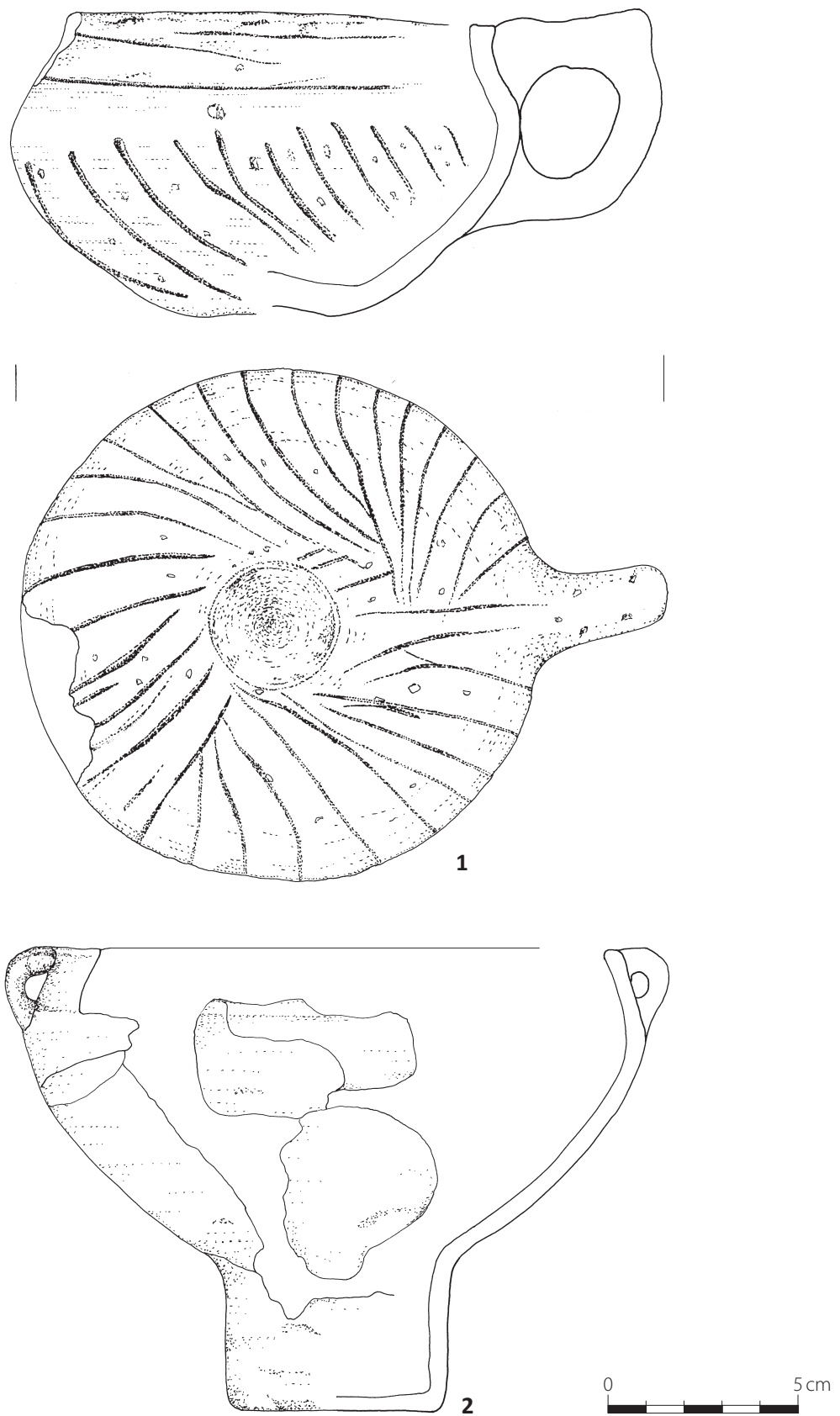
Ryc. 174. Kruszyn stan. 10, pow. Włocławek. 1-7: obiekt 1433; 8-12: obiekt 1456. 1-12: glina.

Fig. 174. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-7: feature 1433; 8-12: feature 1456. 1-12: clay.

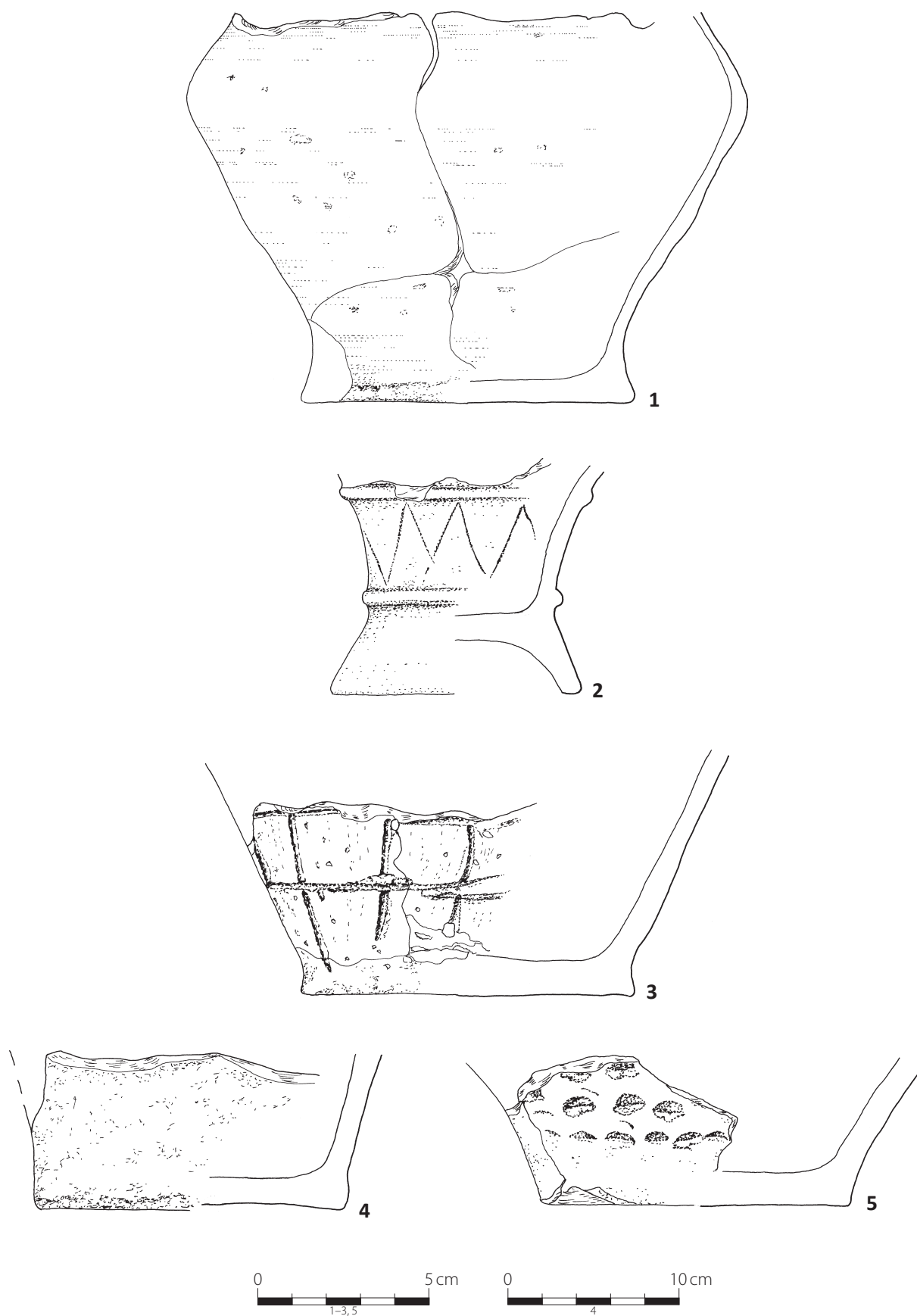
Ryc. 175. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. 1-6: obiekt 1483; 7: obiekt 1491; 8-9: obiekt 1503; 10-11: obiekt 1504. 1-11: glina.

Fig 175. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. 1-6: feature 1483; 7: feature 1491; 8-9: feature 1503; 10-11: feature 1504. 1-11: clay.

Ryc. 176. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1507. 1-2: glina.

Fig 176. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 1507. 1-2: clay.

Ryc. 177. Kruszyn, stan. 10, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Obiekt 1507. 1-5: glina.

Fig 177. Kruszyn, site 10, district of Włocławek, Kuyavian-Pomeranian province. Feature 1507. 1- 5: clay.

